ISNN 2413–0613

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА**

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ ЗБІРНИК

Заснований у 1996 р.

Випуск № **23**

Одеса
ФОП «OLEDAT TEC»
2019

Засновник: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

УДК 808.1(082)

С 481

Рекомендовано до друку вченою радою філологічного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (*протокол № 2 від 24.10.2019 р.*)

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України (Додаток 12 до наказу Міністерства освіти і науки України від 11.07.2016, № 820) .

ISSN 2413-0613

DOI 10.18524/2413-0613

ICV 2016: 59.70

Сайт видання: http://slovzbir.onu.edu.ua/ **Журнал реферується та індексується в таких базах**: Index Copernicus International Journals Master List: https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=46748; Архів-репозитарій ОНУ імені І. І. Мечникова; Наукова періодика України; НБ України імені В. І. Вернадського; Україніка наукова та Український реферативний журнал „Джерело"; Українські наукові журнали; Ulrich's Periodicals Directory; Google Академія; Base-search.

Головний редактор: д-р філол. наук, професор *О. А. Войцева.* **Editor-in-chief**: Olena A. Voytseva. **Заступники головного редактора**: *Г. Ю. Касім*, канд. філол. наук, доцент; *О. А. Лимаренко,* канд. філол. наук, доцент. **Vice-editors**: Galina Yu. Kasim, Olena A. Lymarenko. **Відповідальний секретар**: *О. Ю. Сайковська*, канд. філол. наук, доцент. **Executive Secretary**: *O. Yu. Saikovska*. **Члени редколегії:** *Карпенко О. Ю.*, д-р філол. наук, професор; *Ковалевська Т. Ю.*, д-р філол. наук, професор; *Колесник В. О.*, д-р філол. наук, професор; *Кондратенко Н. В.*, д-р філол. наук, професор; *Георгієва С. І.*, канд. філол. наук, доцент; *Малиновський А. Т.*, канд. філол. наук, доцент; *Дружинець М. Л.*, канд. філол. наук, доцент; *Новак О. М.*, канд. філол. наук, доцент; *Стоянова Д. Ф.*, канд. філол. наук, доцент; *Яковенко Л.І.*, канд. філол. наук, доцент; *Яковлєва О.В.*, д-р філол. наук, професор. **The editorial board**: Olena Yu. Karpenko, Tetiana Yu. Kovalevska, Valentyna O. Kolesnyk, Natalya V. Kondratenko, S. I. Heorhiyeva, A. T. Malinovskiy, M. L. Druzhynets, O. M. Novak, D. F. Stoianova, L. I. Yakovenko O. V. Yakovleva.

Редакційна рада: *Н. Ф. Баландіна*, д-р філол. наук, професор кафедри інформаційної діяльності та медіакомунікацій Одеського національного політехнічного університету; *Л.П. Васильєва*, д-р філол. наук, професор кафедри слов'янської філології Львівського національного ун-ту імені Івана Франка; *Драгана Мршевич-Радович*, д-р філол. наук, професор, голова Міжнародного славістичного центру при філол. факультеті Белградського ун-ту (Республіка Сербія); *Маріяна Хрістова Парзулова*, д-р філол. наук, професор кафедри болгарської мови та літератури Бургаського ун-ту „Проф. д-р Асен Златаров" (Республіка Болгарія); *Н. П. Тропіна*, д-р філол. наук, професор кафедри слов'янської філології Херсонського державного ун-ту; *Зофья Чапіга*, д-р філол. наук, професор кафедри порівняльного мовознавства Жешувського ун-ту (Республіка Польща); Т. О. Черниш, д-р філол. наук, професор кафедри слов'янської філології Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка; *М. Ф. Шацька*, д-р філол. наук, професор кафедри російської мови Волгоградського державного соціально-педагогічного ун-ту (Російська Федерація). **The editorial council:** Nadiya F. Balandina (Ukraine), Lyudmyla Vasyl'yeva (Ukraine), Dragana Mrshevich-Radovich (Serbia), Mariana Khristova Parzulova (Bulgaria), Nina P. Tropina (Ukraine), Zofya Chapiga (Poland), Tetiana O. Chernysh (Ukraine), Marina F. Shatskaya (Russia).

„**Слов'янський збірник**" **№ 23** доступний за ліцензією Creative Commons. Визнання авторства 4.0. Міжнародна. Авторські права належать *Одеському національному університету імені І. І. Мечникова*. Публікацію здійснено за фінансової підтримки в межах доручень канцелярії Сенату Республіки Польща для допомоги польській діаспори та полякам за кордоном у 2019 р. Дозволяється його використання за умови збереження вищезазначеної інформації, в тому числі щодо застосовуваної ліцензії, власника авторських прав, а також про публічне доручення канцелярією Сенату і надання дотації на його публікацію в 2019 р.

Слов'янський збірник: Зб. наук. праць. Одеса: ФОП «OLEDAT TEC», 2019. Вип. № 23. 222 с.

Статті, вміщені у збірнику, охоплюють широке коло проблем славістики – від питань історії та діалектології, граматики і словотвору, лексикології, фразеології та стилістики слов'янських мов до інтердисиплінарних досліджень і вивчення літератури слов'ян. Публікації відображають погляди авторів, що пропонують нові шляхи вирішення актуальних слов'янознавчих проблем. Матеріали, опубліковані в збірнику, не завжди можуть збігатися з позицією редакційної колегії. Для викладачів вищих і середніх навчальних закладів, аспірантів, студентів, усіх, хто цікавиться проблемами сучасного слов'янознавства.

УДК 808.1(082)

С 481 **ISBN** 978-966-9 **ISNN** 2413–0613

© Одеський національний університет, 2019.

ЗМІСТ

ПРОБЛЕМИ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ОНОМАСТИКИ

Г. Ю. Касім.
Перейменування в топонімії Одещини
як наслідок декомунізації: результати й проблеми.....7

В. О. Колесник.
Відтопонімні прізвища болгар півдня України.....17

ЛЕКСИКА, ГРАМАТИКА СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ ТА ПИТАННЯ ПЕРЕКЛАДУ

С. В. Дмитрієв.
Місце сленгових номінацій особи у лексико-семантичній
парадигмі української лінгвосвідомості.....31

Е. Е. Мінкевич.
Неозапозичення – назви осіб у сучасних ЗМІ: семантика та функції.....42

О. М. Новак.
Семантична структура лексем-когнатів
воля / *вольа* в українській та сербській мовах.....50

В. В. Тожиєва.
Афіксація як спосіб термінотворення метамови лінгвістики
в середньопольську та новопольську добу.....58

М. Ф. Шацька.
Семантична динаміка нульового квантифікатора в російській мові.....69

В. І. Ярмак.
Перекладацькі рішення в інтерпретації сербського
художнього дискурсу білоруською мовою.....80

СЛОВ'ЯНСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ, ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ, ФОЛЬКЛОР І ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Н. Ф. Баландіна.
Польсько-українська пісня „Hej, sokoły!”:
соціально-історичні контексти та смислові домінанти.....90

О. А. Войцева.
Мовні маркери авто- і гетеростереотипів у художньому тексті.....104

І. Г. Ілієв.
Ще про питання походження шикирлійських
і деяких інших болгар України.....118

І. Кур-Кононович.
Про символіку цілющих трав в ідіостилі Сергія Єсеніна.....131

Е. Лехоцька.
Назви видів квітів у народних піснях Вармії і Мазур.....148

А.Т. Малиновський.
Адам Міцкевич: особистість на пограниччі культур.....164

А.Т. Малиновський.
Гостинність в українській літературі першої половини XIX століття:
ритуал – антропологічна модель – культурна універсалія.....176

О. В. Яковлєва.
Гендерний стереотип фемінності в контексті ритуалів
на різдвяні свята в українській традиційній культурі.....185

НАШІ ЮВІЛЕЇ.....197

CONTENTS

PROBLEMS OF SLAVIC ONOMASTICS

H. Yu. Kasim.
Renaming in the toponymy of Odesa region as result
of decommunization: outcomes and functions.....7

V. O. Kolesnyk.
The toponymic surnames of the Bulgarians in the south of Ukraine.....17

VOCABULARY, GRAMMAR OF SLAVIC LANGUAGES AND TRANSLATION ISSUES

S.V. Dmytriev.
The position of slang names in the lexical and semantic paradigm
of the Ukrainian linguistic consciousness.....31

E. E. Minkevich.
Modern loan words – names of persons
in modern mass media: semantics and functions.....42

O. M. Novak.
Semantic structure of lexemes *воля* / *вольа*
in Ukrainian and Serbian languages.....50

V. V. Tozhyieva.
Affixation as the way of linguistic metalanguage term formation
during Middle and New Polish periods.....58

M. F. Shatskaya.
Semantic dynamics of the quantifier 'zero' in the Russian language.....69

V. I. Yarmak.
Translation techniques in Belarusian interpretation
of the Serbian literary discourse.....80

SLAVIC DIALECTOLOGY, LANGUAGES CULTURE, FOLKLORE AND LITERATURE

N. F. Balandina.
Polish-Ukrainian song „Hej, sokoły!” („Hey, Eagles!”):
social and historical contexts and semantic dominants.....90

O. A. Voytseva.
Linguistic markers of auto- and heterostereotypes in a literary text.....104

Yv. H. Ylyev.
On the origin of the inhabitants of Kayraclia and some other Bulgarians in Ukraine.....118

J. Kur-Kononowicz.
Reflections on symbolism of herbs in the idiostyle of Sergei Yesenin.....131

E. Lekhotska.
Names of species of flowers in folk songs from Warmia and Masuria.....148

A.T. Malinovskiy.
Adam Mickiewicz: identity on the border of cultures.....164

A.T. Malinovskiy.
Hospitality in Ukrainian literature in the first half of the XIX century: ritual – anthropology model – cultural universal.....176

O.V. Yakovleva.
Gender stereotype of feminity in the context of rituals on Christmas in Ukrainian traditional culture.....185

OUR ANNIVERSARIES.....197

ПРОБЛЕМИ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ОНОМАСТИКИ

Світлій пам'яті члена-кореспондента НАН України Юрія Олександровича Карпенка

УДК 81'373.21-048.76(477.74)
DOI: https://doi.org/10.18524/2413-0613.2019.23.182853
Г. Ю. Касім,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства
філологічного факультету
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
movoznavstvo98@gmail.com;
старший науковий співробітник
державної наукової установи „Інститут модернізації змісту освіти",
пров. Нахімова, 8, к. 24, м. Одеса, 65014, Україна

ПЕРЕЙМЕНУВАННЯ В ТОПОНІМІЇ ОДЕЩИНИ ЯК НАСЛІДОК ДЕКОМУНІЗАЦІЇ: РЕЗУЛЬТАТИ Й ПРОБЛЕМИ

У статті аналізуються перейменування поселень Одещини, здійснені в межах закону про декомунізацію в 2016 р. Визначено шляхи вибору назви, введеної при перейменуванні (відновлення історичної назви; заміна старої назви іншою, взятою з місцевої топонімічної системи; трансформація старої назви таким чином, що втрачається її ідеологічний характер; утворення нової назви від слів, денотати яких оцінюються позитивно). Розглянуто також назви, запропоновані комісією з перейменувань, проте не прийняті, зокрема через критичну оцінку цих ойконімів мешканцями. Зазначений матеріал дає уявлення про сучасні топонімійні смаки мовців: помітна виразна тенденція відкидати пропозиції повернення історичної назви та заміни старої назви іншою, взятою з місцевої топонімічної системи, якщо пропонована назва є етимологічно неясною. Іноді в таких ситуаціях може використовуватися трансформація старої назви або ж створення нового ойконіма. Перейменування поселень Одещини певною мірою засвідчило прагнення обирати назви з прозорою мотивацією, уникаючи історичних назв поселень чи назв, узятих з місцевої топонімічної системи, якщо вони сприймаються як етимологічно непрозорі. При цьому неодноразово засвідчені випадки, коли ні номінаторів, ні мешканців не бентежила стандартність запропонованих назв та – як наслідок цієї стандартності – їх знижена диференційна потужність.

Ключові слова: топонімія, ойконім, перейменування, Одещина.

Оскільки перейменування такого різновиду топонімічних об'єктів, як поселення, належать до констант топонімічної системи, вони не тільки фіксувалися й аналізувалися при описах назв поселень різних регіонів України [12; 13; 21; 17; 4; 16; 22; 2 та ін.] й у топонімічних словниках України [18; 23], а й ставали предметом спеціального аналізу дослідників [11; 14; 1 та ін.]. Теоретична та практична актуальність перейменувань поселень та їх частин у зв'язку з законом про декомунізацію (2015) зумовила появу низки наукових

публікацій ([8; 9; 15]; див. ще статті таких авторів, як В. А. Брехуненко, В. М. В'ятрович, С. Л. Ковтюх, О. М. Ратушняк, І. О Рева та ін. [19]), публіцистичних виступів [5; 3; 10] та дискусій, присвячених зазначеній проблемі. На сьогодні можемо констатувати факти впровадження перейменувань у топонімічні системи та дати оцінку топонімічним нововведенням Одещини.

При тому, що рекомендації стосовно усунення „комуністичних" назв було сформульовано в цілому коректно (повертати населеним пунктам їхні історичні некомуністичні назви, а якщо таких не існувало чи історичні назви були немилозвучними або ж апелювали до російської імперської спадщини, пропонувалося присвоїти поселенням нові назви, підібрані за результатами детальніших досліджень і обговорень), реальне втілення конкретних топонімічних змін, звичайно ж, не було позбавлене суб'єктивності. Тому закономірною є поява публікацій з критичною оцінкою деяких реалізованих перейменувань [7].

Як відомо, перейменування в топонімії, так само, як і деякі інші процеси поповнення пропріальної лексики (зокрема офіційне присвоєння власної назви штучно створеному об'єкту – поселенню, вулиці, організації тощо, а також присвоєння власної назви природному ландшафтному чи космічному об'єкту при занесенні його на карту чи в каталог), належить до випадків т. зв. штучної номінації [6, с. 42]. Штучна номінація протиставлена номінації природній не лише тим, що вона хронологічно є більш пізнім явищем, ніж природна номінація [6, с. 46]. Якщо природна номінація виникає в процесі тривалої і стихійної мовної практики і супроводжується відбором та апробацією різних варіантів назви, то штучна номінація являє собою одномоментний номінативний акт, здійснюваний конкретним номінатором чи вузькою групою людей, при цьому результати зазначеного номінативного акту одразу ж кодифікуються й доводяться до максимально широкого кола людей (див. [6, с.с. 46, 45]). Антиномія вузького кола номінаторів та широкого кола користувачів

пропонованої назви може стати фактором ризику, спричинивши неприйняття перейменування, якщо воно не відповідатиме смакам населення. Пор. після появи закону про декомунізацію тривалу дискусію про перейменування *Кіровограда*, котрий протягом свого існування носив назви *Крепость св. Елисаветы* (1754–1765), *Елисаветградъ* (з 1765 р.), *Зінов'євськ* (р. 1924), *Кірове* (з 1934), *Кіровоград* (1938–2016) [18, с. 265] та, нарешті, *Кропивницький*. Сучасна назва була обрана з доволі довгого списку пропонованих (*Благомир, Козацький, Ексампей, СвятоЄлисавет, Златопіль, Інгульськ, Кропивницький, Єлисаветград* і навіть *Скіфопіль*). При тому, що більше половини опитаних мешканців міста підтримали історичну назву *Єлисаветград*, офіційно був затверджений культурологічно наповнений ойконім *Кропивницький*. Як видно з цього, мотивація топоніма для номінаторів виявилася важливішою за його формальні особливості, що не зовсім відповідають статусу міста: адже назви з суфіксами *-ськ*(*ий*) / *-цьк*(*ий*) характерні для селищ, тоді як назви міст традиційно мають фіналь *-ськ* / *-цьк*. Не виключено також, що на вибір назви *Кропивницький* підсвідомо вплинула її часткова співзвучність з назвою-попередницею (*к-р-в*).

Зрозуміло, чим ширше відомий перейменовуваний об'єкт, тим більше зусиль витрачається на подолання інерції вживання старої назви. Тож до найсерйозніших зрушень у топонімічній системі України належать перейменування двох обласних центрів: *Кіровоград* > *Кропивницький* та *Дніпропетровськ* > *Дніпро*. При цьому узуалізація назви *Дніпро* як офіційної полегшується, по-перше, попереднім вживанням її як неофіційної, а по-друге, принципом економії мовленнєвих зусиль (назва коротша, ніж *Дніпропетровськ*).

Що ж до Одещини, то найпомітнішими (і не завжди бездоганними) є перейменування її чотирьох районних центрів та міста обласного значення *Іллічівськ*. І якщо перейменування селища *Красні Окни* на *Окни* відбулося „малою кров'ю" – шляхом відкидання ідеологічно забарвленого у радянські

часи першого компонента, а *Фрунзівці* повернули історичну назву *Захарівка*, то назви райцентрів *Комінтернове*, *Котовськ* і міста обласного підпорядкування *Іллічівськ* замінено шляхом створення нових номінацій. Перейменування зазначених об'єктів здійснені в такому вигляді: *Комінтернове* > *Доброслав*, *Котовськ* > *Подольськ* та *Іллічівськ* > *Чорноморськ*. При перейменуванні районних центрів *Комінтернове* та *Котовськ* номінатори відмовилися від повернення історичних назв цих поселень, що походили від антропонімів, хоч така можливість була: *Комінтернове* у XIX ст. називалося *Антоно-Кодинцеве*, а Котовськ – *Бірзула*, *Бірзулове*. Натомість було запропоновано досить стандартні назви: замість *Комінтернове* – позитивно оцінну *Доброслав* (обидві основи мають досить високу частотність в ойконімії України: корінь *добр*- представлений у 6 сучасних українських ойконімах, а *слав*- – у 4, див. [18, с.с. 190, 434]), замість *Котовськ* – похідну, очевидно, від відомого хороніма *Поділля*: *Подольськ*. Відмова від назви *Антоно-Кодинцеве* зумовлена скоріше за все її двокомпонентністю (громіздкий топонім порушує принцип економії мовленнєвих зусиль), хоч жителі мотивували своє несприйняття цього історичного ойконіма небажанням зберігати в топонімії згадку про поміщика-кріпосника (13.02. 2017, http://dumskaya.net/news/dobroslav-foto-068239/). Що ж до назви *Подольськ*, то, хоч північні райони Одещини і справді межують з Поділлям (проте не є частиною Поділля), але зв'язок нового ойконіма *Подільськ* з *Поділлям* слабко усвідомлюється мовцями. До того ж існує досить відоме місто *Подольск* у Московській області в Росії: незважаючи на віддаленість обох однойменних об'єктів, все ж таки виникає певна незручність внаслідок зменшення адресної функції топоніма.

В межах закону про декомунізацію на Одещині перейменовано понад 30 поселень. У 12 випадках поселенням повернуто історичні назви: *Ухожани* > *Новополь*, *Жовтневе* > *Каракурт*, *Нове Жовтневе* > *Новий Каракурт*, *Червоноармійське* > *Кубей*, *Дзержинське* > *Єрмішкове*, *Щорсове* > *Шеметове*, *Дмитрівка* > *Дельжилер*, *Фрунзівка* > *Захарівка* і відповідно

Фрунзівський район > *Захарівський* район, *Орджонікідзе* > *Армашівка*, *Жовтень* > *Петровірівка*, *Жовтневе* > *Докторове*, *Жовтневе* > *Крижанівка*. Цікаво, що перейменування відбулося в деяких випадках і тоді, коли „ідеологічність" назви вже практично не усвідомлювалася мовцями: с. *Новополь* у 1927 р. перейменовано на *Ухожани* на честь С. Ухожанського, першого секретаря сільського комсомольського осередку, який загинув 1921 р.; у 1940–2016 рр. с. *Дельжилер* носило назву *Димитрівка* на честь болгарського комуніста Георгія Димитрова. У 4 випадках відбулася заміна старої назви іншою, взятою з місцевої чи суміжної топонімічної системи: *Чапаевка* > *Малий Куяльник*; *Ленінталь* > *Лібенталь*, *Ленінське Друге* > *Новодмитрівка Друга*; а також *Котовськ* > *Подільськ* та відповідно *Котовський* район > *Подільський* район.

При перейменуванні використані також трансформації старої назви (9 випадків). Це може бути відкидання ідеологічного компонента (*Червоний Розселенець* > *Розселенець*, *Червонознам'янка* > *Знам'янка*, *Красні Окни* > *Окни* та, відповідно, *Краснооктянський* район > *Окнянський* район) чи – рідше – його заміна (нереалізована пропозиція перейменування *Червоний Орач* > *Новий Орач*), нарешті, відкидання ідеологічного компонента та зміна суфікса (*Червона Зірка* > *Зоряне*). Використовується при перейменуванні також заміна суфікса: це „розмиває" зв'язок між ойконімом і мотивуючим словом (*Котовське* > *Котовка*, *Петрівське* > *Петрове*, *Іллічівка* > *Ілічанка*). При перейменуванні *Незаможник* > *Заможне* відкидання префікса переорієнтовує ойконім на актуальну мотиваційну ознаку: бідність, що на початку існування радянської влади розцінювалася в офіційній ідеології як чеснота, в нормальній, ідеологічно не спотвореній системі цінностей отримує об'єктивну оцінку – негативну.

Низка поселень Одещини при перейменуванні отримала зовсім нові назви (7). Всі вони утворені від слів, денотати яких оцінюються позитивно: в Біляївському р-ні с. *Ленінське Перше* > с. *Сонячне*, с. *Чапаєве* > с. *Тихе*;

с. *Піонерське* Роздільнянського р-ну > с. *Виноградівка*; с. *Кірове* Комінтернівського р-ну > с. *Трояндове* (нова назва мотивована наявністю плантацій троянд), с. *Артема* Великомихайлівського р-ну > с. *Трудомирівка* (зникаюче поселення з 33 мешканцями).

Далеко не завжди при перейменуванні номінатори дбають про диференційну потужність нової назви. Характерний приклад у цьому плані – перейменування с. *Кірове* Роздільнянського р-ну > с. *Благодатне*. На сьогодні в Україні вже є чимало однойменних поселень: в Амвросіївському та Волноваському р-нах Донецької обл., в Арбузинському р-ні Миколаївської обл., у Валківському р-ні на Харківщині; нарешті, вже є 4 Благодатних на Одещині – поселення в Білгород-Дністровському та Саратському р-нах (отримали таку назву внаслідок хвилі перейменувань 40-х рр. XX ст.), а також поселення з реальною перспективою подальшого зникнення (зараз у кожному них живуть 30 з чимось мешканців) – *Благодатне* в Ананьївському р-ні та *Благодатне* в Тарутинському р-ні. Незважаючи на ці численні Благодатні, при перейменуваннях останнього часу до довгого списку Благодатних додалися ще 3 назви: дві колишніх Чапаєвки (у Широківському р-ні Дніпропетровської обл. та в Золотоніському р-ні Черкаської обл.), а також вищезазначене колишнє Кірове Роздільнянського р-ну на Одещині.

Ще більше в Україні поселень (місто, СМТ й села) з назвою *Вишневе*: 7 у Дніпропетровській обл., по 6 на Одещині, Полтавщині й Харківщині, по 5 на Житомирщині та Чернігівщині, по 4 у Запорізькій і Кропивницькій областях, по 3 на Сумщині, Херсонщині й Хмельниччині, по 2 на Київщині, у Донецькій обл., у Криму, на Вінниччині та на Луганщині, по одному Вишневому на Рівненщині та Черкащині. Більшість ойконімів *Вишневе* з'явилася у XX ст. внаслідок перейменувань, як-от назви сіл Березівського, Подільського й Татарбунарського р-нів на Одещині. Проте перейменування в межах декомунізації подвоїли кількість Вишневих в Одеській обл.: с. *Кірове* Великомихайлівського р-ну > с. *Вишневе* (при тому, що пропонувалося

повернення історичної назви від прізвища: *Іжицьке*), с. *Петровського* Лиманського р-ну > с. *Вишневе*, *Жовтневе* Любашівського р-ну > с. *Вишневе*. С. *Червоний Агроном* Березівського р-ну пропонували перейменувати на с. Чижівка: поселення засноване вихідцями з с. Чижове й мало неофіційну назву *Чижовський хутір* [20, с. 75]. Проте в цьому випадку повернення до історичної назви зменшувало диференційну потужність ойконіма, бо поблизу вже є с. *Чижове*. Втім, реалізоване перейменування *Червоний Агроном* > *Вишневе* нічим не краще, бо в районі вже є с. *Вишневе*, що до середини 40-х рр. XX ст. називалося *хутір Філісєєв* [20, с. 17]. Чимало Вишневих в інших регіонах України так само виникли внаслідок перейменувань 2016 р.

Цікавий матеріал для опису сучасних топонімійних смаків дає аналіз назв, запропонованих комісією з перейменувань, проте не прийнятих, зокрема через критичну оцінку цих ойконімів мешканцями. Помітна тенденція відкидати пропозиції повернення історичної назви та заміни старої назви іншою, взятою з місцевої топонімічної системи. Натомість використовується трансформація старої назви або ж створення нового ойконіма.

Відкинуто низку пропозицій повернення поселенню історичної назви. Так, Червонознам'янці пропонували повернути історичну назву *Дербент*, але вона, як і інша історична назва поселення, *Катаржино* (від прізвища власника, див. [20, с. 76]), сподобалася не всім мешканцям. І хоч 57% з них висловилися за повернення назви *Катаржино*, співзвучність з *каторга* була, очевидно, вирішальним моментом: остаточний вибір – *Знам'янка*. С. *Петрівське* Біляївського р-ну пропонували перейменувати на *Нові Яськи*, але остаточне рішення – перейменування на с. *Петрове*; відкинуто також пропозиції перейменувань *Артема* > *Карманове* (тепер *Трудомирівка*), *Кірове* > *Іжицьке* (тепер *Вишневе*), *Незаможник* > *Новомигаєве* (тепер *Заможне*), *Комінтернівське* > *Кодинцеве* (тепер *Доброслав*) тощо. Відкинуто й деякі пропозиції замінити стару назву іншою, взятою з місцевої топонімічної

системи, а саме перейменувати *Червоний Розселенець* на *Новий Барабой* (тепер це *Розселенець*), *Іллічівку* на *Аджалик* (тепер це *Ілічанка*).

Перейменування поселень Одещини певною мірою засвідчило прагнення обирати назви з прозорою мотивацією, уникаючи історичних назв поселень чи назв, узятих з місцевої топонімічної системи, якщо вони сприймаються як етимологічно непрозорі. При цьому неодноразово засвідчені випадки, коли ні номінаторів, ні мешканців не бентежила стандартність запропонованих назв та – як наслідок цієї стандартності – їхня знижена диференційна потужність.

Список використаних джерел та літератури

1. Абдула Ю. А. Перейменування населених пунктів Харківщини // *Студії з ономастики та етимології* / НАН України. Ін-т укр. мови. К., 2007. С. 3–7.

2. Абдула Ю. А. Становлення ойконімії Слобожанщини (на матеріалі Харківщини): Дис. … канд. філол. наук. Том ІІ: Додатки. Кіровоград, 2008. 164 с.

3. Белей Л. О. Декомунізація топонімії : українські проблеми та європейський досвід // *Український тиждень*. 2015. № 16/17. С. 12–15.

4. Бучко Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття. Львів: Світ, 1990. 144 с.

5. В'ятрович В. Куди веде вулиця Леніна? // *Українська правда*, 3 листопада 2014.

6. Голомидова М. В. Искусственная номинация в русской ономастике. / Урал. гос. пед. ун-т. Екатеринбург, 1998. 232 с.

7. Гоманюк М. А. Декомунізаційні моделі перейменування населених пунктів півдня України (на прикладі Херсонської області) // *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Сер. Географічні науки. Вип. 6, 2017. С. 31–37.

8. Долганов П. С. Ідеологічна деколонізація топонімічної системи вербальних маркерів Рівного // *Вісник Львівського університету*. Серія соціологічна. 2014. Вип. 8 С. 140–152.

9. Дрогушевська І. Л. Декомунізація топонімії: концепція повернення історичних назв на карту України // *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. Зб. наукових праць*. Харків, 2017. Вип. 25. С. 22–27.

10. Зінченко О. Вулиці Ґедройця не буде? „Свободі" дорога Тверська у Києві // *Українська правда*, 15 листопада 2018.

11. Карпенко Ю. О. Відродити історичні назви болгарських сіл Одещини // *Актуальні проблеми відродження мов і культур західних та південних слов'ян України*: Тези доп. та повід. Міжвузівська науково-практична конф. 14-15 травня 1993 року. Одеса. Ч. ІІ. С. 167–172.

12. Карпенко Ю. О. Топоніміка гірських районів Чернівецької області: конспект лекцій. Чернівці, 1964. 80 с.

13. Карпенко Ю. О. Топонімія східних районів Чернівецької області: конспект лекцій. Чернівці, 1965. 62 с.

14. Касім Г. Ю. Три хвилі перейменувань в ойконімії Одещини XX століття // *Записки з загальної лінгвістики*: Зб. наукових праць. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2005. Вип. 6. С. 84–94.

15. Ковтюх С. Л. Соціоономастичні аспекти перейменувальних процесів в Україні // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету*. Серія: мовознавство. Тернопіль : Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2017. С. 160–165.

16. Лисенко А. В. Ойконімія Полтавської області: Дис. … канд. філол. наук. Т. II : Додатки / А.В. Лисенко. Кіровоград. 2007. 257 с.

17. Лобода В. В. Топонімія Дніпро-Бузького межиріччя. К.: Вища шк., 1976. 232 с.

18. Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України. К.: „Академія", 2014. 544 с.

19. Перейменувальні процеси в топоніміці як ціннісний вибір українського суспільства: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Миколаїв : ФОП Жаган М. Ф., 2015. 112 с.

20. Топонімія південно-східної Одещини: методичні вказівки / відп. ред. Ю. О. Карпенко. Одеса, 1978. 84 с.

21. Топонімія північно-східної Одещини. Конспект лекцій / відп. ред. Ю. О. Карпенко. Одеса, 1975. 89 с.

22. Яцій В. О. Ойконімія Коломийського району Івано-Франківської області (матеріали до історико-етимологічного словника). II // Студії з ономастики та етимології. К.: Довіра, 2007. С. 351–365.

23. Янко Т. М. Топонімічний словник України: словник-довідник. К.: Знання, 1988. 430 с.

Referenses

1. Abdula Yu. A. Pereymenuvannya naselenykh punktiv Kharkivshchyny // Studiyi z onomastyky ta etymolohiyi / NAN Ukrayiny. In-t ukr. movy. K., 2007. P. 3–7.

2. Abdula Yu.A. Stanovlennya oykonimiyi Slobozhanshchyny (na materiali Kharkivshchyny): Dys. … kand. filol. nauk. Tom II: Dodatky. Kirovohrad, 2008. 164 p.

3. Beley L. O. Dekomunizatsiya toponimiyi : ukrayins'ki problemy ta yevropeys'kyy dosvid // Ukrayins'kyy tyzhden'. 2015. # 16/17. P. 12–15.

4. Buchko D.H. Pokhodzhennya nazv naselenykh punktiv Pokuttya. L'viv: Svit, 1990. 144 p.

5. V"yatrovych V. Kudy vede vulytsya Lenina? // Ukrayins'ka pravda, 3 lystopada 2014.

6. Holomydova M. V. Yskusstvennaya nomynatsyya v russkoy onomastyke. / Ural. hos. ped. un-t. Ekaterynburh, 1998. 232 p.

7. Homanyuk M.A. Dekomunizatsiyni modeli pereymenuvannya naselenykh punktiv pivdnya Ukrayiny (na prykladi Khersons'koyi oblasti) // Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya Heohrafichni nauky. Vyp.6, 2017. P. 31–37.

8. Dolhanov P. S. Ideolohichna dekolonizatsiya toponimichnoyi systemy verbal'nykh markeriv Rivnoho // Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya sotsiolohichna. 2014. Vyp. 8 P. 140–152.

9. Drohushevs'ka I.L. Dekomunizatsiya toponimiyi: kontseptsiya povernennya istorychnykh nazv na kartu Ukrayiny // Problemy bezperervnoyi heohrafichnoyi osvity i kartohrafiyi. Zb. naukovykh prats'. Kharkiv, 2017. Vyp. 25. P. 22–27.

10. Zinchenko O. Vulytsi Gedroytsya ne bude? „Svobodi" doroha Tvers'ka u Kyyevi // Ukrayins'ka pravda, 15 lystopada 2018.

11. Karpenko Yu. O. Vidrodyty istorychni nazvy bolhars'kykh sil Odeshchyny // Aktual'ni problemy vidrodzhennya mov i kul'tur zakhidnykh ta pivdennykh slov'yan Ukrayiny: Tezy dop. ta povid. Mizhvuzivs'ka naukovo-praktychna konf. 14-15 travnya 1993 roku. Odesa. Ch. II. P. 167–172.

12. Karpenko Yu. O. Toponimika hirs'kykh rayoniv Chernivets'koyi oblasti: konspekt lektsiy. Chernivtsi, 1964. 80 p.

13. Karpenko Yu. O. Toponimiya skhidnykh rayoniv Chernivets'koyi oblasti: konspekt lektsiy. Chernivtsi, 1965. 62 p.

14. Kasim H. Yu. Try khvyli pereymenuvan' v oykonimiyi Odeshchyny XX stolittya // Zapysky z zahal'noyi linhvistyky: Zb. naukovykh prats'. Odesa: ORIDU NADU, 2005. Vyp. 6. P. 84–94.

15. Kovtyukh S. L. Sotsioonomastychni aspekty pereymenuval'nykh protsesiv v Ukrayini // Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu. Seriya: movoznavstvo. Ternopil' : Ternopil's'kyy natsional'nyy pedahohichnyy universytet imeni Volodymyra Hnatyuka, 2017. P. 160–165.

16. Lysenko A.V. Oykonimiya Poltavs'koyi oblasti: Dys. … kand. filol. nauk. T. II : Dodatky / A.V. Lysenko. Kirovohrad. 2007. 257 p.

17. Loboda V. V. Toponimiya Dnipro-Buz'koho mezhyrichchya. K.: Vyshcha shk., 1976. 232 p.

18. Luchyk V. V. Etymolohichnyy slovnyk toponimiv Ukrayiny. K.: „Akademiya", 2014. 544 p.

19. Pereymenuval'ni protsesy v toponimitsi yak tsinnisnyy vybir ukrayins'koho suspil'stva: materialy Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. Mykolayiv: FOP Zhahan M. F., 2015. 112 p.

20. Toponimiya pivdenno-skhidnoyi Odeshchyny: metodychni vkazivky / vidp. red. Yu. O. Karpenko. Odesa, 1978. 84 p.

21. Toponimiya pivnichno-skhidnoyi Odeshchyny. Konspekt lektsiy / vidp. red. Yu. O. Karpenko. Odesa, 1975. 89 p.

22. Yatsiy V. O. Oykonimiya Kolomyys'koho rayonu Ivano-Frankivs'koyi oblasti (materialy do istoryko-etymolohichnoho slovnyka). II // Studiyi z onomastyky ta etymolohiyi. K.: Dovira, 2007. P. 351–365.

23. Yanko T. M. Toponimichnyy slovnyk Ukrayiny: slovnyk-dovidnyk. K.: Znannya, 1988. 430 p.

H. Yu. Kasim,
Candidate of Philology,
Associate Professor of General and Slavic Linguistics Department
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
movoznavstvo98@gmail.com;
Senior Research Office,
Institute of Education Content Modernization,
8, prov. Nakhimova, k. 24, Odesa, 65014, Ukraine

RENAMING IN THE TOPONYMY OF ODESA REGION AS RESULT OF DECOMMUNIZATION: OUTCOMES AND FUNCTIONS

Summary

The article is devoted to the process of human settlement renaming in Odesa region. This process was implemented in accordance with the decommunization law in 2016. The author determines the ways of choosing the newly renamed toponyms (restoring the historical names; replacing the old name with the one borrowed from the local toponymic system; transforming the old toponym so that it loses its ideological character; forming a new name with a

positive denotation). The author also analyses the names that were suggested by the renaming committee, but rejected because of their critical assessment by the inhabitants. The material under consideration demonstrates the present-day toponymic preferences of the native speakers, namely, a strong tendency to refuse the proposals of taking back the historical names, as well as of replacing the old name with a new one of an etimologically unclear nature. In this case there is sometimes the possibility to transform the old toponym or to form a new oikonym. Meanwhile neither the inhabitants nor those renaming the toponyms are concerned about the typical character of the new names and consequently about their lower differential semantic possibilities.

Key words: toponymy, oikonym, renaming, Odesa region.

Надійшла до редакції 15.09.2019 р.

УДК 81’373. 23(=163.2)(477.7)
DOI: https://doi.org/10.18524/2413-0613.2019.23.183119
В. О. Колесник,
доктор філологічних наук,
професор кафедри загального та слов’янського мовознавства
філологічного факультету
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар 24 / 26,
м. Одеса, 65058, Україна,
vakolesnik2@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0002-5400-8986

ВІДТОПОНІМНІ ПРІЗВИЩА БОЛГАР ПІВДНЯ УКРАЇНИ

У статті досліджуються прізвища болгарських поселенців Півдня України, вмотивовані топонімами. Відтопонімні прізвища болгарських переселенців спроможні дати важливу інформацію про напрями та інтенсивність давніх міграційних процесів людності в Болгарії, про етногенез українських болгар. Таких прізвищ серед болгар досліджуваного регіону трохи більше 3 % загальної кількості. Серед них є субстантивні та ад’єктивні утворення з суфіксами *-ли, -лия,* -лиев, -ський, *-цький, -ов, -єць, -ян, -ар, -жи.* Вони засвідчують місцеві імена Східної Болгарії, утворені від ойконімів, які в Болгарії зосереджені на Південному Сході та на Півночі.

Ключові слова: ареальна антропоніміка, відтопонімні прізвища, ойконім, болгарські переселенці.

Ареальне вивчення антропонімів, територіальна антропоніміка є одним із важливих напрямів ономастики. В ареальному аспекті найкраще вивчені прізвища: стосовно їх географічного поширення вже опубліковано чимало робіт на українському, білоруському, російському та латвійському матеріалі. По інформацію щодо прізвищ часто вдаються не тільки мовознавці, але й історики, які прагнуть з’ясувати родовід окремої особи. Саме на матеріалі прізвищ можна визначити давність відповідного роду, простежити його історію від покоління до покоління. Дослідження ономастів переконливо

доводять, як складні питання історичної долі народів, їх міграції можуть бути виявлені на ономастичному матеріалі.

Мета даного дослідження – з'ясувати, чи можуть ономастичні свідчення (зокрема ареальної антропоніміки) визначити або уточнити місце переселення мешканців того чи іншого регіону. **Об'єктом** дослідження є прізвища болгарських поселенців Півдня України, які за семантикою твірних основ поділяються на кілька груп. **Предметом** даного дослідження є прізвища болгарських поселенців, мотивовані топонімами, – відтопонімні прізвища. Це суфіксальні або субстантивні відтопонімні утворення у формі іменників та прикметників, основи яких указують на територіальне походження засновників відповідних родів. Джерельною базою дослідження є регіональні словники, списки мешканців болгарських сіл Півдня України.

Щоб уникнути термінологічних непорозумінь, ономасти послідовно розрізняють такі поняття, як *прізвища болгар* та *болгарські прізвища*. Отже, до прізвищ болгар відносимо усі без винятку прізвища осіб болгарської національності, якщо їх носії вважають себе болгарами. Тобто, крім прізвищ власне болгарського походження, до цієї групи зараховуємо також і такі, що утворені від чужомовних лексем. До болгарських прізвищ відносимо прізвища, утворені засобами та способами болгарського словотвору від слів болгарської мови [16, с. XV]. Деякі з них походять від давніх болгарських адаптованих запозичень, при цьому кінцева етимологія основ апелятивів чи імен може бути румунською, турецькою, грецькою чи якоюсь іншою, але вони утворені за допомогою болгарських словотворчих засобів.

Сучасні прізвища, як і більшість власних назв, нині вже не виражають понять: прізвище „не характеризує денотата, воно лише називає родину і кожного з її членів та індивідуалізує їх серед інших родин. Прізвища нині є типовими асемантичними знаками" [16, с. V]. Однак кожне прізвище має етимологічне значення. Лінгвістичний розгляд прізвищ показує, що вони різняться одне від одного й принципами номінації. Більшість лексем, які нині

є прізвищами, на перших порах свого функціонування були особовими іменами або прізвиськами. Прізвищ, утворених від власних імен, у досліджуваному регіоні найбільше. Із християнських імен в основах прізвищ представлені переважно новозавітні імена: *Васил, Георги, Димитър, Никола, Петър, Константин* (*Василев, Димитров, Георгиев, Николов, Петров, Константинов* та ін.) та розмовні, скорочені варіанти цих імен (*Димов, Митков, Митев, Гочев, Гошев, Ников, Колев, Петков, Пенев, Пенчев, Костов, Кочев* та ін.) Менше прізвищ, утворених від біблійних імен: *Адам, Иван, Лазар, Михаил, Семен* (*Адамов, Иванов, Лазаров, Михайлов, Михов, Мигов, Минов, Семов, Монев* та ін.). Тобто сучасні прізвища болгар досить своєрідно віддзеркалюють у своїй основі християнський іменник і народний болгарський.

Болгарський ономастикон – унікальна скарбниця свідчень про сучасне й минуле болгарської мови. Його описові присвятили свої праці відомі болгарські та українські дослідники – Й. Заимов, С. Ілчев, Н. Ковачев, Ю. О. Карпенко та багато учнів його наукової школи. Чимало досліджень присвячено дослідженню ойконімів та антропонімів в болгарських поселенннях Півдня України [2; 3; 4; 14].

Переселенський рух із болгарських земель у Північне Причорномор’я тривав ще з другої половини XVIII ст. Але значна хвиля болгарських переселень відбулась у перші роки XIX ст. Правовий статус болгарських поселенців, як і інших іноземних колоністів, визначався положеннями царських маніфестів 1751, 1763, 1801, 1804 рр., якими влада запрошувала іноземців і гарантувала їм привілеї, зокрема свободу віросповідання за власними обрядами та звичаями, звільнення від податків і повинностей протягом пільгових років, військової та цивільної служби [3, с. 49]. Цей період тривав до реформи 1871 р., в результаті якої поселення втратили колоністський статус.

Перші біженці з Балкан прибули до Одеси морським шляхом. 29 вересня 1801 р. в Одеському порту пришвартувалося купецьке судно російського шкіпера, прапорщика Мускулі, який із Созополя перевіз 19 сімей болгар і греків, усього – 148 осіб, мешканців села Кючюк-Буялик разом зі священиком [15, с. 4]. Вони були поселені поблизу Одеси на місці ногайського поселення Аджалик, де заснували колонію під назвою Малий Буялик у пам'ять про своє попереднє місце проживання. Наступного року до Одеського порту прибуло ще кілька суден – „Диспартія", „Константин и Елена" та інші, на борту яких були біженці з Адріанопольського вілайету. Список болгар цього етапу переселення загальновідомий – він надрукований у книзі „Малобуялыкские греки. 200 лет на Одессщине" [8, с. 61–66]. Основний потік мігрантів першого етапу переселення направлявся зі Східної Фракії у причорноморські степи, де були наявні великі площі вільних земель. Унаслідок міграцій виникли перші болгарські колонії у Херсонській губернії: Малий Буялик (Аджалик), Великий Буялик (Кошково), Кубанка, Паркани, Катаржино, Тернівка. Із архівних документів відомі факти виходу переселенців з таких населених пунктів: Кючюк Буялик, Буюк Буялик, Ахело, Голям Дервент, Візиця [8, с. 139–143].

Під час створення колоній перед адміністрацією, сільським приказом постало питання фіксації імен і прізвищ колоністів. Воно виявилось непростим, оскільки переважна кількість поселенців, яка дісталась Одеси морським шляхом, покинула домівки без будь-яких посвідчень. Тому доводилось фіксувати особисті відомості колоністів безпосередньо з їхніх слів. Значну частину незвичних імен прибулих болгар писар записував у довільній формі. Деякі з них, які потрапили не як біженці, а звичайні переселенці, мали турецькі паспорти [3, с. 322]. В таких випадках поставало питання правильного перекладу особистих даних переселенців під час проходження державного карантину. Болгарські дослідники відзначають, що в XVIII–XIX ст. у болгар ще не було прізвищ. Тобто процес юридичної стабілізації досліджуваних прізвищ відбувався на Півдні Україні. В іменній

системі перших поселенців відчувався вплив елінізації, що відбувалась у місцях їхнього попереднього проживання. Значною була кількість власне грецьких імен: *Калуда, Скарлат, Ристо, Стамат, Стамата, Штиря, Яни* та ін. До кола імен турецького й арабського походження входили жіночі імена: *Зуя, Мардлу, Расіфа, Русафа, Солтана* [3, с. 324]. Але „внаслідок тенденції до уніфікації антропонімів ці імена з часом втратили популярність у громаді, причому чоловічі імена перетворилися в прізвища, не змінивши своєї форми, наприклад: *Скарлат, Стамат, Яні*" [3, с. 324]. Безсуфіксні прізвища (*Димо, Станко, Скарлат, Яні* та ін.) характерні саме для болгарських переселенців першого етапу переселення.

Аналіз архівних документів показує, що частина однопоколінних прізвиськ поступово ставала спадковою [9, с. 72]. Офіційна ідентифікація болгарських поселенців пройшла певну еволюцію. Поселенців чоловічої статі в архівних документах записували в двочленній формі – власне ім'я та ім'я батька: *Атанас Никола, Георгій Станчо, Градо Тодор, Добрян Дімітрій, Жилі Стоян, Марин Сіво, Тончо Стоє*, причому батьківське ім'я вживалось в офіційних документах у ролі прізвища [3, с. 327]. Частка кожного конкретного імені у становленні прізвищ неоднакова. Відповідно до закону відносної негативності, „прізвищами ставали, як відомо, не найпопулярніші імена, а навпаки, рідкісні, специфічні, які завдяки цьому якраз мали високий ступінь індивідуалізації (наприклад, *Скарлат, Вакула, Станко*) та імена зі специфічними кваліативними суфіксами (*Іванина, Петрусь, Симчера, Юрцега*)" [16, с. XXI]. Але і наразі до найчастотніших прізвищ болгарських поселенців належать прізвища *Стоянов, Тодоров, Георгієв, Димитров, Иванов*, які утворені від власних імен [9, с. 78].

Прізвищами болгарських поселенців в Україні зазвичай ставали родові прізвиська. Отже, адміністрація лише закріпила за кожною родиною те родове або індивідуальне іменування, яке на той час вживала місцева громада як прізвисько цієї родини. Прізвище стало „офіційним іменуванням родини, що

передається від покоління до покоління і вказує на спорідненість” [16, с. VIII]. Але й до сьогодні в болгарських селах Півдня України майже кожна родина має і так зване вуличне прізвище, яке вказує на ім’я родоначальника роду. Збереглася достатня кількість списків болгарських переселенців перших етапів переселення, майже всі вони опубліковані [3; 4; 9; 13; 14]. Досліджені й описані особливості діалекту болгар першого етапу переселення, який належить до південно-східного, фракійського типу. Говірки с. Тернівка в Миколаївській області та Малий Буялик, Великий Буялик, Катаржино в Одеській області належать до так званої одеської підгрупи фракійських говірок. Відтопонімні прізвища теж вказують на територію Південного Сходу Болгарії та Греції. Серед відтопонімних прізвищ мешканців Малого Буялика та Тернівки знаходимо такі: *Бургазли* – від назви м. Бургас, зафіксоване у Малому Буялику [8, с. 74]; *Додончаки* – від назви м. Додона, Епір, Греція [8, с. 74], зафіксоване в Малому Буялику; *Мани* – назва півострова в Греції [8, с. 74], зафіксоване в Малому Буялику; *Струмов* – від назви с. Струмешница або річки Струма, зафіксоване у Тернівці [3, с. 331]. *Граматик* – переселенці з с. Граматиково, Малкотирнівської околії (м. Малко Търново). Так називали також грамотну людину, грамотія, але прізвище *Граматик* характерне саме для болгар першого етапу переселення і є відтопонімним. Воно зафіксоване у Великому, Малому Буялику, Тернівці, а також у Кирничках і Кам’янці [2, с. 234]. *Терновский* – з с. Тернівка, Миколаївської обл. [8, с. 74], зафіксоване у Малому Буялику.

Архівні документи свідчать про те, що серед перших переселенців Тернівки були мешканці пунктів внутрішньої Странджі – Момінової Церкви (нині Желясково) і Факії [3, с. 43]. На думку болгарських дослідників, до Тернівки переселились і мешканці містечка Малко Тирново та навколишніх сіл. Про це свідчать усні свідчення місцевих мешканців, що передавались із покоління в покоління, та тексти деяких пісень. Очевидними є й паралелі між топонімами та антропонімами в метрополії, передусім неофіційними. Це села:

Волчаново, Попово, Стамово, Ганчов Баир, Мавроово, Нива, Качул та інші [3, с. 44]. Але в Тернівці зафіксовано лише одне відтопонімне вуличне прізвисько *Мирзьові* (*Мирзулуви*), яке вказує на можливе місце виходу переселенців, воно походить від назви села Мирзово (зараз Кондолово), яке розташоване поблизу міста Малко Тирново [3, с. 44]. Переселенці з Південно-Східної Болгарії мешкають і в Криму. Серед відтопонімних прізвищ знаходимо такі: *Разложки / Разложко* – від назви поселення Разлог, Північна Болгарія [14, с. 227]; *Ургарчев* і *Ургачев* – від назви с. Ургари, наразі с. Българи, Південно-східна Болгарія; *Тузлуков* – від назви області Тузлук, що знаходиться у Північно-східній Болгарії [14, с. 228].

Значна частина досліджуваних прізвищ належить до розряду рідкісних прізвищ та прізвиськ. Так, в с. Катаржино серед прізвиськ, утворених від назви села, попереднього місця походження родини, утворені такі, як *Аджарові* – від назви с. Аджар (Снежен, Карловско) та *Рупіці* (Рупці) – від назви регіону (Рупи), відповідної етнографічної групи болгар (рупці) в Странджі [1, с. 415]. Такий процес утворення прізвиськ є поширеним в с. Катаржино і сьогодні. Так, прізвисько *Бакалтські* утворено від назви села Бакалове, *Кошкуві* – від назви села Кошково (стара назва села Великий Буялик, пізніше – Благоєве), *Парканські* – від назви с. Паркани (Молдова). Серед відтопонімних прізвищ чимало раритетних, які уживаються тільки в одному населеному пункті. Тільки в с. Кубей знаходимо прізвище-композит *Чеглатонев*, утворене від назви с. Чеглай в Средецькій околії та прізвища Тонев [2, с. 283]. Тільки в с. Купоран зафіксовані прізвища *Марашлієць* і *Баралія*. В метрополії прізвище *Марашлиец* (утворене від назви с. Мараш, Шуменскої околії) зафіксовано у Шуменській околії, а *Биралия, Баралия* (від назви с. Бара, Севлиевско) – у Севлієвській околії [4, с. 30; 7, с. 78]. Прізвище *Хайдарли* (від назви с. Хайдар) зафіксоване лише в с. Жовтневе [2, с. 282]. В с. Криничне, мешканці якого є носіями так званих сиртських говірок, зустрічається прізвище *Садаклієв* – від назви с. Садъклий, нині Верен,

Старозагорської околії, або від назви села Садък в Молдові [2, с. 271]. В Кирничках функціонує прізвище *Саранов*, утворене від назви с. Сарани, Габровської околії [7, с. 440]. В Нових Троянах – прізвище *Бразарски*, яке походить від назви села Брезово [2, с. 235]. У Кам'янці зафіксовано прізвище *Мачинський* – від назви с. Мачин в Північній Добруджі [2, с. 258]. В Голиці вживається прізвище *Нейковський* – від назви с. Нейково, яке знаходиться біля міста Котел (Сливенської околії) [2, с. 262]. У Василівці (стара назва села – *Вайсал*) зустрічається прізвище *Вайслар* 'мешканець с. Вайсал', утворене від назви села Вайсал в Одринській або Сливенській околії [2, с. 228]. Говірка с. Лощинівка належить до ізмаїльської підгрупи фракійських говірок (фракійсько-мізійсько-підбалканських). На сьогодні місцем виходу населення цих сіл вважається територія так званого загорського клину (Ямбольська, Елхівська, Одринська околії). Відтопонімні прізвища в цих селах свідчать і про можливу наявність мізійського компоненту у говірці. Так, в Сілістренському окрузі та Відинському зафіксовані прізвища *Рахманжи* – від назви с. Рахман (Ашиклар), Силістренской околії [2, с. 269] та *Ушанли* – від назви с. Ошане, Відинской околії [2, с. 281]. Прізвище *Кайрак* зафіксоване в Болгарії в Силістренській і Созопольській околії [2, с. 244], а прізвище *Такатли* утворене від назви с. Токат (зустрічається нерідко і в Туреччині) [2, с. 276].

В м. Болград мешкають переселенці з різних регіонів Болгарії. Тут фіксуємо такі відтопонімні прізвища: *Афтарли* – з с. Алфатар, Силістренської околії [2, с. 221], *Караселі* – від назви с. Кара Саралий, Сливенской околії, *Киризли* – від назви с. Кирезлик, нині Черешак, Хасковской околії [2, с. 249], *Малашли* (з асиміляцією *л:р*) – від назви с. Марашли, або від Мараш (область) Плевенської околії, можливо і з Шуменского села Мараш [2, с. 257], *Читакли* – від назви с. Читак: Тича, Сливенської околії [2, с. 285]. Деякі з прізвищ зафіксовані в кількох селах, мешканці яких належать до однієї діалектної групи. Так, чийшійська говірка, крім Городнього, представлена також мовленням мешканців с. Банівка, Калчеве, Кам'янка (Ташбунар), Владичени (Імпуцита), Нагірне (Карагач),

Тараклія (в Молдові), частково м. Болграда (туканська махала), Ізмаїла; крім того, це й говірки вторинного переселення з Бессарабії – Преслава, Інзовки, Банівки Запорізької області. Це села, у яких були заселені представники різних говірок. У результаті сумісного співіснування в них утворилась єдина говірка, але варіативні форми у ряді випадків могли зберігатися. Автори книги про історію с. Городнє зазначають: „Можно говорить скорее о достаточно длительном процессе заселения села, причем не вызывает сомнений, что чийшийцы пришли в село не непосредственно из Болгарии, а из других районов Буджака, где они перед этим обитали достаточно длительное время, они сформировались как амальгама различных по происхождению групп болгар уже в Буджаке. С уверенностью можно лишь утверждать, что основная масса предков чийшийцев – переселенцы из Северо-Восточной Болгарии, и если среди них и были выходцы из других районов страны, то первым удалось их ассимилировать" [17, с. 27]. Як приклад наводиться прізвище *Алавацький*, що походить від назви села Алават (суч. Алуату на р. Большой Ялпуг, біля м.Тараклія). В чийшійських селах нами зафіксовані такі відтопонімні прізвища: *Акдерли* – від назви села Ак дере, зараз с. Бяла, Варненскої околії або від назви річки в Шуменскій околії. Зафіксоване у Владиченах [2, с. 219]. Прізвище *Ромалійський* походить від хороніма Румелія (провінція Турції на Балканах), зафіксоване у Банівці, Владиченах, Калчево, Кам'янці та Болграді [2, с. 270]. У Кам'янці та Нагорному вживається прізвище *Загорський*, утворене від хороніма Загора (в Болгарії) [2, с. 241], та *Каралаш* – від назви міста Калараш в Румунії (з метатезою) [2, с. 246]. Від назви околії в Румунії походить прізвище *Олтян*, яке зафіксоване у Банівці – „мешканець округи Олт в Олтенії" [2, с. 264]. У Владиченах та Калчево зустрічається прізвище *Сайтарли*, яке утворене від деформованої назви с. Сахотлари, нині с.Здравец, Хасковської околії [2, с.271].

Тільки в Городньому знаходимо прізвище *Чокла* „вірогідно від *Чокльо зменш*. від імені Чока, яке зафіксоване ще у XY ст. і записане в Іменнику Й. Заімова" [2, с. 285]. Але це прізвище може бути утворене і від назви

географічного об’єкта. Так, у болгарському словнику знаходимо прізвище *Чуклев* „від назви місцевості *Чуклата* або *Чукловец* (Панагюрище, Търново, Шумен)” і прізвище *Чукльов* „від назви роду *Чукльовци*, зафіксоване у м. Панагюрище, Ботєвградської околії” [7, с. 547]. Наявність цих відтопонімних прізвищ підкреслює можливий мішаний характер говірки. Згідно останніх досліджень болгарських діалектологів мешканці сел Банівка, Городнє, Калчево та Кам’янка є носіями так званих *жъ*-говірок (з часткою майбутнього часу *жъ*) середньогірського діалекту, який поширений на території між містами Карлово, Калофер, Павел Баня, Хисаря, Брезово, Чирпан. Це, наприклад, села Турия, Казанликської околії, Войнягово, Карловської околії, Снежен Калоферської та Чоба Брезовської околії [11, с. 61]. Відтопонімні прізвища фіксують поодинокі випадки можливої зони переселення. Для визначення географічної зони виходу переселенців більш інформативними є прізвища, що мають регіональне розповсюдження. Наприклад, найбільша кількість прізвищ чийшійців зафіксована в Казанликській околії. Це такі прізвища, як *Коджабашев*, *Кеменджиєв* (чийш. *Кеменчеджиєв*), *Маренков, Чепразов, Фуклєв, Яримов, Папазов*, *Тарльов, Турлаков*, *Курдов* (чийш. *Курдогло*), *Коєв*, *Донєв*. У Карловській околії зафіксовані прізвища *Рабаджиев, Сьомков, Демиров, Маджаров*, *Ирекov, Маренков.* В Чирпанській околії – *Алачев*, *Греков*, *Келешев*, *Съчанов*, *Стойнов*. У Харманлійській околії – *Йовчев* [7; 10].

Більш інформативними в цьому відношенні, на наш погляд, є прізвища мешканців с. Кам’янка, Ізмаїльського р-ну (до 1941 р. с. *Ташбунар*), яке засноване близько 1812 р. болгарами-туканцями. Деякі прізвища ташбунарців прямо вказують на місце виходу переселенців. До таких, на наш погляд, належать прізвища *Войников* і *Турица*. Перше з них може бути утвореним як від слова *войник* ‘воїн, солдат’, так і, можливо, від назви с. Войнягово, Карловської околії. А друге – *Турица* – від назви місцевості Турица в Казанликській околії. Інформацію про цей ойконім знаходимо в книжці

„Турия”, де наводяться приклади й інших топонімів з кореневою морфемою „тур”, яка, на думку болгарських дослідників, є кельтською за походженням або латинською: „Турия, Казанлъшко, село Туряковци, Турийската река, местността Турица… Турия в Костурско, в Стара Сърбия, в Черкаска област…” [5, с. 4–5]. Зіставлення сучасної географії відтопонімних прізвищ болгарських переселенців із локалізацією відповідних географічних об’єктів на мапі Півдня України та Болгарії спроможні дати важливу інформацію про напрями та інтенсивність давніх міграційних процесів людності в Болгарії, про етногенез українських болгар. Антропоніми мають свої діалектні та регіональні особливості, співіснування цих особливостей формує специфіку антропонімного простору. Так, тільки для Задунаївки характерні прізвища *Малєв, Градєсков, Вакаренков, Загорець*, для Криничного – *Агура, Атмаджов, Кірчиков, Веліков*, для с. Кирнички – *Друмов, Дафнєв, Каражеков*, *Пастир, Дінгілов*, для Кам’янки – *Каралаш, Миндру*, *Туріца, Войніков, Глиба*, для Євгенівки – *Бардук, Тьєр, Парлікокош, Дундаров*. Для Городнього характерне таке сполучення специфічних частотних прізвищ: *Алавацький, Буруков, Мінковський, Чепразов, Пінті, Сьомков, Маренков, Газибар*.

Отже, болгарський антропонімікон на Півдні України зберігається в своїй основі впродовж двох століть. Значна частина ономастикону стала базою для створення офіційних прізвищ, збереглася етнічна тенденція до корпоративності, яка адаптувалась до нових умов функціонування. Зіставлення сучасної географії відтопонімних прізвищ болгарських переселенців із локалізацією відповідних географічних об’єктів на мапі Півдня України із болгарськими ойконімами Болгарії спроможні дати важливу інформацію про напрями та інтенсивність давніх міграційних процесів людності в Болгарії, про етногенез українських болгар. Відтопонімних прізвищ серед болгар досліджуваного регіону трохи більше 3 % від загальної кількості прізвищ, серед них є субстантивні та ад’єктивні утворення. Найбільш частотними є відтопонімні утворення, що мають суфікси *-ли, -лія,*

-лієв: *Акдерли, Афтарли, Бургазли, Баралія, Караселі*. Другими за частотністю є відтопонімні прізвища на *-ський, -цький*: *Алавацький, Бразарський, Бакалтський, Загорський*. Кілька відтопонімних прізвищ мають суфікс *-ов*: *Аджаров, Кошков, Мірзов, Мирзулов, Саранов, Струмов*, зустрічається один композит – *Чеглатонєв*. Суфікси *-єць, -ян, -ар, -жи* на позначення осіб чоловічої статі мають прізвища *Марашлієць, Рахманжи, Арделян, Олтян, Вайслар*. Досліджувані відтопонімні прізвища засвідчують місцеві імена Східної Болгарії, вони утворені від ойконімів, які в Болгарії зосереджені на Південному Сході (Малкотирнівська околія та Бургаська – для першого етапу переселення), на Півночі та Північному Сході (Віденська, Свіштовська околії), Карловська, Чирпанська, Старозагорська околії.

Список використаної літератури

1. Візіров О. В. Катаржино (Знам'янка): історія, сучасність, традиційна культура. Нариси. Одеса: Сімекс-прінт, 2018. 636 с.

2. Войникова А. Селища с българско население в Югозападния Буджак. Ономастика. Топонимия. Групонимия. Велико Търново: ИК „Знак'94", 2008. 302 с.

3. Гамза В. І. Тернівка. Історико-етнографічний нарис. Миколаїв: „Іліон", 2013. 530 с.

4. Грек И. Ф. Купоран-Ровное: история, культура, люд болгарского села в Буджаке. Измаил: Ирбис, 2018. 462 с.

5. Димитрова Л, Зарев К. Турия. София: Издателство на Отечествения фронт, 1973. 82 с.

6. Иванчев Св. Антропонимические зоны в Болгарии // *Материалы XI Международного ономастического конгресса* (София, 28.VI – 4.VII. 1972). София, 1974. С.411–425.

7. Илчев Ст. Речник на личните и фамилните имена на българите. София: БАН, 1969. 628 с.

8. Калмакан Н. А. Малобуялыкские греки. 200 лет на Одессщине. Т.3. Одесса: Атлант, 2013. 336 с.

9. Колесник В. А. Евгеновка (Арса). Ономастика. Говор. Словарь. Одесса: Гермес, 2001. 228 с.

10. Колесник В. О. До питання про генезу чийшійських говірок // *Слов'янський збірник.* Вип. 22. Одеса, ФОП „OLEDAT TEC", 2018. С.7–17.

11. Кондов В. Езикът на българите на Пусто пладне: в Русия, СССР, Украйна и Молдова. История и съвременно състояние. (Класификация, библиография, карти, снимки, текстове). Тараклия, 2018.290 с.

12. Кубякин В. В. Сочинение на заданную тему или Откуда есть пошло местечко Тарутино в Буджаке. Арциз: ФОП Петров О.С., 2014. 646 с.

13. Грек И. Гюльмян-Дюльмян-Яровое (Очерк истории болгарского села в Бессарабии). Кишинев, „SSB", 2006. 264 с.

14. Парзулова М. Кримските българи (етнос, език, етнонимия, ономастика, просопографии). Одеса: Друк, 2007. 274 с.

15. Скальковский А. Первое тридцатилетие истории города Одессы. 1795–1823. Одесса, 1837. 296 с.
16. Чучка П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 704 с.
17. Шабашов А.В. и др. Чийшия: очерки истории и этнографии болгарского села Городнее в Бессарабии. Одесса: Астропринт, 2003. 792 с.

References

1. Vizirov O. V. Katarzhyno (Znam"yanka): istoriya, suchasnist', tradytsiyna kul'tura. Narysy. Odesa: Simeks-print, 2018. 636 p.

2. Voynykova A. Selyshcha s bŭlharsko naselenye v Yuhozapadnyya Budzhak. Onomastyka. Toponymyya. Hruponymyya. Velyko Tyrnovo: YK „Znak'94", 2008. 302 p.

3. Hamza V. I. Ternivka. Istoryko-etnohrafichnyy narys. Mykolayiv: „Ilion", 2013. 530 p.

4. Hrek Y. F. Kuporan-Rovnoe: ystoryya, kul'tura, lyud bolharskoho sela v Budzhake. Yzmayl: Yrbys, 2018. 462 p.

5. Dymytrova L, Zarev K. Turyya. Yzdatelstvo na Otechestvenyya fron, Sofyya, 1973. 82 p.

6. Yvanchev Sv. Antroponymycheskye zony v Bolharyy // Materyaly XI Mezhdunarodnoho onomastycheskoho konhressa (Sofyya, 28.VI – 4.VII. 1972). Sofyya, 1974. P. 411–425.

7. Ylchev St. Rechnyk na lychnyte y famylnyte ymena na bŭlharyte. Sofyya: BAN, 1969. 628 p.

8. Kalmakan N. A. Malobuyalykskye hreky. 200 let na Odessshchyne. T.3. Odessa: Atlant, 2013. 336 p.

9. Kolesnyk V. A. Evhenovka (Arsa). Onomastyka. Hovor. Slovar'. Odessa: Hermes, 2001. 228 p.

10. Kolesnyk V. O. Do pytannya pro genezu chyyshiys'kykh hovirok // Slov'yans'kyy zbirnyk. Vyp. 22. Odesa, FOP „OLEDAT TEC", 2018. P. 7–17.

11. Kondov V. Ezykŭt na bŭlharyte na Pusto pladne: v Rusyya, SSSR, Ukrayna y Moldova. Ystoryya y sŭvremenno sŭstoyanye. (Klasyfykatsyya, byblyohrafyya, karty, snymky, tekstove). Taraklyya, 2018.290 p.

12. Kubyakyn V. V. Sochynenye na zadannuyu temu yly Otkuda est' poshlo mestechko Tarutyno v Budzhake. Artsyz: FOP Petrov O.S., 2014. 646 p.

13. Hrek Y. Hyul'myan-Dyul'myan-Yarovoe (Ocherk ystoryy bolharskoho sela v Bessarabyy). Kyshynev, „SSB", 2006. 264 p.

14. Parzulova M. Krymskyte bŭlhary (etnos, ezyk, etnonymyya, onomastyka, prosopohrafyy). Odesa: Druk, 2007. 274 p.

15. Skal'kovskyj A. Pervoe trydtsatyletye ystoryy horoda Odessy. 1795–1823. Odessa, 1837. 296 p.

16. Chuchka P. Prizvyshcha zakarpat·s'kykh ukrayintsiv: Istoryko-etymolohichnyy slovnyk. L'viv: Svit, 2005. 704 p.

17. Shabashov A.V. y dr. Chyyshyya: ocherky ystoryy y etnohrafyy bolharskoho sela Horodnee v Bessarabyi. Odessa: Astroprynt, 2003. 792 p.

V. O. Kolesnik,
Doctor of Philology,
Professor of General and Slavic Linguistics Department
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
vakolesnik2@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0002-5400-8986

THE TOPONYMIC SURNAMES OF THE BULGARIANS IN THE SOUTH OF UKRAINE

Summary

Locational anthroponymy, the study of anthroponyms with regard to geographical area, is one of the crucial branches of onomastics. In this aspect, these are surnames that are the most comprehensively studied. **The objective** of the study is to determine whether onomastic data (in particular, locational anthroponymy) can determine and specify the resettlement place of residents from a certain region. **The object** of the study is the surnames of Bulgarian settlers in the South of Ukraine. **The subject** of the study is the surnames of Bulgarian settlers derived from toponyms, the toponymic surnames. The Bulgarian researchers highlight that the Bulgarians had no surnames throughout XVIII-XIX centuries. In other words, legal stabilization of the studied surnames took place in the South of Ukraine.

The toponymic names of the Bulgarian settlers provide important information about the directions and intensity of bygone migration process of the population in Bulgaria and the ethnogenesis of the Ukrainian Bulgarians. Bulgarian toponymic surnames in the studied region make up just over 3 percent of the total number. They are presented by substantivized and adjectival forms. The substantivized surnames include only 5 examples (*Hramatyk, Karalash, Kairak, Chokla, Many*), the others are suffixal toponymic units in a form of a noun or an adjective with such suffixes as *-skyi, -tskyi, -ov, -zhy* and *-ly, -lyev*, their stems identifying the origin of the corresponding family progenitors. The most frequent surnames are toponymic forms with suffixes *-ly, -lyia, -lyev*: *Akderly, Aftarly, Burhazly, Baralyia, Karasely, Kyryzly, Malashly, Perely, Sadaklyev, Saitarly, Takatly, Ushanly, Khaidarly, Chytakly*. They are followed by surnames with suffixes *-skyi, -tskyi*: *Alavatskyi, Brazarskyi, Bakaltskyi, Zahorskyi, Machynskyi, Neikovskyi, Parkanskyi, Romalyiskyi, Rupskyi, Razlozhskyi, Sarabeiskyi*. Some toponymic surnames have the suffix *-ov*: *Adzharov, Koshkov, Myrzov, Myrzulov, Saranov, Strumov, Tuzlukov, Urhachev* and the compound word *Chehlatonev*. The suffixes *-yets, -yan, -ar, -zhy* designating males are used in such surnames: *Marashliiets, Rakhmanzhy, Ardelian, Oltian, Vaislar*. They indicate local names in the East of Bulgaria, which are formed from oeconyms situated in the Southeast and North Bulgaria (the area above the Danube).

Key words: locational anthroponymy, toponymic names, oeconym, Bulgarian settlers.

Надійшла до редакції 25.07.2019 р.

УДК 811.161.2'276.2'373.2
DOI: https://doi.org/10.18524/2413-0613.2019.23.183120
С. В. Дмитрієв,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства
філологічного факультету
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
kinandr44@ukr.net

МІСЦЕ СЛЕНГОВИХ НОМІНАЦІЙ ОСОБИ У ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВОСВІДОМОСТІ

Стаття присвячена проблемі дослідження багатомірності лексико-семантичного вираження сленгових номінацій особи в українській мові. На матеріалі українських урбанолектів здійснюється аналіз специфіки функціонування сленгових номінацій у лінгвокультурній картині світу сучасної України. Досліджуваний простір диференціюється у межах двох підсистем: молодіжний сленг та загальноміський сленг. Декларується динамічність і значна відкритість молодіжної підсистеми, яка реалізується в межах кількох концептуальних платформ. Загальноміський сленг відрізняється поліфункціональністю та віковою поліформатністю, відносною стійкістю семантичних полів. Дослідження дозволяє зробити висновок про те, що картини світу користувачів молодіжного та загальноміського сленгів – системне відображення загальноукраїнської моделі світу, якій чужі спонтанна немотивована агресія та жорстокість, ворожнеча і ненависть. У лексичних системах цих соціолектів домінують жартівливо-іронічна тональність, доброзичливість, висміювання та здоровий гумор.

Ключові слова: сленг, жаргон, арго, мовна картина світу, номінація особи, урбосоціолект.

Сленг є одним з наймасовіших різновидів розмовного мовлення. Зважаючи на різнорідність її представників, картина світу носіїв (далі – КС) позначена багатогранністю й багатовимірністю. „Помилкою було би вважати, що сфера функціонування сленгу – міські соціальні низи. Важливим соціально-прагматичним аспектом сленгу є його використання в неофіційних ситуаціях усного спілкування. Ним можуть користуватися без ризику для своєї мовної репутації освічені люди, якщо вони близько знайомі одне з одним, разом працюють, мають спільні інтереси тощо. По-друге, існують територіально-регіональні відмінності сленгу. Хоча соціальні діалекти меншою мірою, ніж територіальні, пов'язуються з якоюсь місцевістю. Вже поліетнічний характер

держави, територіальні різновиди відповідної національної мови, культурні традиції того чи іншого регіону, характер мовних контактів накладають відбиток на соціально-лінгвальне обличчя субстандарту взагалі та сленгу зокрема…" [5, с. 42]. На нашу думку, сленг є одним з первинних соціолектів у світовому масштабі. Ще до появи державних утворень, коли міста мали абсолютну автономність, – сленг вже існував, гармонійно адаптуючись у динаміці культурних, технічних, економічних та геополітичних ресурсів часу, обслуговуючи потреби вербального контакту представників різних соціальних груп. За зовнішньою примітивністю ховалась колосальна енергомісткість лексики, як правило, меткої, гострої, лаконічної. Її творець – народ – вкладав у мовотворчість неповторність свого часу, експресію почуттів та енергетику завзятості. Слід зазначити, що сленг розуміють (навіть не використовуючи його елементів у власному мовленні) майже всі жителі того чи іншого населеного пункту. Тобто кожен індивід, окрім розмовного варіанта літературної мови, володіє ще й сленгом свого регіону. Виняток становить молодіжний сленг, який не завжди розуміють представники старшого покоління через різницю вікових картин світу. Сленг – абсолютно відкрита мовна система, яка селекційним шляхом обирає до своєї структури лексичні елементи різних соціолектів, що мають найвищий потенціал експресивності різних соціолектів, розширюючи й меліоруючи або пейоризуючи їх семантику. Зважаючи на це, стверджуємо, що узуальна картина світу користувачів сленгу носить мозаїчний структурний характер – від погляду на світ носія розмовного літературного мовлення, до погляду носія кримінально-злочинного соціолекту. У соціолінгвістиці традиційно виділяють сленг молодіжний і загальноміський. Безперечним є факт динамічності, ширшої відкритості та емоційності саме молодіжного сленгу, що тісно пов'язаний із картиною світу молодої людини та, відповідно, ставленням до навколишньої дійсності.

Представник суспільства (особа, особистість), його вчинки, характеристики, приналежність соціальна й національна – одні з основних

об’єктів мовної картини світу (далі – МКС) користувачів молодіжного сленгу. На думку Л. О. Ставицької, „МКС молодіжного сленгу у ставленні до людини репрезентована в таких картиномовних площинах, як: 1) частини тіла людини; 2) людина як носій фізичних рис; 3) фізіологія і хвороби; 4) соціальні характеристики людини; 5) вітальні цінності; 6) емоційно-почуттєві цінності; 7) пізнавальні цінності; 8) моральні цінності; 9) побутові звичаї; 10) естетичні цінності”.

Надзвичайна експресивність лексичного складу молодіжного сленгу позначається на цілісній МКС її носіїв. У переважній більшості це знижена полівалентна семантика. З метою „виокремлення” та „відсторонення” молодь, як правило, визначає своє місце у соціумі, відповідно до решти його представників – позиціонує себе не просто як окрема група, а як колектив, що може оцінювати навколишній світ за параметрами власних цінностей та особистісної ідентифікації навколишнього світу. Модальність породжує номінативні моделі на позначення особи, як внутрішньосоціальні, так і номінації, що спрямовані на решту представників соціуму. Отже, номінаціям особи в МКС носіїв молодіжного сленгу належить великий за обсягом лексичний корпус, позначений квазісинонімією та високим рівнем експресивності. „В українському молодіжному сленгу незначна кількість родових назв людини, проте детально структурована група назв осіб за статевою приналежністю. Розвинені квазісинонімічні ряди на позначення різних понять” [5, с. 43]. Найвища частотність номінацій особи репрезентована в межах ЛСГ на позначення фізичних рис людини та її соціальної характеристики.

„Найважливішою для сленґового вживання, на думку Л. Ставицької, є ознака „високий”, „дужий”, яка стосується і звичайної людини, і певних соціокультурних типів, як-от: „член кримінального угрупування” (*бик, ґевал, шайба*)” [5, с. 197]. Ця закономірність виправдана: в молодіжному середовищі панує культ фізичної сили, зовнішньої досконалості – один з найдоступніших

способів самоствердження та самореалізації. Релевантними ознаками чоловіка – носія фізичних рис є: „великий, дужий” (*чебуратор, шайба*, *качило*); „низький” (*курдупель, бджонц, штемп / штимп*); „лисий” (*кіндерсюрприз*, *плейшнер*); модний (*стильняк*); „неприємний вигляд” (*чмир, чмуридло, зачмошений*)” [5, с. 197]. Номінації представниць жіночої статі за віком представлені в основному з негативно-зверхньою конотацією: *рудера* (похилий вік); *лошиця* (середній вік); *чубчик*, *герла* (молода дівчина, жінка). Щодо візуальної вікової характеристики, то вона виражається лексемами *ветеран*, *старпер*, *нафталін* в обох ґендерних субстандартах.

Репрезентована Л. О. Ставицькою характеристика лексико-семантичного корпусу „людина як носій фізичних рис”, на нашу думку, потребує певного доповнення: по-перше, фізичні характеристики розміру фізичного тіла особи та ознаки сили релевантні не лише для чоловічої статі, а й для жіночої: *кобила* (велика й повнотіла жінка), *зубочистка* (висока й худа), *дюймовочка* (маленька) і таке інше, а по-друге, конотація молодіжного сленгу у бік фізичних рис не завжди носить негативний відтінок: багато зменшувально-пестливих форм з іронічно-жартівливою або кепкувальною маркованістю без рис яскравої або прихованої агресії. Особливо це виявляється у корпоративному спілкуванні молоді: *бичечок*, *кобилка*, *шпичечка* та ін. Пейоративність, як правило, спрямована проти „чужих” або „антиподів, ворогів”. Як бачимо, МКС молоді полівалентна: схильна як до меліорації, так і до пейоратизації семантичних полів використовуваної лексики.

Характеристики особи з точки зору соціальної приналежності в узусній КС носіїв сучасного молодіжного сленгу представлена в межах чотирьох площин: професія або заняття; національність або місце проживання; соціальний стан; сексуальні меншини та наркозалежні. Щодо соціальної характеристики за професією, родом занять, то „у цій лексичній підсистемі актуалізуються номінації на позначення осіб популярних професій та занять, відносно нових у соціально-професійній інфраструктурі суспільства: бізнесмен

(*бізнесовець*, *бізнесюк*), менеджер (*менгер*), охоронець (*викидайло*), жебрак-прохач (*аскач*), стійких і традиційних: лікар (*айболит*), водій (*драйвер*), а також тих, із представниками яких молоді доводиться стикатися: жінка, яка торгує самогоном (*альбіна*)" [5, с. 198]. Як бачимо, частина номінацій є запозиченнями з англійської мови, а частина – з кримінально-злочинного соціолекту. Переважна більшість молоді у процесі набуття або вибору професії ще не має чіткого життєвого напряму, а отже, вкладає в номінації дещо зверхній погляд на ті професійні ознаки, які властиві старшим представникам суспільства, що вже професійно визначились та облаштувались.

Інший рівень конотації мають номінації особи, пов'язані з національністю та місцем проживання. Як і будь-якій живій істоті, людині притаманне здійснення контролю за „власною територією". Будь-яке вторгнення в поле комфорту людини (а особливо молодої) викликає відповідну реакцію протидії агресивного характеру. „Актуалізованими вважаються ті етноніми, які традиційно в національній картині світу є емоційно забарвленими, включені до сленгової картини світу за фактом територіальної близькості або туристичних, ділових контактів, наприклад, білорус (*зюзюк*), чех (*пепічка*) та ін." [5, с. 198].

Молодь завжди намагається протистояти будь-якій експансії, така експресивна номінативна протидія спостерігається й на внутрішніх теренах України у випадках некоректного вторгнення на чужі території: щодо представників чужих міст, містечок і навіть сіл. Отже, номінації особи є виразниками однієї з ментальних рис українського народу – територіальної та психологічної корпоративності; захисту територіальної та психологічної зони комфорту від „чужих" (прийшлих). У процесі стихійного й різкого розмежування соціальних верств в Україні у кінці XX – на початку XXI ст. у свідомості молоді виникає новітня мовотворча поведінка, спрямована проти такої нерівності. Це одразу спричинило серію номінацій з соціальною семантикою: багач (*крутик, крутелик, мутило, жирний карась* та ін.); діти багатіїв (*мажорик, жорик, папунькин, крутеня, джосик* та ін.); рідня багатіїв (*мафія* у значенні „родина",

крута фамілія, *біднячки*, *лисики* та ін.). Не меншою кількістю номінацій наділені й люди, що знаходяться поза межею зубожіння: *лах, лахно, чулик, бомжара, чмо* та ін. Отже, молодіжна КС позиціонує себе десь посередині – між дуже бідними й дуже багатими. „Абсолютну більшість лексем цього ряду становлять номінації на позначення людини із провінції або з села (*бик, бульо-мульо, кирило, рагуль*), що має у своїй основі низку культурних та ментальних чинників" [5, с. 198]. Попри глибоке вкорінення у молодіжному субполі буття алкоголю, наркотиків, молодіжна КС позиціонує своє відсторонення від цих негативних явищ, відповідно реагуючи у номінативних виявах мовленнєвої субкультури. Ці групи, за спостереженнями Л. Ставицької, „постають об'єктом іронічного кепкування". Цікаво відзначити, що номінації, які функціонують у молодіжному середовищі, жаргонізованому мовленні (*гей, лесбос*; *наркаш, наркалига, нарком, наркоша*), „фіксують власне погляд „стороннього" на ці мікросоціюми, представники яких для внутрішньокорпоративного спілкування обирають принципово інші лексеми (у гомосексуалістів, наприклад, – *один з нас*), що майже не проникають у ширші соціолекти" [5, с. 199].

Окремої уваги заслуговує емоційно-оцінна система номінацій особи на позначення психічно хворих людей та агресивних у поведінці, яка свідчить про несхвальне ставлення до них у молодіжній КС: *довбонутий, крейзі, бзікуватий, відморожений, відірваний, проїханий, скін, гопник, відморозок* та інші. Цинічно-кепкувальною маркованістю позначені номінації нездатних до науки, навчання, розумового розвитку осіб: „На негативному полюсі перебувають доволі потужні синонімічні ряди на позначення людини з повільною реакцією (*гальмо*), розумово відсталої (*понеділок*), обмеженої (*дятел*). Ознака, яка уточнює „дурість, глупоту" і містить у собі уточнення „некмітливий (тупий)" (*бивень, даун*), за частотністю стоїть на першому місці серед інших семантичних уточнювачів і навіть кількісно трохи перевищує синонімічний ряд зі значенням „дурень" (*баняк, дупель*) – 10 проти 9" [5, с. 205]. Юнацтво, підлітки і молодь у всі часи розвитку людства переживають романтичний

період життя, коли в КС людини особливе місце посідають поняття честь – чесність, дружба, вірність: *дружбан, друган, кумпель* (товариш), *свояк* (свій у всіх компаніях). „Для молодіжного соціуму вельми показова негація таких явищ, як брехливість (*андерсен* – брехун, *динамік* – той, хто дає надію й не дотримується обіцянки, *лажій* – схильний до обману, *лажайло* – ненадійна людина, *пацюк* – зрадник)” [5, с. 205]. Особливого ставлення в КС молодіжного соціолекту „заслуговують” представники карних органів (міліції). „Схильність молоді до непослуху фіксує також лексико-фразеологічний ряд: *втик, вставити, втикати кому* – покарання за непослух, невиконану роботу. Соціальні аспекти такого непослуху пов’язуються функціональним у молодіжному сленгу ЛСП „міліція” (міліціонер – *афен, фараон, ментяра*)” [5, с. 206].

У підсумку до сказаного вище варто зауважити, що українська молодіжна субкультура відбиває своєрідну картину світу, що досить активно проявляється у номінації особи, морально-понятійних категоріях. Система номінацій особи в МКС українського молодіжного соціолекту неоднорідна, що свідчить про абсолютну її відкритість і динамічність у відборі нових засобів номінації природнім (зважаючи на рівень експресивності) шляхом. У переважній більшості МКС української молоді не є агресивною – швидше ігровою. Не набуває номінативної реалізації схильність до невиправданої жорстокості, насильства, морального розкладання. Негативні явища суспільства піддаються швидше меткому мовному висміюванню, аніж схваленню, що свідчить про відносне здоров’я молодого покоління українців як у психофізичному, так і у моральному напрямах.

Унікальним явищем української мовної картини світу є міський сленг, який заповнює лакуну невимушеного спілкування дорослих жителів міста, що не виключає взаємопроникнення елементів молодіжного соціолекту й міського сленгу через абсолютну відкритість та взаємодію обох субмов. Проте міський сленг у силу звуженості кола комунікативних можливостей (порівняно з молодіжним сленгом, який використовує новітні технології онлайн-

спілкування) має яскраво виражений територіальний характер в умовах різної валентності „покриття” україномовним населенням українських міських територій: „Як урбаністична культура в цілому, міський сленг – територіально зумовлене явище” [5, с. 256]. На нашу думку урбосоціолекти України можна розподілити на такі лінгвокартиномовні об’єднання, як: західноукраїнські урбосоціолекти, середньоукраїнські урбосоціолекти, південноукраїнські урбосоціолекти та урбосоціолекти Донбасу й Донеччини. Наш розподіл базується на концентрації україномовного населення на тих чи інших територіях. Так, якщо у західноукраїнських містах базовою мовою урбосоціолектів є українська, то у південноукраїнських – російська: „Щодо центрального та східного регіону, то тамтешній сленг сформувався під пресингом російської мови та відповідної жаргонної субкультури. Тотальне цілеспрямоване поросійщення українського етносу унеможливило розвиток сленгу на українській мовній основі” [5, с. 256]. Лексична система молодіжного сленгу масовіша у використанні (її знають майже всі представники цієї вікової категорії), а міський соціолект використовують далеко не всі мешканці міста. Це пов’язано із соціальною градацією населення. Дехто спілкується виключно сленговим мовленням, а певна частина мешканців показово відмежовується від соціодіалекту, використовуючи виключно літературну розмовну мову. Вибір залежить від освіченості, кола спілкування та індивідуального мовного смаку. В картині світу носіїв урбосоціолекту можна чітко виділити зокрема такі сегменти: алкоголь та сфера його вживання; райони міста та їх місце в урбосистемі (номінації, позначення); вулиці та їх місцева „семантика”; побутова сфера та родинні зв’язки. Особливості алкогольної культури міста глибоко досліджені російським мовознавцем В. В. Хіміком у монографії „Поэтика низкого, или Просторечие как лингвокультурный феномен” (2000) – „Поетика пиятики в масовій мовній свідомості”. В. В. Хімік пише: „Однією з унікальних сфер традиційної мовної словотворчості, регулярної й масової реалізації естетичного прийому відстороненості є пиятика й пов’язані з нею субкультурні таксони цього рутинного і водночас такого ж привабливого для

мовної реномінації явища” [6, с. 158]. Алкогольна „культура” міста дає квазісинонімічний ряд лексем на позначення особи, яка зловживає алкогольними напоями: *п’яничка, п’янчужка, п’янь* (як індивідуальна, так і збірна номінації), *киряльщик, кирик, кирюха, алкан, ханик, алик, алконавт, синяк, піон, синюшник, ханюк, баклажан, хроник* (чоловічого роду) та жіночі: *синячка, ханичка, хана, киря, алканка, алкашиха, хрезонтема, хронічка, кольоровка, фіалка* та інша. Таке номінативне зацікавлення питущим індивідом свідчить про високий відсоток його наявності в структурі КС урбасоціолектів.

Надзвичайно важливе значення для мешканців міста має структурна система населеного пункту: райони, старі назви частин міста. „У вузькому розумінні термін „міський сленг” можна вважати вокабуляром вторинних номінацій на позначеннях міських реалій, зрозумілих тільки мешканцям цього міста (містечка) або навіть жителям певного мікрорайону; слід зважити на творчий за своєю суттю характер вторинної номінації, яка засвідчує лінгвокреативні аспекти мовного самовияву субетносу, специфічне почуття гумору, гри зі словом тощо” [5, с. 258]. Дуже часто особові номінації, пов’язані саме з місцем проживанням чи народження в місті: *Катарка* (район) – *катарчаник* (*-нка*); базар *Анголенка* (Запоріжжя) – *англівський* (*-ська*); селище *Котовського* (район Одеси) – *посілковський* (*-ка*); *котовець* (*-ці*), *Подол* (район Києва) – *подолець* (*-льці*) та ін. Систематизаторами КС носіїв урбосоціолектів також є міські топонімічні структури – назви вулиць, площ, майданів та ін. Назва вулиці нерідко виступає субкодом для учасників комунікативного акту: *Пушкінська – пушкінські* (хлопці), *Колодіжна – колодіженський* (парубок), *Таврідійська – таврідійський* (*-ська*) (дівчина, хлопець) та ін.

„Сленгові номінації зі сфери міського побуту не обмежуються суто вторинною назвою міської реалії, а можуть входити у значно глибші екзистенційно-психологічні, емоційні сфери буття субетносу, що відповідним чином позначається на комунікативному мікрокліматі урбаністичного середовища” [5, с. 260]. Як правило, у будь-якому місті наявні знакові суспільно-

побутові місця: лікарні (зокрема психічні), органи верховної влади міста й карних закладів, цвинтарі та інше. Найчастіше жартівливі номінації особи стосуються психіатричних клінік і венеричних лікувальних центрів, рідше обігруються назви цвинтарів. Так, скажімо, на людей, що поводять себе неадекватно, в Одесі кажуть *олександрійський* або *слобідський* (в обох донорських системах – місцезнаходження психіатричних лікарень: на Слобідці – міська; в селі Олександрівці, Лиманського району – обласна), а в Маріуполі – *пашківець* (вулиця Пашківського).

Отже, слід зазначити, що міські соціолекти України, як і молодіжний міський сленг, у переважній більшості не мають виявів немотивованої агресії. Картина світу його носіїв швидше має жартівливо-іронічну валентність експресії, аніж агресивно-ворожу. На відміну від кримінально-злочинного соціолекту, міський сленг (як і молодіжний) має поділ на „своїх" і „чужих" лише умовно-топонімічний, а не є відкритим протиставленням власної КС соціальній та психологічній свідомості решти суспільства, хоча і є частковим носієм гомогенних рис арго, але, здебільшого, на лексико-семантичному рівні. Слід звернути увагу на те, що КС користувачів молодіжного та міського сленгу багато в чому є віддзеркаленням загальноукраїнської моделі світу, якій чужа спонтанна немотивована агресія, жорстокість, ворогування та ненависть. Навпаки, у лексичних системах даних соціолектів переважає жартівливо-іронічна тональність, зверхньо-поблажлива доброзичливість, кепкування і здоровий гумор.

Список використаної літератури

1. Горбач О. Т. Арго в Україні. Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. 686 с.

2. Дмитрієв С. В. Номінація особи у контексті лінгвокультурної картини світу носіїв українського сленгу // *Мова : науково-теоретичний часопис*. Одеса : Астропринт, 2012. Вип.18. С. 16–21.

3. Дмитрієв С. В. Взаємодія концептів ЛЮДИНА – ТВАРИНА у процесах модусної номінації особи (на матеріалі сучасних українських соціолектів) // *Слов'янський збірник : зб. наук. праць*. Одеса : Букрек, 2012. Вип. 16. С. 243–257.

4. Дмитрієв С. В. Типологія мотивації номінацій особи пропозиційно-диктумного типу в українських соціолектах // *Слов'янський збірник : зб. наук. праць*. Одеса : Букрек, 2013. Вип. 17. С. 184–193.

5. Ставицька Л. О. Арго, жаргон, сленг. Соціальна диференціація української мови. К.: Критика, 2005. 464 с.

6. Химик В.В. Поэтика низкого, или Просторечие как лингвокультурный феномен. Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петерб. ун-та, 2000. 269 с.

References

1. Horbach O. T. Arho v Ukrayini . L'viv : NAN Ukrayiny, In-t ukrayinoznavstva im. I. Kryp'yakevycha, 2006. 686 p.

2. Dmytriyev S. V. Nominatsiya osoby u konteksti linhvokul'turnoyi kartyny svitu nosiyiv ukrayins'koho slenhu // Mova : naukovo-teoretychnyy chasopys. Odesa : Astroprynt, 2012. Vyp. 18. P. 16–21.

3. Dmytriyev S. V. Vzayemodiya kontseptiv LYuDYNA – TVARYNA u protsesakh modusnoyi nominatsiyi osoby (na materiali suchasnykh ukrayins'kykh sotsiolektiv) // Slov'yans'kyy zbirnyk : zb. nauk. prats'. Odesa : Bukrek, 2012. Vyp. 16. P. 243–257.

4. Dmytriyev S. V. Typolohiya motyvatsiyi nominatsiy osoby propozytsiyno- dyktumnoho typu v ukrayins'kykh sotsiolektakh // Slov'yans'kyy zbirnyk : zb. nauk. prats'. Odesa : Bukrek, 2013. Vyp. 17. P. 184–193.

5. Stavyts'ka L.O. Arho, zharhon, slenh. Sotsial'na dyferentsiatsiya ukrayins'koyi movy. K.: Krytyka, 2005. 464 p.

6. Khymyk V.V. Poetyka nyzkoho, yly Prostorechye kak lynhvokul'turny fenomen. Sankt-Peterburh: Yyd-vo. Sankt-Peterb. un-ta, 2000. 269 p.

S. V. Dmytriev,
Candidate of Philology,
Associate Professor of General and Slavic Linguistics Department
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
kinandr44@ukr.net

THE POSITION OF SLANG NAMES IN THE LEXICAL AND SEMANTIC PARADIGM OF THE UKRAINIAN LINGUISTIC CONSCIOUSNESS

Summary

The article is devoted to the problem of studying the multidimensionality of lexical and semantic expression of slang names in the Ukrainian language. The author analyzes the specificity of slang names functioning in the linguistic and cultural environment of modern Ukraine. The sphere being studied is divided into two subsystems: youth slang and citywide slang. Dynamism and greater openness of the youth slang subsystem, implemented in a variety of conceptual platforms, is observed. The citywide slang distinguishes itself by the multifunctionality, the age-related multiformatting, and by the relative stability of semantic fields.

Conclusion. The worldview of the youth and citywide slang users has a systematic correlation with the Ukrainian model of the world, which is alien to spontaneous unmotivated aggression and cruelty, hostility and hatred. The lexical systems of these sociolects are dominated by comic-ironic tone, goodwill, ridicule, and healthy humor.

Key words: slang, jargon, argot, linguistic worldview, naming.

Надійшла до редакції 30.09.2019 р.

УДК 811.161.2’373.613: 003.03–044.332
DOI: https://doi.org/10.18524/2413-0613.2019.23.183121
Е. Е. Мінкевич,
ст. викладач кафедри загального та слов’янського мовознавства
філологічного факультету
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
movoznavstvo98@gmail.com

НЕОЗАПОЗИЧЕННЯ – НАЗВИ ОСІБ У СУЧАСНИХ ЗМІ: СЕМАНТИКА ТА ФУНКЦІЇ

Запозичення є продуктивним способом поповнення лексики сучасних мов. а назви осіб серед неологізмів, у тому числі серед неозапозичень, посідають важливе місце. В статті розглянуто семантику та функції зазначених лексем у текстах ЗМІ 2016–2019 рр., показано, що, крім невеликої групи екзотизмів, які в публіцистичному тексті стають для реципієнта маркерами чужої культури, неозапозичення – назви осіб виконують номінативну функцію, характеризуючи людину за характером діяльності, та експресивну функцію, характеризуючи її за особливостями поведінки та поглядів.

Ключові слова: запозичення, неологізм, мова ЗМІ.

Розлога група неологізмів – назв осіб, що постійно поповнюється новими одиницями, активно досліджується в сучасній україністиці, див., наприклад [3; 4; 6 та ін.]. Так само предметом зацікавлення лексикологів є процес запозичення в сучасній мові та його результати, див. зокрема [1; 2; 5 та ін.].

Розгляд нових запозичень, що є назвами осіб, вартий уваги не лише через активність цього процесу в сучасному світі, а й з погляду того, які саме поняття зазначеної ЛСГ стають настільки актуальними, що потребують спеціальної однолексемної номінації. Яка семантика цих новотворів, що завдяки ним мова в антиномії коду і тексту віддає перевагу збільшенню саме коду? *Об’єктом* дослідження у статті є неозапозичення – назви осіб, ужиті в текстах українських ЗМІ 2017–2019 рр., а його *предметом* – семантика й функції зазначених лексем.

Відносно невелику групу неозапозичень – назв осіб становлять екзотизми, що називають явища іншої культури при описі іншого мовно-культурного середовища. Їхня функція полягає у відтворенні особливостей цього середовища, у публіцистичному тексті екзотизми стають для реципієнта

маркерами чужої культури. Оскільки екзотизми аж ніяк не належать до загальновживаної лексики, згадка їх часто супроводжується поясненням семантики. Пор. екзотизм, запозичений з молдавської мови: … *останні акції протесту в Кишиневі, котрі почалися після того, як послідовно кілька судових інстанцій визнали недійсними результати виборів* ***примара*** *(мера) столиці* [7, 6 липня 2018]; а також запозичення з іспанської: *Вуличні торговці, відомі як* ***мантерос****, уособлюють труднощі, з якими стикається влада: одна справа – обговорювати, чи дозволяти більшій кількості мігрантів приїжджати до Європейського Союзу, але зовсім інша – домовитися про те, що робити з ними, коли вони прибудуть. Більшість* ***мантерос*** *є мігрантами з Африки, які часто ризикують життям, рятуючись від насильства або бідності* [8, 3 вересня 2018]. Семантизація екзотизму може бути відсутньою, але контекст його уживання дає уявлення про значення цього слова: *Головна проблема нині, втім, полягає у значному напруженні між самими сунітами, зокрема „поміркованими ісламістами”,* ***мадхалітами*** *й іншими угрупованнями* [10, 14 січня, 2017] (*мадхаліти* – напрямок в ісламі сунітів); пор. ще *Отже,* ***саудити*** *несуть не лише фундаменталістське тлумачення ісламу, а й великі гроші для стимулювання економіки* [10, 22 грудня 2018]: заголовок тексту *Форпост Саудівської Аравії в Європі* підказує, що *саудити* – арабський народ Саудівської Аравії (*саудити* – також назва правлячої династії країни).

Серед неозапозичень – назв осіб більшість номінацій за професією пов’язані з мистецтвом: *сонграйтер* < англ. *songwriter* < song „пісня” + *writer* „автор” (*Наталя проявляє себе не тільки як нетипова вокалістка, а й як умілий* ***сонграйтер****, що на українській сцені — рідкість* [7, 18 серпня 2017]), *бітбоксер* < англ. *beatbox* „створення та імітація ритмічних звуків та мелодій за допомогою артикуляцій органами рота” (*Влаштували жартівливий міні-баттл двох* ***бітбоксерів*** [7, 19 січня 2018]), *шоуранер* < англ. *showrunner* „виконавчий продюсер, людина, що відповідає за основний напрямок і розвиток проекту”. Про „чужий” характер слова свідчить його вживання тільки стосовно

закордонних реалій: *У двох головних ролях Джеймс Франко (це мінус), зате* ***шоураннером*** *тут сам Девід Саймон…* [8, 20 січня 2017]; ***Шоураннером*** *„Керівниці" виступила триразовий номінант на премію „Еммі" Кен Кеннон* [9, 3 квітня 2017].

Пор. також *кліпмейкер* „фахівець зі створення рекламних роликів та музичних кліпів" < англ. *clip* „відрізок" + *maker* (*Вітчизняних* ***кліпмейкерів*** *цінують за кордоном, а вартість музичного відео в нас нерідко перевершує бюджет короткометражного фільму* [7, 8 жовтня 2016]) та *фільммейкер* < англ. *filmmaker* „режисер, виробник фільмів" (*Напевно слідом за цим режисером переносити свої сюжети в 40-ві минулого століття почнуть й інші* ***фільммейкери*** [7, 8 жовтня 2016]).

Втім, нові назви осіб можуть утворюватися від запозичень і в українській мові: *степіст* „той, хто танцює степ" < *степ* „танцювальний стиль, у якому характерною особливістю є ритмічна ударна робота ніг" < англ. *step* „крок" чи *tap* „легкий стукіт" (*У Києві були сильні* ***степісти****, але потім хтось виїхав, хтось розчарувався в жанрі, і не виявилося ентузіастів, котрі могли б зробити це місто столицею степу* [7, 8 жовтня 2016]), *перфомансистка* < *перфомансист* < *перфоман*с (від англ. *performance* „вистава, спектакль") „форма акціоністського мистецтва, в якій художнім твором вважається осмислена дія митця у реальному часі та просторі": … *зірковою* ***перфомансисткою*** *Лорі Андерсон, яка дебютувала на торішньому фестивалі і як режисер* [7, 27 серпня 2016]).

Неозапозичень – назв осіб „не мистецьких" професій значно менше, ніж таких, що вказують на загальний характер роботи чи рід занять поза професійною діяльністю. При цьому зовсім недавні запозичення можуть супроводжуватися поясненням значення: *Не можна на 100% спрогнозувати, якими будуть найбільш затребувані професії, але в своєму виборі орієнтуйся на … біофармакологію, проектувальників роботів, операторів безпілотників, …* ***тайм-брокерів*** *(організація і продаж часу фрілансерів)* [8, 25 травня 2018].

Запозичення, як правило, зазнають звуження значення порівняно з мовою-донором, що добре видно на прикладі слова *бариста* „фахівець з приготування кави” < італ. *barista* „бармен”, „буфетник”: *Ще раз довести, що українські* ***бариста*** *найкращі, Слава планує вже влітку цього року* [11, 15 березня 2018]. Яскраво на прикладі обох наведених вище слів проявляється дія принципу економії – заміна теоретично можливої багатослівної номінації однолексемною номінацією. Низка неозапозичень – назв осіб іменують людей за характером їхньої діяльності, але вказують при цьому не на саму професію, а на загальний чи, навпаки, конкретний характер діяльності, на рівень цієї діяльності та ін. Пор. *стартапер* – похідне від запозичення *стартап* (англ. *startup* < *start up*), що стало досить частотним: *З’явились спеціальні компанії, що допомагають освітнім* ***стартаперам*** [11, 25 серпня 2016]; заголовок *Українські* ***стартапери*** *займуться енергоефективністю Дубая* [11, 14 грудня 2016]. Чи *десижнмейкер* „той, хто приймає рішення” (англ. *decision* „рішення” + *-maker*): *Складно ідентифікувати* ***десижнмейкера****, який був би готовий інвестувати свою політичну репутацію на користь тривалого партнерства, а не розрулювання поточних проблем з орієнтацією на настрої електорату* [7, 24 березня 2017]. Досить поширеним стало слово *фрилансер* (англ. *freelancer*) „той, хто виконує роботу без укладання довгострокового договору з роботодавцем, найманий тільки для виконання певного переліку робіт”: *Критики обурюються, що вона дає фірмам можливість позбавитися добре оплачуваних працівників, замінивши їх дешевими* ***фрилансерами*** [10, 13 жовтня 2018]. Пор. також неозапозичення *трендсеттер* < англ. *trendsetter* (*trend* „тенденція”, *to set* „встановлювати, починати”) „людина, що сприймає нові ідеї раніше від інших та впроваджує їх у широке використання” (*Скільки* ***трендсеттерів*** *потрібно для появи тренду?* [10, 25 червня 2018]); *хедлайнер* (< англ. *headliner* < headline „заголовок”) „найбільш очікуваний учасник дійства, концерту чи рок-фестивалю” (*…провести кілька форумів, але з достатнім гонорарним фондом, куди можна було б запросити* ***хедлайнерів*** *сучасного лялькового мистецтва* [7, 12 жовтня 2018]); *фактчекер* „людина, котра

перевіряє достовірність фактів з англ. *fact check* „перевірка фактів") (*Зараз, за даними українських* ***фактчекерів****, повідомлення стають спокійнішими, перетворюючись на таку собі напівправду* [10, 7 лютого 2017]); *стейкхолдер* < англ. *stakeholder* „зацікавлена сторона", „особа / група осіб, що впливає на діяльність організації або відчуває на собі вплив цієї діяльності" (*Вони розуміють, що для побудови ефективної системи внутрішнього забезпечення якості освіти потрібно залучати зовнішніх* ***стейкхолдерів*** *(роботодавців, фахівців-практиків, абітурієнтів, їхніх батьків)* [7, 7 вересня 2018]). Неозапозичення в тексті може зазнавати стилістичних коментарів: *І це мусять зрозуміти, як нині модно говорити,* ***стейкхолдери*** *на рівні держави* [7, 23 червня 2017]).

Нові запозичення можуть також називати осіб за родом занять поза професійною діяльністю (хобі): *дрифтер* < *дрифт* (англ. *drift*) „вид автоспорту, що характеризуються проходженням поворотів у керованому заносі на максимально можливій для утримання на трасі швидкості" (*У соцмережах його впізнали як відомого учасника вуличних гонок та* ***дрифтера*** *Олега Семиренка* [8, 10.09.2018], *фрірайдер* < англ. *freerider* < *freeride* „катання на сноуборді або гірських лижах поза підготовленими трасами" (11, 20 січня 2018]). Згідно з так званим „правилом дев'ятки" слово мало б писатися через *И,* проте переважає написання через *І*, очевидно, через прагнення точніше відтворити вимову англійського слова.

Низка запозичених назв осіб пов'язана з комп'ютерними реаліями. Це *фейсбукер* „людина, яка активно користується соціальною мережею *Фейсбук*" (*Але кожний* ***фейсбукер*** *норовить зарахувати себе саме до цих „окремих"* [7, 2 листопада 2018]), *ютубер* (англ. *YouTuber*) „той, хто публікує ролики на платформі YouTube" (*У кожного покоління є своя „професія мрії": у різні часи це були астронавт, футболіст, модель чи актор… Сьогодні для 14-річних така професія –* ***ютубер*** [11, 16 листопада 2018]), *спамер* < англ. *spammer* „той, хто розсилає спам, тобто кореспонденцію рекламного чи іншого характеру, людям,

що не висловили бажання її одержувати” (*Шахрайські листи розлітаються по всьому світу сотнями тисяч, якщо не мільйонами, але відгукуються на них лише ті, кого* ***спамери*** *якраз і шукають* [10, 20 листопада 2018]; *фешн-блогер* < англ. *fashion blogger* „той, хто веде блог з питань моди” (*Автори ідеї також зізналися, що дослідили фільтри Instagram, які найчастіше використовують* ***фешн-блогери*** [11, 15 жовтня 2016]). Запозичене з англ. *юзер* < *user* „користувач” набуло звуженого значення „користувач комп’ютера” й настільки засвоїлося мовою, що стало мотивуючим для похідних слів: *…однак прикладів такого широкого функціонального спектру і* ***юзер-орієнтованого*** *програмування поки що немає ніде* [7, 17 вересня 2016]. Втім, *юзер* може вживатися і в значенні „користувач”, а в сполученні з *авто-* – „користувач автомобіля”, пор.: *BMW тут має чим здивувати: система iDrive здатна задовольнити навіть найвибагливіших* ***автоюзерів*** [10, 16 жовтня 2016].

Деякі запозичені назви осіб характеризують людей за типом поведінки, оцінюваної переважно негативно: *пранкер* < англ. *pranker* < *prank call* < *prank* „витівка”, *читер* < англ. *cheater* „шахрай” < *cheat* „шахраювати, обманювати”, *хейтер* < англ. *hater* < *hate* „ненавидіти”, *траблмейкер* < англ. *troublemaker* < *trouble* „неприємності” + maker та ін. В окремих випадках значення слова пояснюється в тексті (*…російські спецслужби через так званих „****пранкерів****” (осіб, які у телефонній розмові видають себе за іншого) спробували вчинити інформаційну провокацію…* [11, 22 грудня 2018]). Втім, частіше семантизації неозапозичення нема, і добре, якщо хоч контекст допомагає зрозуміти значення слова: *… у нього з’явилося як багато шанувальників, так і* ***хейтерів*** [8, 10 липня 2017]; *У Південній Кореї* ***читера*** *посадили в реальну в’язницю за шахрайство в грі.* [8, 26 червня 2018]; *Серйозні* ***траблмейкери*** *сколихнуть український літературний півсвіт аж на початку XX – у наші 20-ті* [10, 4 лютого 2017]. Пор. також: *Саме політична мотивація відрізняє терористів від* ***скулшутерів*** *(від словосполучення – school shooting)* [11, 19 жовтня 2018].

Запозичена назва може також характеризувати людину за її поглядами: *брекзитер* „прибічник Brexit, тобто виходу Британії з ЄС” (…*британських „**брекзитерів**" типу Бориса Джонсона, більшість яких не мають із ЄС ідеологічних розбіжностей, я не рахую* [7, 25 травня 2018]), *чайлдхейтер* (заголовок *Діти – не сміття. Дописувачі українського Facebook влаштували флешмоб проти **чайлдхейтерів*** [11, 12 березня 2017]).

В окремих випадках запозичений з англійської вираз вживається як іншомовна вставка зі стилістичною метою, як дослівне відтворення англійського висловлення – в лапках і з транслітерацією: *Ця установка змушує студентів віртуозно грати на роялі, малювати й говорити чужою мовою майже як „**нейтів-спікери**”* [11, 21 грудня 2016] (*native speaker* „той, хто говорить рідною мовою”). Пор. також *фолоуер* (англ. *follower*) в значенні „послідовник”, а не як „комп’ютерний” жаргонізм у значенні „користувач мережі, що слідкує за новинною стрічкою іншого користувача”: *Такі заклики отримали багато голосів підтримки інших „**фолоуерів**”Мей* [11, 21 вересня 2016]. Стилістично навантажене й іронічне зіткнення сучасної назви *room cleaner* зі згадкою авгієвих конюшень та Геракла: *От усі кажуть – авгієві конюшні. Це що?Щось типу брудне й нечищене. А потім прийшов жилавий **рум-клінер** Геракл і все прибрав* [7, 3 лютого 2017].

Таким чином, неозапозичення – назви осіб у публіцистичному тексті можуть виконувати номінативну функцію, характеризуючи людину за характером діяльності, та експресивну функцію, характеризуючи її за особливостями поведінки та поглядів. Екзотизми зазначеної ЛСГ виступають маркерами чужої культури, а дослівне відтворення англійського висловлення як іншомовної вставки може використовуватися зі стилістичною метою.

Список використаних джерел та літератури

1. Ажнюк Б.М. Англізми в сучасній українській, російській і чеській мовах // *Мовознавство,* 2008. № 2/3. С.190–207.

2. Битківська Я. В. Тенденції засвоєння і розвитку семантики англізмів у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Івано-Франківськ, 2008. 20 с.

3 Вокальчук Г. М. та ін. Неологічні назви осіб у сучасних слов'янських мовах : [монографія]. Рівне-Оломоуць : Вид-во НУ „Острозька академія", 2011. 201 с.

4. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : [монографія] / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. Київ: Вид. Дім Дмитра Бураго, 2008. 335 с.

5. Лисенко О. А. Освоєння німецькомовних запозичень в українській науково-технічній термінології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Х., 1999. 21 с.

6. Тараненко О. О. Формування нової системи соціальних цінностей і пріоритетів українського суспільства (на матеріалах української мови кінця XX– початку XXI ст.) // *Мовознавство,* 2014. № 5. С. 14–34.

7. Дзеркало тижня. URL: http:// gazeta. dt.ua

8. Новое время. URL: http://nv.ua/

9. Телекритика. URL: http://www. telekritika.ua

10. Тиждень. URL: http://tyzhden.ua/ Magazine/

11. Українська правда. URL: http://www.pravda.com.ua/

References

1. Azhniuk B.M. Anhlizmy v suchasnii ukrainskii, rosiiskii i cheskii movakh // Movoznavstvo, 2008. № 2/3. S.190–207.

2. Bytkivska Ya. V. Tendentsii zasvoiennia i rozvytku semantyky anhlizmiv u suchasnii ukrainskii movi : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : 10.02.01 – ukrainska mova. Ivano-Frankivsk, 2008. 20 s.

3 Vokalchuk H. M. ta in. Neolohichni nazvy osib u suchasnykh slovianskykh movakh : [monohrafiia]. Rivne-Olomouts : Vyd-vo NU „Ostrozka akademiia", 2011. 201 s.

4. Dynamichni protsesy v suchasnomu ukrainskomu leksykoni : [monohrafiia] / N. F. Klymenko, Ye. A. Karpilovska, L. P. Kysliuk. Kyiv: Vyd. Dim Dmytra Buraho, 2008. 335 c.

5. Lysenko O. A. Osvoiennia nimetskomovnykh zapozychen v ukrainskii naukovo-tekhnichnii terminolohii: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : 10.02.01 – ukrainska mova. Kh., 1999. 21 s.

6. Taranenko O. O. Formuvannia novoi systemy sotsialnykh tsinnostei i priorytetiv ukrainskoho suspilstva (na materialakh ukrainskoi movy kintsia XX– pochatku XXI st.) // Movoznavstvo, 2014. № 5. S. 14–34.8. Dzerkalo tyzhnia. URL: http:// gazeta. dt.ua

7. Dzerkalo tyzhnia. URL: http:// gazeta. dt.ua

8. Novoe vremia. URL: http://nv.ua/

9. Telekrytyka. URL: http://www. telekritika.ua

10. Tyzhden. URL: http://tyzhden.ua/ Magazine/

11. Ukrainska pravda. URL: http://www.pravda.com.ua/

E. E. Minkevich,
Senior Lecturer of General and Slavic Linguistics Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
movoznavstvo98@gmail.com

MODERN LOAN WORDS – NAMES OF PERSONS IN MODERN MASS MEDIA: SEMANTICS AND FUNCTIONS

Summary

Loan words are a productive way to expand the lexicon of modern languages, names of people occupying an important place among neologisms, especially modern ones. This article deals with semantics and functioning of the newly borrowed words in mass media texts from 2018 till 2019. Except for a small group of exotic words, that in a publicistic text serve for a recipient as indicators of a foreign culture, modern loan words (names of people) have a nominative function, characterizing a person by their activities, and an expressive one, characterizing a person by their behavioural peculiarities and views.

Key words: loan words, neologisms, mass media language.

Надійшла до редакції 26.09.2019 р.

УДК [811.161+811.163]’371’373.42-115:35.077.535.6
DOI: https://doi.org/10.18524/2413-0613.2019.23.183122
О. М. Новак
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри загального та слов’янського мовознавства
філологічного факультету
Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова,
Французький бульвар 24/26, м. Одеса, 65082, Україна,
movoznavstvo98@gmail.com

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ЛЕКСЕМ-КОГНАТІВ *ВОЛЯ / ВОЉА* В УКРАЇНСЬКІЙ ТА СЕРБСЬКІЙ МОВАХ

У статті представлений аналіз структури та обсягу значення лексеми „воля” в українській та сербській мовах в семасіологічному та перекладацькому аспектах. **Об’єктом** дослідження є когнати *воля / вољa*. **Предметом** дослідження обрано семантичний обсяг лексем з коренем *вол’-*. **Мета** дослідження полягала у порівняльному аналізі структури та обсягу значення лексеми *воля / вољa* та похідних від неї в українській та сербській мовах. Досліджено підлягали різнорівневі мовні одиниці та явища, що пов’язані з лексикою, словотвором, фразеологією слов’янських мов, а також культурна конотація досліджуваних одиниць. Як **матеріал дослідження** використовувалися дані тлумачних та етимологічних словників.

Висновки: здійснивши порівняльний аналіз семантичного обсягу когнату '*воля*', ми виявили, що етимологічно тотожні слова з коренем *вол’-* в сучасних українській і сербській мовах мають різний семантичний і деривaційний потенціал, а також різні значення, що сформувалися в результаті дивергенції семантичної структури. Такі лексеми складають корпус міжмовних омонімів і паронімів, мають різну семантичну та стилістичну сполучуваність, а також різне конотативне значення. Хибні друзі перекладача – похідні лексеми з коренем *вол-* вимагають особливої уваги при навчанні слов’янських мов як іноземних. **Практичне застосування** результатів дослідження пов’язане з можливістю їх використання у практиці викладання сербської та інших слов’янських мов як іноземних в інослов’янскому оточенні та при перекладі.

Ключові слова: когнати, міжмовні омоніми, семантичний обсяг, українська мова, сербська мова.

Розбіжності у семантичному розвитку етимологічно тотожних слів у споріднених мовах активно досліджуються в сучасній порівняльній семасіології, проте остаточної термінологізації цього явища у славістиці поки що немає. Поняття *когнат* (лат. *cognati* букв. "споріднені") спочатку було термінологізоване у західноєвропейській лінгвістиці, цей термін ще не увійшов до українських словників лінгвістичної термінології, проте вживається у науковій літературі. Досліджуючи міжмовні лексичні паралелі, що утворилися шляхом дивергенції семантики етимологічно тотожних одиниць, ми обираємо робочу дефініцію, запропоновану В. В. Акуленком: „*когнаты* – слова общего происхождения, восходящие к одной и той же праформе в языке-основе" [1, с. 112]. Семантична структура когнатів зазвичай широко варіюється, тому когнати поділяються на повні (досить рідкісне мовне явище) і часткові, що репрезентують різні види семантичних зрушень. В сучасних слов'янських мовах маємо близько двох тисяч слів загальнослов'янського походження, проте не всі вони мають однакове значення. В наших попередніх роботах ми вже порівнювали семантичну структуру, обсяг значення і словотвірний потенціал деяких спільнослов'янських слів, що мають аксіологічну значущість („*цінність*" [7] і „*краса / лепота*" [6]). Предметом дослідження цієї роботи обрано семантичний розвиток слов'янського когнату **volja* в українській і сербській мовах.

Джерелами фактичного матеріалу слугували тлумачні словники української та сербської мови (*Словник української мови* в 11 т., *Речник српскохрватског књижевног језика Матице Српске*), етимологічні та фразеологічні словники української та сербської мов (*Старослов'янський словник по рукописам X–XI ст*.) та ін.

Лексема **volja* є одиницею спільнослов'янського лексичного фонду та одним із найдавніших праслов'янських запозичень. Етимологічно **volja* сягає ще періоду праіндоєвропейської єдності. Ще А. Мейє зазначав, що значення

індоєвропейського слова складне, а структурні одиниці – морфеми – виражають різноманітні граматичні відношення й узагальнюють складні психічні процеси, що відбуваються у свідомості носіїв мови [5, с. 170]. Дослідник стверджував, що "морфологічні елементи, на які ми розкладаємо індоєвропейське слово, не є абстракціями граматиків: це символи, за допомогою яких виражено системи асоціацій, спільних для всіх осіб того самого мовного коллективу" [5, с. 169]. Власне, йдеться про те, що морфологічні елементи в похідних словах певним чином віддзеркалюють відповідну мовну картину світу.

В етимологічному словнику М. Фасмера знаходимо таку довідку: „*во́ля* укр. *во́ля*, др.-русск., ст.-слав. *волѭ θέλημα, γνώμη* (Клоц., Супр.), болг. *воля*, сербохорв. *во̏ља*, словен. *vóljа*, чеш. *vůle*, слвц. *vol'a*, польск. *wola*, др.-польск. *woĺ*, в.-луж., н.-луж. *Wola*. Связано чередованием гласных с *велеть, довлеть*. Родственно лит. *valì* „воля", лтш. *vala* „сила, власть", др.-исл. *val* (ср. р.), д.-в.-н. *wala* (ж. р.) „выбор", нов.-в.-н. *Wahl* – то же, *wollen* „хотеть", др.-инд. *vŕas* „желание, выбор", авест. *vāra-* „воля, отбор", кимр. *guell* „лучше" [12, т. 1, с. 67]. Як бачимо, лексема *воля* є етимологічно пов'язаною з дієсловом **velĕti* та здавна має відтінок процесуальності (на відміну, наприклад, від слова *свобода*) та семи 'бажання', 'влада', 'сила', 'вибір / відбір / можливість обрати'. З такою полісемантичною структурою ця лексема зафіксована й у старослов'янських рукописах [11, с. 120, 121].

У словнику-довіднику В. Жайворонка „Знаки української етнокультури" зазначається, що слово-концепт ВОЛЯ в українській мові має значення „свобода, незалежність на противагу неволі, рабству; також в особистому плані – здатність здійснювати, переходити від думки до дії; у народі символізує силу; ставиться понад життя; часто зіставляється з долею, узалежнюється від неї" [3, с. 113]. В сучасній українській літературній мові ця лексема функціонує у таких лексико-семантичних варіантах: *воля* „1. одна з функцій людської психіки, яка полягає насамперед у владі над собою, керуванні своїми діями й свідомому регулюванні власної поведінки; прагнення досягти своєї мети; 2. бажання,

хотіння, вимога, наказ; 3. право розпоряджатися на свій розсуд; влада; дозвіл, згода, рішення; 4. відсутність обмежень; привілля; особисте життя вдома; 5. свобода, незалежність; 6. звільнення селян від кріпацтва" [10, т. 1, с. 153]. Як бачимо, в українській мові перше значення позначає функцію психіки, що може свідомо керувати своїми вчинками, тобто '*воля'* знаходиться на перетині понять 'бажання' й 'свідомий вибір', оскільки передбачає інтелектуальну, емоційну, фізичну активність і зовнішній прояв.

У лексикографічних джерелах української мови зафіксовано наступні ідіоми: *волю вволити чиюсь* „виконати чиєсь бажання, послухати когось"; вольному воля „як хочете (хочеш)"; *воля ваша* (*твоя*) „уживається для шанобливого висловлення згоди з ким-небудь; хай буде так"; *дати волю* „не обмежувати у діях, вчинках і т. ін; не стримувати себе в чому-небудь"; *дати волю ногам* „тікати, швидко бігти, уникаючи якоїсь небезпеки; завзято, запально танцювати"; *дати волю рукам* „битися; хапати, обіймати кого-небудь"; *дати волю серцю* „дозволяти собі розчулюватися, віддаватися своїм почуттям; не стримувати свого гніву; обурюватися"; *дати волю сльозам* „нестримно, невтішно, гірко плакати; ридати"; *дати волю язикові* „не стримуватися, не контролювати себе у висловах; дозволяти собі говорити зайве"; *не мати* [*своєї*] *волі* (*сили волі*) „легко піддаватися різним впливам; бути нестійким, нерішучим, безвольним"; *пустити на волю Божу* „не затримувати кого-небудь, відпускати"; *диктувати свою волю* „нав'язувати кому-небудь свої погляди і змушувати його діяти відповідно до них"; *люди доброї волі* „ті, що бажають народові добра, миру"; *остання воля* „бажання, розпорядження, висловлене перед смертю; *заповіт*"; *по* [*своїй і т.ін.*] *волі* „як хто хоче (хотів), за своїм уподобанням; за власним, бажанням, без примусу"; *по волі чи по неволі* „так чи інакше; все одно"; *віддаватися* (*віддатися*) *на волю* „давати можливість розпоряджатися собою"; *мати волю над ким-, чим-небудь* „вільно ким-небудь розпоряджатися; впливати на когось"; *своя воля* „хтось має право робити що-небудь на свій розсуд".

Цікаве комплексне дослідження словотвірного гнізда із вершиною *вол'*- в українській мові здійснила О. В. Ляхова [4]. З метою встановлення семантичного обсягу концепту ВОЛЯ дослідниця розглянула семантичні і деривaційні відношення між компонентами словотвірного гнізда і дійшла висновку, що деривати другого ступеня похідності *вільний* (як і похідний від нього прислівник *вільно*) пов'язуються з вільною особистістю і концептом „незалежність", тобто „семантичний компонент „бажання" втілюється в домінуючому словниковому значенні слова *воля*, пов'язаному з бажанням діяти на власний розсуд" [4, с. 127].

Поліфункціональною, полісемантичною та частотною є лексема *воља* в сучасній сербській мові. Академічний словник (*Речник српскохрватског књижевног језика. Матица Српска*) фіксує 3 значення, в яких виокремлюються додаткові семантичні варіанти. Наведемо їх: 1. способност човечјег духа која се испољава у свесном доношењу одлука и свесном поступању, деловању; стање свести усмерено на смишљено деловање, стварање и извршавање одлуке: *чврста воља, слободна воља, слаба воља, јака воља*; 2. а. жеља и свесна тежња за остварењем неке намере, жеље, хтење; решеност, одлучност у извршењу те намере, жеље; готовост, спремност: *немати воље да се нешто учини, радити без воље*; б. прохтев, жеља: *немати воље за јело;* в. одлука, заповест; право и могућност заповедања, господарења : *спровести цареву вољу, вољу закона*; г. прихватање нечије жеље, пристанак, сагласност: *преместити некога без негове воље, удати се мајчином вољом;* 3. душевно стање, расположење: *бити добре (веселе) воље, бити лоше (зле) воље* [9, с. 165]. Як видно з наведених зі словника даних, у сербській мові існує доволі широкий спектр значень лексеми *воља*, наявні семи 'здатність свідомо прийняти рішення', 'продукування та виконання рішень', 'бажання', 'прагнення', 'рішучість у виконанні наміру', 'рішення, наказ', 'право і можливість керувати кимось', а також специфічне для цієї спільнослов'янської лексеми значення 'психічний стан, настрій'.

На відміну від української, в сербській мові значення слова *воља* ‘душевно слагање или расположење у коме се неко налази’ є дуже поширеним, продуктивним, найчастотнішим в ідіомах з цим компонентом, наприклад: *Човек добре воле* (укр. „людина у доброму настрої, у гуморі, у позитивному регістрі”); *Он е данас зле воле* (укр. „у нього сьогодні поганий настрій, він не в гуморі”).

У словнику Дж. Оташевича (*Фразеолошки речник српског језика*) зафіксовані такі ідіоми: *бити широке воље* „бити добро расположен”; *до миле воља* „колико и како се хоће, неограниченно”; *доћи до воља и главе* „претерати, превршити сваку меру”; *за вољу или за невољу* „милом или силом”; *изаћи некоме из воље* „изгубити нечију наклоност, нечије симпатије”; *имати злу вољу* „бити непријателски расположен”; *преко воље* „нерадо, супротно од властите жеље”; *пустити срцу на вољу* „не ограничавати своје жеље”; *пустити некоме на вољу* „допустити некоме да ради по жељи, по свом нахођењу, не ограничавајући га, не контролишући га”; *ући некоме у вољу* „допасти се, свидети се некоме” [8, с. 27].

Праслов’янське значення дієслова ВОЛИТИ „бажати” в сербській мові розширилося, позначає не тільки „бажати”, а й „любити, кохати, подобатися”: *Волио бих да идем у Париз, допада ми се* (укр. „я б хотів поїхати у Париж, він мені подобається”), *Волим класичну музику* (укр. „мені подобається класична музика / я люблю класичну музику”), але й *волим те* (укр. „я тебе кохаю”). Відсутність у структурі семантичного значення українських лексем з коренем *-вол’-* сем ‘приємній емоційний стан’, ‘душевна гармонія’, ‘добрий настрій’, ‘симпатія’, ‘кохання’ та ін. стає причиною численних помилок у перекладі, коли втрачається не тільки емоційний, конотативний елемент, але й подекуди основний зміст висловлювання. Такі лексеми мають спільнослов’янське походження, але різне семантичне значення, безперечно, потрапляють у клас „хибних друзів перекладача”.

Лексичні розбіжності зазначаємо й у похідних лексемах, що функціонують як міжмовні омоніми в українській і сербській мовах: наприклад, сербськ. *вољно* (укр. *свідомо, добровільно*), *вољност* (укр. *бажання, готовність щось робити*), *безвољни* (укр. *у поганому настрої*), *повољан* (укр. *сприятливий, відповідний, той, що повністю підходить*), *вољак* (укр. *приємна людина*) тощо. В сербській мові лексема *невоља* багатозначна, означає „неможливість здійснити бажане: неприємна, несприйнятлива ситуація, біда, скрутні обставини, нещастя"; відповідно *невољник, невољница* означають „бідолаха, нещасна людина, яку можна пожаліти" і не є синонімами до слова *раб*.

Слов'янські когнати, що позначають базові аксіологічні поняття, можуть суттєво розрізнятися за семантичною структурою, переходять в клас міжмовних омонімів. Тому вважаємо, що вивчення усього комплексу значень, сполучуваності, конотаційного складника семантики є перспективним у подальших дослідженнях і необхідним при викладанні сербської як іноземної в інослов'янському середовищі та у практиці перекладу.

Список використаних джерел та літератури

1. Акуленко В. В. Вопросы интернационализации словарного состава языка. Харьков : Изд-во Харьк. ун-та, 1992. 213 с.
2. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук. К. : Наук. думка, 1982–2006.
3. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник. К. : Довіра, 2006. 703 с.
4. Ляхова О. Словотвірний аспект в аналізі концепту ВОЛЯ. Вісник Харківського нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія "Філологія" (74). С. 124–129.
5. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. М.; Л.: Гос. соц.-экон. изд-во, 1938. 512 с.
6. Новак О. Н. Аксионим *лепота* в сербской лингвокультуре // *Мова*. Одеса: Астропринт, 2016. № 26. С. 47–51.
7. Новак О. Н. Анализ семантического объёма лексем *ценность* / *вредность* в русском и сербском языках // *Мова*. Одеса: Астропринт, 2017. № 28. С. 98–102.
8. Оташевић Ђ. Фразеолошки речник српског језика. Око 25 000 чл. Нови Сад : Прометеј, 2012. 1045 с.
9. Речник српскохрватског књижевног језика. Матица Српска : в 6 т. / [ур. одбор М. Стевановић и др.]. Нови Сад–Загреб, 1967–1976.
10. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства; ред. І. К. Білодід. К., 1970–1980.
11. Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков) / ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова. М.: Рус. яз., 1994. 842 с.
12. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4-х т. / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачев. М.: Прогресс, 1986. Т. I–IV.

Referenses

1. Akulenko V. V. Voprosy internatsionalizatsii slovarnogo sostava yazyka. Khar'kov : Izd-vo Khar'k. un-ta, 1992. 213 p.

2. Etymolohichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy : u 7 t. / hol. red. O. S. Mel'nychuk. K.: Nauk. dumka, 1982–2006.

3. Zhayvoronok V. Znaky ukrayins'koyi etnokul'tury : Slovnyk-dovidnyk. K. : Dovira, 2006. 703 p.

4. Lyakhova O. Slovotvirnyy aspekt v analizi kontseptu VOLYa. Visnyk Kharkivs'koho nats. un-tu imeni V. N. Karazina. Seriya "Filolohiya" (74). P. 124–129.

5. Meye A. Vvedenie v sravnitel'noe izuchenie indoevropeyskikh yazykov. M.; L.: Gos. sots.-ekon. izd-vo, 1938. 512 p.

6. Novak O. N. Aksionim lepota v serbskoy lingvokul'ture // Mova. Odesa: Astroprint, 2016. № 26. P. 47–51.

7. Novak O. N. Analiz semanticheskogo ob'ema leksem *tsennost' / vrednost'* v russkom i serbskom yazykakh // Mova. Odesa: Astroprynt, 2017. № 28. P. 98–102.

8. Otashevyћ Ђ. Frazeoloshky rechnyk srpskoh jezyka. Oko 25 000 chl. Novy Sad : Prometej, 2012. 1045 p.

9. Rechnyk srpskokhrvatskoh kњyzhevnoh jezyka. Matytsa Srpska : v 6 t. / [ur. odbor M. Stevanovyћ y dr.]. Novy Sad–Zahreb, 1967–1976.

10. Slovnyk ukrayins'koyi movy : v 11 t. / AN URSR. In-t movoznavstva; red. I. K. Bilodid. Kyyiv, 1970–1980.

11. Staroslavyanskiy slovar' (po rukopisyam X–XI vekov) / red. R. M. Tseytlin, R. Vecherka, E. Blagova. M.: Rus. yaz., 1994. 842 p.

12. Fasmer M. Etimologicheskiy slovar' russkogo yazyka. V 4 t. / per. s nem. i dop. O. N. Trubachev. M.: Progress, 1986. T. I–IV.

O. M. Novak,
Candidate of Philology,
Associate Professor of General and Slavic Linguistics Department
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
olganovak2@gmail.com

SEMANTIC STRUCTURE OF LEXEMES *ВОЛЯ / ВОЉА* IN UKRAINIAN AND SERBIAN LANGUAGES

Summary

The article presents an analysis of the structure and semantic volume of the meaning of the word *воля / вољa* "will" in the Ukrainian and Serbian languages in axiological and interpreting aspects. The object of the study are cognates "воля / вољa" in the Ukrainian and Serbian languages. The **subject** of the research is the semantic volume of the lexemes "воля / вољa" in the Ukrainian and Serbian languages. The **purpose** of the study is to analyze the structure and the volume of meaning in the axiological and interpreting aspects. Multilevel linguistic units and phenomena associated with the vocabulary, word formation, phraseology of the Serbian and Ukrainian languages and cultural connotation of the mentioned

units were investigated. The data from a thesaurus, an etymology dictionary, a dictionary of associations were analysed in the research.

Finding of the research: having conducted a comparative analysis of the semantic volume of the lexemes *воля / вольа* "will" in Slavic languages, we found out that the examined lexemes are not complete equivalents and have different semantic and derivational potential. The **practical value** of the research is to use its results to optimize the processes of teaching Serbian as a foreign language.

Key words: cognates, interlanguage homonyms, semantic volume, Ukrainian language, Serbian language.

Надійшла до редакції 21.09.2019 р.

УДК 811.162.1'373.611:001.4"1500/1939"
DOI: https://doi.org/10.18524/2413-0613.2019.23.183123
В. В. Тожиєва,
здобувач кафедри загального та слов'янського мовознавства
філологічного факультету
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
vitalina.gubich@gmail.com

АФІКСАЦІЯ ЯК СПОСІБ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ МЕТАМОВИ ЛІНГВІСТИКИ В СЕРЕДНЬОПОЛЬСЬКУ ТА НОВОПОЛЬСЬКУ ДОБУ

Статтю присвячено розгляду афіксального способу творення лінгвістичної термінології польської мови протягом XVI ст.–1939 р. Продуктивним різновидом афіксального термінотворення була суфіксація, представлена різними формантами. Префіксацією та конфіксацією утворено незначну кількість спеціальних лексем, проте останні набули поширення в новопольську добу, що пояснюється розвитком і поглибленням лінгвістичних знань. Афіксація відіграла вагому роль на етапі становлення лінгвістичної термінології, сприяла заміні описових конструкцій однослівними номінаціями, які відповідали вимогам системності, точності, стислості, що належать до рекомендованих засад у сучасному термінотворенні.

Ключові слова: лінгвістична термінологія, спосіб термінотворення, афіксація, префіксація, суфіксація, конфіксація, польська мова.

Специфіка термінологічної номінації полягає в створенні найменувань особливого типу – термінів. Основні її принципи повністю відповідають мовній номінації [3, с. 25]. „*Номінація* (від лат. *nominatio* „називання, іменування") є центральним поняттям *ономасіології*, одного з двох взаємодоповнювальних аспектів семантики як науки (поряд із семасіологією)" [УМЕ, с. 437]. Особливості та способи термінономіна́цій розглядали О. Войцева [2], В. Даниленко [6], С. Гриньов-Гриневич [4], І. Кочан [9]. Лінгвістичній термінології різних мов присвячено наукові розвідки А. Багмут [1], П. Гриценка [5], З. Євлоєвої [7], В. Захарчин [8], І. Казимирової [5], А. Корончевського [15] та ін. Проте вивчення лінгвістичної термінології (далі – ЛТ) польської мови в

історико-ономасіологічному ключі ще не перебувало в полі уваги дослідників. З огляду на це, розгляд термінотворення лінгвістичної термінології польської мови вважаємо за вельми актуальний і такий, що дозволить виявити закономірні тенденції у її формуванні та розвитку.

Мета статті – з'ясувати особливості афіксального способу термінотворення ЛТ польської мови середньопольської (XVI – 80-ті рр. XIX ст.) та новопольської доби (80-ті рр. XIX ст. –1939).

Називання людиною предметів та об'єктів дійсності відбувається з урахуванням досвіду поколінь, тому кожна мова характеризується неповторною національною специфікою. Часто вибір мотивуючої основи для нового поняття диктується специфічними внутрішньо- та зовнішньомовними чинниками, які перебувають у взаємозалежності. Пор. „п. *rzeczownik* „іменник" < *rzecz* „річ" і укр. *іменник* із мотивуючою базою *ім'я*" [УМЕ, с. 217; WSJP]; „п. *czasownik* < *czas*, укр. *дієслово* < *дія* + *слово*, але ще Є. Тимченко у граматиці, виданій 1907 р., замість досить уже усталеного терміна *дієслово* вживав у цьому значенні *часівник*" [УМЕ, с. 156; WSJP].

Як слушно узагальнює О. Войцева, „структура знань, закодована у спеціальному слові, поєднує в собі загальнонаукові знання, ментальне відображення цього знання у свідомості мовця, його обробку, збереження та передавання" [2, с. 15]. Крім того, під час здійснення термінологічної номінації важливим є не тільки використання спеціальних знань, а й урахування особливостей термінології, тобто функцій і вимог до термінологічної лексики. Наприклад, на позначення займенника у середньопольську добу використовувалися запозичений із латини термін „*pronomen*", термін-калька з латинської мови *imię* (вживався на позначення іменних частин мови), деривати „*namiastek*" [Dobracki 1668, с. 115], „*namiestnik*" [Dobracki 1669, с. 199], „*namiestnictwo*" [Styla 1675, с. 199]. У новопольську добу були запропоновані спеціальні лексеми „*zaimię*" „займенник" [14, с. 639], „*zamianek*" „займенник" [14, с. 66], проте витіснив інші та зафіксувався в ЛТ термін, який функціонував

паралельно з наведеними вище, запропонований Б. К. Маліцьким ще у середньопольську добу, – „*zaimek*” [Malicki 1700, с. 44]. „Цей термін мав давню традицію, а також відповідав основним вимогам до терміна, бо був стислим та вмотивованим” [12, с. 24; 13, с. 669].

В. Даниленко зазначає, що термінотворення – „свідомий, контрольований, регульований, складний процес; акт термінологічного словотворення знаходиться в тісному зв’язку з класифікацією термінів” („терміни одного класифікаційного ряду, якщо це можливо, повинні бути утворені за однією словотвірною моделлю” [6, с. 95]), див. також [6, с. 90–97]. Ці особливості помічаємо на прикладі досліджуваної термінології: назви відмінків, запропоновані О. Копчинським [Kopcz. 1817, с. 56], „утворені афіксальним шляхом за допомогою суфіксів *-ik* („*biernik*” „знахідний відмінок”, „*narzędnik*” „орудний відмінок”) та *-acz* („*dopełniacz*” „родовий відмінок”, „*wołacz*” „кличний відмінок”), які в польській мові вказують на назву знаряддя чи виконавця дії” [10, с. 42].

Номінація спеціальних понять за допомогою афіксації у нашому дослідженні була представлена префіксацією (по одній терміноодиниці в середньо- та новопольську добу: „*przysłowie*” „прислівник” [Szyl. 1770], „*zgłoska*” „склад” [Kopcz. 1817]); суфіксацією (відповідно 118 та 141 терміноодиниця: „*gramatycki*” „граматичний” [Tr. 1764], „*dodatnia*” „вставне слово” [Muczk. 1836]); префіксально-суфіксальним способом (відповідно 3 та 15 терміноодиниць: „*namiestnictwo*” „займенник” [Styla 1675], „*odbrzmiewanie*” „резонанс” [Gaertner 1927]). При термінотворенні у системі похідних прослідковуються особливості національної мовної картини (її структура) [9, с. 23]. Це спостерігаємо й на прикладі ЛТ: афікси, взяті з загальномовного фонду, зберегли своє значення в термінології. *Префіксацією* були утворені терміни за допомогою формантів *przy-* зі значенням збільшення кількості чого-небудь („*przygłos*” „наголос” [Kopcz. 1817]) та *po-*, що вказував на кінцеву позицію суфікса у слові (*pogłos* "суфікс”); *prze-* означав переміщення чогось,

зміну розташування („*przegłos*” „перегласовка” [Szob. 1923]), а *pre-* – „перед, спочатку” („*prelabjalizacja*” „лабіалізація” [Gaertner 1927]); *pół-* зі значенням „половина” додавався до дериватів („*półgłoska*” „єр” [13]); *z-* – поєднання в єдину цілісність („*zgłoska*” „склад” [Kopcz. 1817] < *z-* + *głoska* „звук”); *za-* походив від прийменника в іменниках, які виникли від словосполучень („*zaimię*” „займенник” (Я. Пшибильський, 1816 [14, с. 639]) < *za-* + *imię* „іменник”); *nie-* вказувало на відсутність певної ознаки („*niezgłoskotwórczy*” „нескладовий” [Szob. 1923] < *nie-* + *zgłoskotwórczy* „складовий”), так само, як і *bez-* („*bezokolicznik*” „інфінітив” [Mał. 1891] < *bez-* + *okolicznik* „обставина”) [WSJP]. Назви морфем утворювалися додаванням до твірного слова префіксів: „*przedrostek*” „префікс” < *przed-* зі значенням випередження у просторі, часі, черзі + *rostek*; „*przyrostek*” „суфікс” < *przy-* зі значенням приєднання до чогось + *rostek, wrostek* „інфікс” < *w-* зі значенням уведення в середину чогось + „*rostek*” [WSJP]. Терміни-дієслова, що походили від іменників, утворилися додаванням суфікса *-ować*: „*akcentować*” „наголошувати” [Malicki 1700] < *akcent* „наголос”, „*sylabizować*” „складати склади та слова” [Tr. 1764] < *sylaba* „склад”.

Спеціальні лексеми середнього роду зі значенням назв дії та/або її результату утворювалися за допомогою суфіксів *-ń-* (графічний варіант *-ni-*) і були похідними від дієслів: „*kreskowanie*” „штрихування” [Tr. 1764] < *kreskować* „штрихувати” < *kreska* „риска, рисочка, штрих”) та *-ań-* (графічний варіант *-ani-*): „*kszykanie*” „вимова складу з шипінням чи свистінням” < *kszyk* „склад, що вимовляється з шипінням чи свистінням” [Tr. 1764]. Продуктивним цей суфікс був і для граматичної термінології: „*słączenie*” [155, с. 205] / „*złączanie*” [Styla 1675] / „*złączenie*” [Dobracki 1668] „сполучник”, „*wtrącanie*” [Malicki 1700] / „*wdanie*” [Dobracki 1669] / „*wołanie*” [149, с. 10] „вигук”, „*liczbowanie*” „зміна слів за числами” < *liczbować* „змінювати слова за числами” [Kopcz. 1817], „*orzeczenie*” „присудок” [Kr. 1903] < „*orzekać*” „вирішувати, визначати” [11, с. 31; WSJP].

Суфікси *-ń-* та *-ową-* в іменниках жіночого роду *(< -nia < -nja < *-ja)* вживалися в загальнонародній мові у назвах приміщень, де відбувалася якась

дія; натомість в ЛТ новопольської доби ці суфікси використані при творенні спеціальних лексем жіночого роду на позначення розділів науки про мову: „*odmiennia*” „флексія, словозміна” < *odmienić* „змінити”, „*składnia*” „синтаксис” < *składać* „складати”, „*głosownia*” „фонетика” < *głosowy* < *głos* „голос”, „*pisownia*” „орфографія” < *pisać* „писати” [10, с. 37–38; 11, с. 47–48; WSJP]. Також цей суфікс використовувався при творенні терміноїдів, що означали певні зміни у складі слова чи речення: „*zamiennia*” „чергування” [Kopcz. 1817] < z*amienić* „замінити”, „*dodatnia*” „вставне слово” [Muczk. 1836] < *dodawać* „додавати”, „*przekładnia*” „інверсія” [Kopcz. 1817] < *przekładać* „переставляти” [USJP; WSJP]. „Терміни – назви виконавців дій утворювалися за допомогою афікса *-acz*: „*dopełniacz*” „родовий відмінок” < *dopełniać* „доповнювати”, *wołacz* „кличний відмінок” < *wołać* „волати, кликати”, „*wzywacz*” „кличний відмінок” < *wzywać* „кликати” [11, с. 40; Kopcz. 1817].

Афікс *-ow*(*y*) утворював відіменникові відносні прикметники: „*dziąsłow*(*y*)” „альвеолярний” [Gaertner 1927] < *dziąsła* „ясна” [11, с. 64–66, 67, 68; USJP]. У випадку *sylabny* та *sylabowy* зустрічаємо варіативні утворення, пор. у Троца: „*Sylabny, sylabowy... de silabe, silabique*” (складовий, силабічний) [Tr. 1764, с. 2225]. Продуктивним у середньопольську добу був суфікс *-ąc*(*y*), який утворював номінації: „*dając*(*y*)” „давальний відмінок”, „*pokładając*(*y*)” „місцевий відмінок” [Szyl. 1770], „*przewyższając(y)*” „вищий ступінь порівняння” [Dobracki 1668], „*pochodząc*(*y*)” „похідний (вираз)” [Malicki 1700] та ін.

Також у граматиках зустрічаємо спеціальні лексеми, утворені суфіксом *-ik* зі значенням носія ознаки. Терміни з такими афіксами похідні від прикметників („*przymiotnik”* „прикметник” [Kopcz. 1817] < „*imię przymiotne”* „прикметник”; „*łącznik*” „дієслово-зв’язка” [Muczk. 1836] < „*łączny*” „загальний, нероздільний”, „*następnik*” „рема” [Szob. 1923] < *następny* „наступний”; унаслідок об’єднання кінцевого *-n-* основи прикметника з цим суфіксом з’явився новий формант *-nik*, і творення нових термінів за його допомогою відбувалося за аналогією: „*skłonnik*” „відмінок” [Mał. 1891] < „*skłonić*”

„схиляти” (пор., рос. *склонять*), „*celownik”* „давальний відмінок” [Kopcz. 1817] < „*celowy”* „цільовий” (в основу номінації давального відмінка лягла одна з його синтаксичних функцій: *dążyć ku (komu? czemu?) celu* „прямувати до цілі”), „*liczb*own*ik*” „числівник” < „*liczbowy*” „численний; цифровий”, „*czasownik”* „дієслово” [SJPL, т. 1, с. 546] < *czasowy* „часовий”. Частина таких утворень відчувалася як віддієслівні деривати: „*czasownik”* „дієслово” < *czasować* „змінювати за часами”, „*liczbownik”* „числівник” < *liczbować* „змінювати за числами”. Тому наступним етапом було приєднання *-ow-* основи до суфікса *-nik* і поява суфікса *-ownik*: „*mianownik”* „називний відмінок” < *miano* „назва” [10, с. 37–38; 11, с. 42, 44–45; USJP]. Деривати, утворені за допомогою цих формантів, мали значення назв знарядь чи носіїв рис.

Менш поширеними були суфікси: „*-ciel* зі значенням виконавця дії [46, с. 52–53] („*skażyciel*” „дійсний спосіб” [15, с. 24] < *skazać* < *kazać* < псл. **kazati* „показати; говорити, стверджувати; наказувати”); *-nek*, який набував значення знаряддя дії („*skarżanek*” „знахідний відмінок” [16, с. 55] < *skarżyć* „звинувачувати” < лат. *accūso, -āre* „звинувачувати”, пор. з лат. *accusativus* „знахідний відмінок”); суфікс *-(a)dł(o)*, що вказував на назву знаряддя [46, с. 55]: „*obiecadło*” „алфавіт” [Malicki 1700] < снн. „*abecede*” [193, с. 17]; *-ctw(o)* зі значенням збірності („*uczestnictwo*” / „*uczęstnictwo*” „займенник” [Tr. 1764]); *-k*(a) зі значенням назв знарядь не був властивий термінології, і процес номінації відбувався за аналогією до слів загальнонародної мови (пор. *zakładk*(*a*) „закладка”, *zakrętk*(*a*) „кришка”): „*głosk(a)*” „звук” < *głos* „голос”; також цей суфікс утворював віддієслівні іменники зі значенням результату дії („*przydawk*(*a*)” „означення” [Mał. 1891] < *przydawać* „надавати” (пор. передтермін „*imię przydane*” „прикметник” < лат. *nomen adjectivus* „прикметник” < лат. *adjicio, jēcī, jectum, -ere* „додавати, надавати”, який функціонував у середньопольську добу). „Зменшено-пестливий суфікс *-ek* використаний при творенні терміна *wyrazek* „частка” [Szob. 1923], досл. „маленький вираз” < *wyraz* „вираз, слово”; суфікс *-ość,* за допомогою якого від прикметників утворювалися іменники – назви

абстрактних понять: „*oboczność*” „чергування” [13] < *oboczny* „варіативний”; дуже продуктивний у загальнонародній мові суфікс *-k(a)*: „*nosówk*(*a*)” „носовий голосний звук” [Mał. 1863] < „*nosowy”* „носовий” [11, с. 34, 42–43, 45, 50, 53; USJP].

Префіксально-суфіксальний спосіб, або конфіксальний, представлений у середньопольську добу конфіксом *za-...-ek*: „*zaimek*” „займенник” [Malicki 1700]. Цим способом також утворені лексеми „*namiastek*” [Dobracki 1668] / „*namiestnictwo*” [Styla 1675] „займенник”: префікс *na-* та суфікс *-ek* зі значенням носія ознаки (чи *-ctwo* зі значенням збірності) додалися до кореня „*miasto*” стп. „місце” < псл. **město* [< *mě̀t-to] „місце” [SEJP, с. 321]; пор. у сучасній польській мові „*namiastka*” „замінник” [USJP]. У новопольську добу цей спосіб репрезентували конфікси: *przy-...-ek* („*przyimek*” „прийменник” [Kopcz. 1817] < „*przy-* < псл. **pri-* „при, біля” + *imię* „ім’я” [SEJP, с. 496]; „*przysłówek*” [Kopcz. 1817] < *przy-* „при, біля” < псл. **pri-* + *słowo* „дієслово” [SEJP, с. 496]), *od-... -nie* („*odbrzmiewanie*” „резонанс” [Gaertner 1927] < *od-* „означає повторення у відповідь дії, вираженої іншим твірним словом” + *brzmiewać* < *brzmieć* „звучати”). За допомогою конфікса *od-... -enie* номінації творилися за аналогією до попереднього афікса, оскільки суфікс *-enie* був властивий віддієслівним назвам („*odpodobnienie*” „дисиміляція” [Gaertner 1927] < *od-* „означає протиставлення до того, що позначає твірне слово” + *podobny* „подібний”); „*u-…-enie* („*uwargowienie*” „огублення” [Gaertner 1927] < *u-* + *wargowy* „губний”)” [WSJP].

Отже, найпоширенішим різновидом афіксального способу термінотворення була суфіксація, представлена різними формантами: у середньопольську добу застосовано афікси із загальнонародної мови (*-nie, -anie*); у новопольську спостерігаємо їх термінологізацію: *-ni*(*a*), *-owni*(*a*), *-ek*. Мало продуктивними були префіксація, конфіксація, представлені незначною кількістю спеціальних лексем, проте останні набули поширення у новопольську добу. Перспективи дослідження вбачаємо в поглибленому зіставному вивченні способів термінотворення при залученні фактичного матеріалу з інших слов’янських мов.

Список використаної літератури та джерел

1. Багмут А. Й. Шляхи розвитку української лінгвістичної термінології. *Славянская лингвистическая терминология.* К. : Наук. думка, 1984. С. 54–59.

2. Войцева О. А. Водогосподарська лексика польської мови: від давнини до сучасності. Чернівці : Букрек, 2010. 424 с.

3. Володина М. Н. О стихийном и системном характере терминологической номинации. *Stephanos*. Сетевое издание. Рецензируемый мультиязычный научный журнал. Электронный проект филологического факультета МГУ имени М.В. Ломоносова. 2017. № 6 (26). С. 24–36. URL: https://istina.msu.ru/publications/article/87770684/

4. Гринев-Гриневич С. В. Терминоведение: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр Академия, 2008. 304 с.

5. Гриценко П., Казимирова І. Засади створення „Словника лінгвістичних термінів". URL: http://www.term–in.org/goods/15–1–1–1/category/id73/

6. Даниленко В. П. Русская терминология : Опыт лингвистического описания. М.: Наука, 1977. 246 с.

7. Евлоева З. И. Русская лингвистическая терминология в эволютивном аспекте : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Нальчик, 2006. 26 с.

8. Захарчин В. В. Українська мовознавча термінологія кінця XIX – початку XX століття : автореф. дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Київ, 1995. 18 с.

9. Кочан І. М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові. Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2004. 520 с.

10. Długosz-Kurczabowa K., Dubisz S. Gramatyka historyczna języka polskiego. Słowotwórstwo. Warszawa, 1999. 103 c.

11. Grzegorczykowa R. Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN, 1979. 96 s.

12. Jakubczyk M. Duchênebillot et Malicki: les deux premiers et rivaux ouvrages polonophones consacrés à la grammaire française. *Romanica Cracoviensia*. 2013. T. 13. s. 20–28. URL: http://www.ejournals.eu/Romanica-Cracoviensia/Tom-13/Numer-1/art/1617/

13. Karłowicz J. Projekt terminologii językoznawczej polskiej. *Prace Filologiczne*. Warszawa, 1885. T. I. Z. 1. S. 102–120.

14. Klemensiewicz Z. Historia języka polskiego : w 3 t. Warszawa : PWN, 1985. 798 s.

15. Koronczewski A. Polska terminologia gramatyczna. Wrocław : Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1961. 117 s.

16. Kwilecka I., Popowska-Taborska H. Bartłomiej z Bydgoszczy leksykograf polski pierwszej połowy XVI w. Wrocław – Gdańsk, 1977. 93 c.

УМЕ – Українська мова. Енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ : Укр. енцикл. імені М. П. Бажана, 2004. 833 с.

Dobracki 1668 – Gutthäter-Dobracki M. Vorbott Der Polniſchen Sprachkunſt. Goniéc grámátyki Polskiey, Jan Seiffert. Oleśnica, 1668. 190 s. URL: http://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/8456/

Dobracki 1669 – Gutthäter-Dobracki M. Maciej Gutthäter-Dobracki, Polniſche Teutſch erklärte Sprachkunſt. Darinn die überauß Wortreiche / Hochierliche / vollkommene Helden Sprache der Pohlen / auß ihren Gründen erhoben / dero Eigenſchafften und Kunſtſtücke völliglich entdecket / und in eine richtige Form

der Kunſt um erſten mahle gebracht worden (Grámátyká Polska, Niemieckim językiem wyrážona), Jan Seiffert. Oleśnica : 1669. 566 s. URL: http://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/74008/

Gaertner 1927 – Gaertner H. Nauka o języku polskim : wskazówki do samokształcenia ze słownikiem terminów gramatycznych i pomocniczych [dla nauczycieli]. Lwów, 1927. 112 s. URL: http://pbc.up.krakow.pl/ dlibra/doccontent?id=4054

Kopcz. 1817 – Kopczyński O. Gramatyka języka polskiego : dzieło pozgonne. Warszawa : Druk. Księży Pijarów, 1817. 250 s.

Kr. 1903 – Kryński A. A. Gramatyka języka polskiego. Warszawa : Księgarnia M. Arcta, 1903. 375 s.

Mał. 1891 – Małecki A. Gramatyka języka polskiego : szkolna. Lwów, 1891. 260 s. URL: http://bc.wbp.lublin.pl/dlibra/docmetadata?id=11939&from=publication

Malicki 1700 – Malicki B. K. Klucz do języka francuskiego, to jest gramatyka polsko-francuska. Kraków, 1700. URL: http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=387641

Muczk. 1836 – Muczkowski J. Gramatyka języka polskiego... Kraków, 1836. 328 s. URL: http://ebuw.uw.edu.pl/dlibra/doccontent?id=2271&from=FBC

Styla 1675 – Styla A. Grammatica Polono-Italica abo sposob łacny nauczenia się włoskiego języka... Kraków : 1675. 226 + nlb. 8 s. URL: http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/docmetadata?id=7138&from=publication

Szob. 1923 – Szober S. Gramatyka języka polskiego. Lwów – Warszawa, 1923. 408 s. URL: http://pbc.biaman.pl/dlibra/ docmetadata?id=29558&from=publication

Szyl. 1770 – Szylarski W. Początki nauk dla narodowej młodzieży, to jest Grammatyka języka polskiego... Lwów, 1770. 14 + 120 s. URL: http://polona.pl/item/12038702/11/

Tr. 1764 – Trotz M. A. Nowy dykcjonarz, to jest mownik polsko-niemiecko-francuski z przydatkiem przysłow potocznych, przestrog gramatycznych […] przez Michała Abrahama Troca. Lipsk : Nakładem Jana Fryderyka Gledycza, 1764. URL: http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/docmetadata?id=7138&from=publication

SEJP – Boryś W. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 2005. 861 s.

SJPL – Słownik języka polskiego przez M. Samuela Bogumiła Linde. T. 1–6. Warszawa : Drukarnia XX. Pijarów, 1807–1814. URL: http://kpbc.umk.pl/publication/8173

USJP – Uniwersalny słownik języka polskiego : w 6 t. / pod red. S. Dubisza. Warszawa : PWN, 2003.

WSJP – Wielki słownik języka polskiego / pod red. P. Żmigrodzkiego. Kraków, 2007. URL : http://www.wsjp.pl/

References

1. Bagmut A. Y. Shlyakhi rozvitku ukraïns'koï lingvistichnoï terminologiï. Slavyanskaya lingvisticheskaya terminologiya [Ways of development of Ukrainian linguistic terminology. Slavic linguistic terminology]. Kiev: Science. Opinion, 1984. P. 54–59.

2. Voytseva O. A. Vodogospodars'ka leksika pol's'koï movi : vid davnini do suchasnosti [The water language of the Polish language: from ancient times to the present]. Chernivtsi: Bukrek, 2010. 424 p.

3. Volodina M. N. O stikhiynom i sistemnom kharaktere terminologicheskoy nominatsii. Stephanos. Setevoe izdanie. Retsenziruemyy mul'tiyazychnyy nauchnyy zhurnal. Elektronnyy proekt filologicheskogo fakul'teta MGU imeni M.V. Lomonosova [About the spontaneous and systemic nature of the terminological nomination. Stephanos. Network Edition. Peer-reviewed multilingual scientific journal. Electronic project of the philological faculty of the Moscow State University Lomonosov]. 2017. No. 6 (26). P. 24–36. URL: https://istina.msu.ru/publications/article/87770684/

4. Grinev-Grinevich S. V. Terminovedenie: ucheb. posobie dlya stud. vyssh. ucheb. zavedeniy [Terminology: studies. allowance for stud. higher studies. institutions]. Moscow: Academy Publishing Center, 2008. 304 p.

5. Gritsenko P., Kazimirova I. Zasadi stvorennya „Slovnika lingvistichnikh terminiv" [Principles of creation of „Dictionary of linguistic terms"]. URL: http://www.term–in.org/goods/15–1–1–1/category/id73/

6. Danilenko V. P. Russkaya terminologiya : Opyt lingvisticheskogo opisaniya [Russian Terminology: Experience of linguistic description]. Moscow: Science, 1977. 246 p.

7. Evloeva Z. I. Russkaya lingvisticheskaya terminologiya v evolyutivnom aspekte: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk [Russian linguistic terminology in the evolutive aspect : Autoreferet of the Thesis of the Candidate of Philological Sciences]. Nalchik, 2006. 26 p.

8. Zakharchin V. V. Ukraïns'ka movoznavcha terminologiya kintsya XIX–pochatku XX stolittya: avtoref. dis. … kand. filol. nauk: 10.02.01 – ukrayins'ka mova [Ukrainian Linguistic Terminology of the End of the 19th–the Beginning of the 20th Century : Autoreferet of the Thesis of the Candidate of Philological Sciences]. Kyiv, 1995. 18 p.

9. Kochan I. M. Dinamika i kodifikatsiya terminiv z mizhnarodnimi komponentami u suchasniy ukraïns'kiy movi [Dynamics and codification of terms with international components in the modern Ukrainian language]. Lviv: VTS LNU im. I. Franco, 2004. 520 p.

10. Długosz-Kurczabowa K., Dubisz S. Gramatyka historyczna języka polskiego. Słowotwórstwo. Warszawa, 1999. 103 s.

11. Grzegorczykowa R. Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN, 1979. 96 s.

12. Jakubczyk M. Duchênebillot et Malicki: les deux premiers et rivaux ouvrages polonophones consacrés à la grammaire française. *Romanica Cracoviensia*. 2013. T. 13. P. 20–28. URL: http://www.ejournals.eu/Romanica-Cracoviensia/Tom-13/Numer-1/art/1617/

13. Karłowicz J. Projekt terminologii językoznawczej polskiej. *Prace Filologiczne*. Warszawa, 1885. T. I. Z. 1. S. 102–120.

14. Klemensiewicz Z. Historia języka polskiego : w 3 t. Warszawa : PWN, 1985. 798 s.

15. Koronczewski A. Polska terminologia gramatyczna. Wrocław : Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1961. 117 s.

16. Kwilecka I., Popowska-Taborska H. Bartłomiej z Bydgoszczy leksykograf polski pierwszej połowy XVI w. Wrocław – Gdańsk, 1977. 93 s.

UME – *Ukraïns'ka mova. Entsiklopediya* / pedkol. : V. M. Rusanivs'kiy, O. O. Taranenko (spivgolovi), M. P. Zyablyuk ta in. Kiïv : Ukr. entsikl. imeni M. P. Bazhana, 2004. 833 p.

Dobracki 1668 – Gutthäter-Dobracki M. *Vorbott Der Polnifchen Sprachkunft. Goniéc grámátyki Polskiey*, Jan Seiffert. Oleśnica, 1668. 190 s. URL: http://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/8456/

Dobracki 1669 – Gutthäter-Dobracki M. *Maciej Gutthäter-Dobracki, Polniſche Teutſch erklärte Sprachkunſt. Darinn die überauß Wortreiche / Hochierliche / vollkommene Helden Sprache der Pohlen / auß ihren Gründen erhoben / dero Eigenſchafften und Kunſtſtücke völliglich entdecket / und in eine richtige Form der Kunſt um erſten mahle gebracht worden (Grámátyká Polska, Niemieckim językiem wyrážona)*, Jan Seiffert. Oleśnica : 1669. 566 s. URL: http://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/74008/

Gaertner 1927 – Gaertner H. *Nauka o języku polskim : wskazówki do samokształcenia ze słownikiem terminów gramatycznych i pomocniczych [dla nauczycieli]*. Lwów, 1927. 112 s. URL: http://pbc.up.krakow.pl/ dlibra/doccontent?id=4054

Kopcz. 1817 – Kopczyński O. *Gramatyka języka polskiego : dzieło pozgonne*. Warszawa : Druk. Księży Pijarów, 1817. 250 s.

Kr. 1903 – Kryński A. A. *Gramatyka języka polskiego*. Warszawa : Księgarnia M. Arcta, 1903. 375 s.

Mał. 1891 – Małecki A. *Gramatyka języka polskiego : szkolna*. Lwów, 1891. 260 s. URL: http://bc.wbp.lublin.pl/dlibra/docmetadata?id=11939&from=publication

Malicki 1700 – Malicki B. K. *Klucz do języka francuskiego, to jest gramatyka polsko-francuska*. Kraków, 1700. URL: http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=387641

Muczk. 1836 – Muczkowski J. *Gramatyka języka polskiego...* Kraków, 1836. 328 s. URL: http://ebuw.uw.edu.pl/dlibra/doccontent?id=2271&from=FBC

Styla 1675 – Styla A. *Grammatica Polono-Italica abo sposob łacny nauczenia się włoskiego języka...* Kraków : 1675. 226 + nlb. 8 s. URL: http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/docmetadata?id=7138&from=publication

Szob. 1923 – Szober S. *Gramatyka języka polskiego*. Lwów – Warszawa, 1923. 408 s. URL: http://pbc.biaman.pl/dlibra/ docmetadata?id=29558&from=publication

Szyl. 1770 – Szylarski W. *Początki nauk dla narodowej młodzieży, to jest Grammatyka języka polskiego...* Lwów, 1770. 14 + 120 s. URL: http://polona.pl/item/12038702/11/

Tr. 1764 – Trotz M. A. *Nowy dykcjonarz, to jest mownik polsko-niemiecko-francuski z przydatkiem przysłow potocznych, przestrog gramatycznych […] przez Michała Abrahama Troca*. Lipsk : Nakładem Jana Fryderyka Gledycza, 1764. URL: http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/docmetadata?id=7138&from=publication

SEJP – Boryś W. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków, 2005. 861 s.

SJPL – *Słownik języka polskiego przez M. Samuela Bogumiła Linde.* T. 1–6. Warszawa : Drukarnia XX. Pijarów, 1807–1814. URL: http://kpbc.umk.pl/publication/8173

USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego* : w 6 t. / pod red. S. Dubisza. Warszawa : PWN, 2003.

WSJP – *Wielki słownik języka polskiego* / pod red. P. Żmigrodzkiego. Kraków, 2007. URL : http://www.wsjp.pl/

V. V. Tozhyieva,
Applicant of General and Slavic Linguistics Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
vitalina.gubich@gmail.com

AFFIXATION AS THE WAY OF LINGUISTIC METALANGUAGE TERM FORMATION DURING MIDDLE AND NEW POLISH PERIODS

Summary

The purpose of the article is to compare the features of the affixational method of the Polish linguistic terminology formation in the Middle Polish period (15th century – 80's of 18th century) and the New Polish period (80's of 18th century – 1939). **The object** of the research is the linguistic terminology of the Middle Polish and New Polish periods, recorded in Polish sources (lexicographic, scientific and methodical, educational). **The subject** is the peculiarities of affixational term formation in the system of the Polish linguistic terminology in the Middle Polish and New Polish periods. **The research methods** (descriptive, comparative, continuous selection method, quantitative calculations, component, morphemic, wordformation analyses) provide realization of the set goal. The most productive varieties of the affixational method of term formation in both periods was suffixation, represented by various formants. There is a certain typing in the creation of special lexical units in the Middle Polish period. For example, using the suffixes *-nie, -nik, -ciel*, the use of which indicates the connection with the commonly used vocabulary. In the New Polish period, the suffixes *-ik, -nik*, which formed the names of the tools or bearers of rice, *-nie, -enie*, which denoted the names and / or results of actions, *-nia, -ownia* with the meaning of the collectivity, were used frequently. Prefixation and confixation have low level of productivity and are represented by a small number of special lexical units; however, they became more popular in the New Polish period, which is explained by the development and deepening of knowledge in the linguistics branches. We can conclude that affixation was a productive way of term formation, which facilitated the replacement of descriptive constructions with one-word names that met the basic requirements for term formation. The perspectives of the study can be seen in the in-depth, comparative study of term formation methods while including actual material from other Slavic languages.

Key words: linguistic terminology, method of term formation, affixation, prefixation, suffixation, confixation, the Polish language.

Надійшла до редакції 1.07.2019 р.

УДК 81.373
DOI: https://doi.org/10.18524/2413-0613.2019.23.183124
М. Ф. Шацкая,
профессор кафедры русского языка и методики его преподавания
Волгоградского государственного социально-педагогического университета,
пр. Ленина, 27, г. Волгоград , 400066, Россия,
тел.: (8442) 602825,
marina.schatzckaya@yandex.ru

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ДИНАМИКА НУЛЕВОГО КВАНТИФИКАТОРА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматривается семантическая динамика одного из квантификативных показателей – лексемы *ноль*. Этот количественный показатель, пришедший в жизнь социума и в систему языка значительно позже остальных подобных номинаций, в ходе развития русского языка претерпел многие семантические трансформации: от собственно количественных показателей значения – и до формирования в определенном смысле некоторой парадоксальности и аномальности. Так, *ноль* содержит в себе градационность, параметричность, а также антропоморфные, физиологические и абстрактные характеристики. Кроме того, потенциал данной лексемы до сих пор не исчерпан: в настоящее время возникают различные метафорические переносы, идиомы, на базе переосмысления первичного значения возникают окказиональные употребления. Для семантической динамики лексемы *ноль* характерным было одновременное протекание разнонаправленных, порой диаметрально противоположных процессов под влиянием как внешних, так и внутренних факторов языкового и социокультурного генезиса.

Ключевые слова: лексема, ноль, квантификатор, семантическая динамика, фразеологизм.

Вопросы семантической динамики традиционно рассматривались в языкознании прежде всего лингвистами-этимологами. Происхождение лексем, изменение их значения и плана выражения под влиянием интра- и экстралингвальных факторов было объектом исследования многих ученых. Мы решили обратить внимание на вопросы квантификации объектов и фактов. В лингвистике этой проблематикой занимались многие языковеды, такие, как Н. Д. Арутюнова, В. Г. Гак, В. фон Гумбольдт, Т. ван Дейк, Г. А. Золотова, В. И. Карасик, А. Е. Кибрик, Е. С. Кубрякова, Дж. Лакофф, И. А. Мельчук, О. А. Радченко, Э. Рош, Л. Г. Акуленко, А. В. Бондарко, Е. И. Букреева, Ю. Н. Власова, Г. Г. Галич, Э. В. Игнатьева, Д. А. Кашина, Н. Л. Клименко, А. В. Лыков, Н. В. Нечипоренко, И. А. Черкасс, Ю. Н. Черникова, Н. С. Чиркинян, С. А. Швачко и многие другие. Одной из последних работ, посвященных комплексному описанию квантитативности, является докторская диссертация Е. С. Гайломазовой [Гайломазова, 2012]. Однако до сегодняшнего

дня не нашел должного отражения в исследованиях такой показатель количества, как „нуль”.

Как известно, нуль – это квантификатор, который появился в языковой картине мира позже остальных чисел. Поскольку с возникновением и развитием различных отношений в социуме для людей стало острой необходимостью давать оценку количеству прежде всего исчисляемых объектов утилитарного значения, то системы графических знаков, а, следовательно, и лексем, фиксировавших их в языках, должны были отвечать прежде всего этим прагматическим запросам. Римская традиция записи чисел не предполагала никакого особого знака для нуля, хотя понятие нуля, то есть пустоты, конечно же, существовало.

Нуль возник специфически, на периферии сфер человеческой деятельности, постепенно занимая все более значимое место вначале в донаучном, а затем и в подлинно научном осмыслении действительности. Сам символ нуля „0”, предположительно, возник в практике греческих математиков, занимавшихся астрономическими исчислениями, однако легитимного статуса не получил. Считается, что арабская десятеричная система исчисления, в которой нуль занимает место полноправного числа, вобрала в себя и обобщила опыт как индийских, так и греческих математиков, поскольку культурные контакты между крупнейшими цивилизациями Древности и Средневековья не вызывают сомнения.

Само слово *цифра* происходит, по свидетельству русских лексикографических источников, из арабского языка: *цифра* – „знак, обозначающий число; *разг.* число, сумма”. В русский язык слово *цифра* пришло из немецкого (*Ziffer*), куда это слово, долгое время (еще в XVII в.) значившее „нуль”, попало в XV в. из итальянского [ср. совр. ит. *cifra* (произн. [чифра] „цифра, число”, а также „условный знак, монограмма, шифр, метка” (на белье); в XV в. было только неопределенным наименованием числа вообще, начиная с нуля], как и во французский язык [где *chifre* (произн. [ʃifra] значит не только

„число, цифра”, но и „шифр” (ср. отсюда у Пушкина в поэме „Полтава”, 1828 г.: „Слагают *цифр* универсалов” (ПСС, V, с. 29), и „вензель”, а в ст.-франц. также „нуль”)], а из французского (ст.-франц. *cifre*) – в английский [*cipher* „арабская цифра, шифр, „нуль”]. Ср. также голл. *cijfer* и др. В итальянском языке из средневек. латин. *cifra*, а там это слово из арабского. Ср. араб. *şifr* „нуль, ничто” < *şifr* (: *şafr : şufr : şafir*) „пустой”, глаг. *satira a* „быть пустым” (Wehr, 470) [Черных, т. 2, с. 372].

Примерно такая же информация содержится в словаре М. Фасмера: „*цифра* – „*цифирь* „арифметика” (Мельников), *цыфарь* – то же, вятск. (Васн.), *цифирный, Цыфиркин* – фам. учителя арифметики у Фонвизина. Через польск. *cyfra* или нем. *Ziffer* „цифра” из ит., ср.-лат. *cifra* от араб. *şifr* „пустой, нуль”; см. Литтман 76; М.-Любке 652; Преобр., Труды I, 51” [Фасмер, т. 4, с. 303].

В современной картине мира, состоящей из исчисляемых и неисчисляемых объектов и явлений, имеющих дискретную и неделимую структуру, нуль занимает значительное место. Он не просто дает жизнь любому отличному от себя числу, но и позиционирует себя в центре числовых множеств, хотя по своим свойствам к этим множествам и не принадлежит. Нулем активно пользуются, признавая его удобство, не задумываясь над его природой и скрытыми подводными камнями, которые являются следствием самого допущения нуля в стройные ряды значимых цифр. Поскольку нуль занимает столь важное положение, мы предполагаем, что он имеет в русском языке множественные языковые экспликации, а также экстра- и интралингвистические референции. В русском языке, по данным этимологических словарей [Фасмер, 1986; Шанский, Боброва, 2002], *нуль / ноль* впервые стал отмечаться лишь в Петровскую эпоху. *Ноль, нуль* – „то же. Вероятно, через нем. *Null* (уже в XVIII веке) из ит. *nulla* „ничто”: лат. *nullus*. Форма на *-о* скорее отражает краткое немецкое *и*. Напротив, *-у* могло появиться в результате влияния нем. написания. Ср. *номер*” [Фасмер, т. 3, с. 81]; „слово заимствовано в Петровскую эпоху из немецкого языка, где *Null* < ит.

nulla, которое восходит в конечном итоге к лат. *nullus* (*numerus*) „никакое число”. *Нуль* – немецкое написание, *-о* в *ноль* отражает краткое немецкое *и* [Шанский, Боброва, 2002, с. 204]; „называли его тогда также *о́ником* (от *он* – названия буквы *о*)” [Черных, т. 1, с. 577].

С этим же значением – ‘ничто’ – *ноль* пришел в XIX в. Но как свидетельствует В. Даль, *нуль* и *ноль* – „счислительный знакъ, означающий ничто, ничего (0); но поставленный после другой цифры (справа) повышает ее десятью, умножает на десять. Считай по градуснику отъ нуля. Нулевой знакъ, нуль. *Нулевой флагъ*, морс. въ сигналах, означающий нуль” [Даль, т. 2, с. 577]. В современном русском языке лексема *ноль / нуль* функционирует в нескольких значениях. Прямым значением, по данным толкового словаря С. И. Ожегова и Н. Ю. Шведовой, является следующее: ‘в математике: действительное число, от прибавления которого никакое число не меняется. Сводиться к нулю (*перен.*: ‘терять значение, превращаться в ничто)’ [Ожегов, Шведова, 2007, с. 421]. Как видим, это значение отличается от того, в котором данная номинация была в свое время заимствована. Квантитативность проявляется и в другом значении лексемы *нуль / ноль*: ‘цифровой знак „0”, обозначающий такое число, а также, в составе цифровых обозначений, отсутствие единиц какого-н. разряда’ [Ожегов, Шведова, 2007, с. 421]. В МАСе это значение подается как прямое: ‘цифровой знак 0, обозначающий отсутствие величины (приписанный к любому числу справа означает увеличение его в десять раз)’ [МАС, т. 2, с. 507].

Кроме того, весьма знаменательно, что *ноль / нуль*, будучи по своим дистинктивным признакам сущностью абсолютной, не дискретной, в то же самое время парадоксальным образом проявляет определенную способность к градации, то есть к описанию присутствия признака в некоторой, весьма незначительной степени: ‘ноль и нуль – очень мало, почти ничего’ [РСС, т. 3, с. 89]: *Возмещено 4 млн, то есть* ***ноль*** [РБК Дейли, 2013.11.15] (здесь и далее примеры взяты из Национального корпуса русского языка: ruscorpora.ru).

Примерно такой же парадокс содержится в определении: ‘условная величина, относительно которой исчисляется температура чего-л. *Ноль градусов. Десять градусов ниже нуля*’ [МАС, т. 2, с. 507]. Это же значение подается в словаре С. И. Ожегова и Н. Ю. Шведовой как фразеологически связанное: ‘*На улице на нуле – о температуре воздуха – ноль градусов*’ [Ожегов, Шведова, 2007, с. 421]. Видимое противоречие заключается в том, что нулевая температура – это не отсутствие температуры, а всего лишь ее характеристика, выражающаяся в параметрическом определении физической величины. Интересным с точки зрения семантических сдвигов исследуемого нами явления представляется его антропоморфность: – ‘о ничтожном, незначительном, ничего не значащем человеке. *В науке этот человек ноль. Я для нее как ноль*’ [Ожегов, Шведова, 2007, с. 421]:

Вот живу я,– говорит,–
Столько лет на свете.
Спору нету – сыт, прикрыт
И табак в кисете.
Кликну – встанет целый взвод
Сыновей и внуков.
Ото всех кругом – почет,
А от бабы – мука.
Чем бы ни было – корит,
Все ей не по нраву.
Будто завистью горит
На мою на славу.
***Ноль** ты, дескать, без меня,*
Мол, гордишься даром…
Места нет, как от огня,
Как от божьей кары (А.Т. Твардовский, „Еще про Данилу”);

– ‘о незначительном, ничтожном человеке. *Все предрассудки истребя, Мы почитаем всех нулями, А единицами – себя.* Пушкин, Евгений Онегин. *Мы расстались с тобой, когда я был нуль, ничтожество, пропащий человек, без будущего, без настоящего.* Телешов, Счастливец’ [МАС, т. 2, с. 507]. *Кто ты –*

шут или король, Единица или ***ноль*** (И. В. Елагин, „Суетись всю жизнь, кружись...”). За нулем также наблюдается абстрактность:

– ‘полное отсутствие чего-нибудь, пустота (*разг.*)’ [РСС, т. 3, с. 89]:

Но потом стал думать, кто может сыграть моего партнера, на горизонте возник Чаннинг, и всё закрутилось. Джона, как вы объясняете, что обе ваши оскаровские номинации – за серьезные роли, а за комедии – ***ноль****?* [Известия, 2014.05.16];

– ‘отсутствие чего-л., какой-л. величины, почти ничего… Ничто, то, что ничего не значит’ [МАС, т. 2, с. 507]:

Свисает скромно,
Как истина, как боль,
Тьмы фистула,
Сводящая на ***ноль***
Дела (Г. Н. Оболдуев „Исчислив, так сказать...”).

Анализ лексикографических источников показал, что лексема *ноль* присутствует и в составе немногочисленных разговорно-просторечных фразеологических оборотов, которые можно разделить на следующие типы: 1) характеризующие материальное положение человека: *на нуле* ‘о положении того, кто всего лишился или должен начинать все с начала’ [РСС, т. 3, с. 18] и *на нуле* – ‘без денег’ [Ожегов, Шведова, 2007, с. 421]; помимо этого, в прессе наблюдается и синонимичная синтаксическая форма: *По словам Валерия Переверзева, выставки были посещаемыми и не убыточными. По расходам и доходам они выходили* ***„в ноль”****, финансирование давали другие проекты организаторов* [Известия, 2014.07.03]; *„Цель этой кампании для нас – принять участие в Олимпиаде и провести мощную пиар-акцию. С финансовой точки зрения мы сработали* ***в ноль****”, – рассказывает директор по маркетингу St. Peter Line Андрей Мушкарев* [РБК daily, 2014.03.05]; 2) определяющие социальную значимость человека: *ноль без палочки* – ‘о том, кто не имеет никакого влияния, значения’ [Ожегов, Шведова, 2007, с. 421]; 3) номинирующие отправной момент в деятельности: *с нуля начинать* – ‘с самого начала, не имея никакого задела’ [РСС, т. 3, с. 18; Ожегов, Шведова, 2007, с. 421]; 4) иллюстрирующие отношения между людьми: *ноль внимания* –

‘никакого внимания’ [БАС, т. 7, с. 1388; МАС, т. 2, с. 507; ФСРЯ, 1968, с. 285]: *Хоть бы одна поцеловала хоть бы нестрастно, нехотя так, в небритую щеку. Вообще – **ноль внимания**, как будто меня нет* [Комсомольская правда, 2014.05.31]; 5) выражающие параметрические показатели: *на улице ноль* – ‘температура воздуха 0°’ [Ожегов, Шведова, 2007, с. 421]: *Есть и другая беда: дома быстрее изнашиваются и требуют частого ремонта. Потому как в новом климате осенью, зимой и весной температура то и дело скачет через **ноль** – то плюс, то минус* [Комсомольская правда, 2014.07.31]; *Вышел на мокрый воздух, на бухлый **ноль*** (Н. Байтов, „Час простояли ботиночки на плите...”); 6) констатирующие абсолютную темпоральность: *ноль-ноль* – ‘после названия часа суток указывает: ровно в таком-то часу, без минут’ [Ожегов, Шведова, 2007, с. 421]:

Старик уходит. Он встает,
В ногах смиряя боль,
И на обед домой идет
*К пятнадцати **ноль-ноль*** (К. М. Симонов, „Отец”).

Кроме отраженных в лексикографических источниках современного русского языка, лексема *ноль* функционирует следующим образом:

– в идиоматическом значении, называющем вид стрижки: *За всё время работы у нас с ней возникла только одна трудность. Лайу позвали сниматься в популярный испанский сериал про больницу, на роль больной раком девочки, и к нам на съемочную площадку она вернулась стриженная **под ноль*** [Известия, 2014.06.15];

– как профессионализм в спортивной сфере, обозначая, с одной стороны, результативность, но с положительной оценкой: *Второй период голкипер СКА отыграл „на ноль”, но пропустил почти сразу после завершения перерыва* [Р-Спорт, 2014.02.19]; *Например, в масс-старте Оберрхофа Ольга Вилухина отстрелялась „на ноль”, но пришла к финишу с отставание в 1,5 минуты от победившей тогла Туры Бергер* [Известия, 2014.02.19];

– в разговорной речи как оценочный балл:

А как бы / кому ***ноль*** *поставили / им можно будет пересдать?* (Разговор студенток об экзамене (2009);

– в значении ‘похожий по внешнему виду на ноль’:

Поцарапанный ***ноль****, мой паук, ваш – некто… Поцарапанный* ***ноль*** *–*
иллюминатор падающего боинга, когда человеки грызли стекла и не достигали
(А. М. Парщиков, „Паук”);

Ноль *плавал по воде*
мы говорили это круг
должно быть кто-то бросил в воду камень (Д. Хармс, „О водяных кругах”);

– окказиональное употребление: 1) как аномальный физиологический идентификатор: *Лучшей актрисой второго плана была названа Елена Соловей за работу в картине „Группа крови –* ***ноль****”* [1946, 2014.05.24]; 2) синоним к слову *бессмертие*:

Все наши деяния, все наши дарованья –
Очаровательные разочарованья,
И каждый человек до гроба что донес?
Лишь невыплакиваемые глуби слез,
Лишь разуверенность во всем, во что он верил,
Лишь пустоту глубин, которых не измерил,
Лишь сон, пробуживаемый небытием…
Мы этот жалкий ***ноль*** *бессмертием зовем* (И. Северянин, „Элегия небытия”).

Интересен поэтический опыт Н. И. Глазкова, который в своем стихотворении „Размышленья” (1975) смог образно передать многие значения, в которых функционирует в современном русском языке лексема *ноль*:

Ноль *как число не смотрится никак,*
Но действует, как пограничный знак!
И у него, как крылья у орла,
Есть верхняя и нижняя шкала.

В любой науке понимая толк,
***Ноль** разделяет капитал и долг.*
Живя на уровне морской волны,
Он в центре высоты и глубины.

***Ноль** отделяет воду ото льда,*
От зноя отделяет холода,

***Ноль** – это разделения король:*
*И время, и пространство делит **ноль**.*

Он разделяет бесконечность доль,
*Но существует абсолютный **ноль**.*
По Томсону, иль Кельвину, шкала
Не знает, что такое два крыла.
*Там странный **ноль** – непостижимый знак*
А что за ним? Ничто? Безмолвье? Мрак?

Таким образом, нулевой квантификатор, возникший на более позднем этапе развития человеческого общества и вошедший в систему количественных отношений в значительной степени благодаря развитию научного знания, в русском языке претерпел значительные семантические трансформации. Помимо собственно количественных компонентов значения, в его семантической структуре возникли новые семы, не лишенные некоторой парадоксальности: *ноль* может содержать в себе градационность, антропоморфные и абстрактные характеристики, а также выступать в качестве параметрического показателя.

Немаловажным, на наш взгляд, является то обстоятельство, что для всех найденных нами фразеологических оборотах указывается помета „разговорное” или же „просторечное”, из чего следует то, что метафорическому переосмыслению первичного значения лексемы *ноль* предшествовал процесс десемантизации, связанный с выхолащиванием семантической структуры

слова. Следовательно, одновременное протекание разнонаправленных, порой диаметрально противоположных процессов в семантике рассматриваемых нами лексических и фразеологических единиц позволяет сделать предварительный вывод о влиянии на исследуемое явление как внешних, так и внутренних факторов языкового и социокультурного генезиса. Более того, лексема *ноль* продолжает свое семантическое развитие: в публицистической, поэтической, разговорной речи наблюдаются случаи семантической деривации, причем не только за счет приращения сем / семных комплексов к уже известным значениям (например, оценочных) или синтаксического варьирования идиом, но и путем развития метафоричности, взаимодействия со словами других тематических и лексико-семантических групп.

Список использованных источников и литературы

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы. М.: Едиторал УРСС, 2005.

2. Гайломазова Е. С. Квантификация объектов и фактов: когнитивно-семантические и дискурсивно-прагматические характеристики: автореф. дис. ... на соискание ученой степени доктора филол. наук. Волгоград, 2012.

3. Даль В. Толковый словарь: в 4 т. М. СПб., 1880–1882.

4. Дейк Т. А. ван. Фреймы знаний и понимания речевых актов. М.: Прогресс, 1989.

5. Лакофф Дж. Мышление в зеркале языка // *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 23. М.: Прогресс, 1988.

6. **МАС** – Словарь русского языка: в 4 т. / под ред. А.П. Евгеньевой. М.: Русский язык, 1985–1988.

7. Меркулова О. А. Семантические законы и образ мира // *Вестник ВГУ, серия: лингвистика и межкультурная коммуникация*. 2008. № 3. С. 39– 43.

8. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. М.: ООО „А ТЕМП”, 2007.

9. **РСС** – Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений: в 6 т. / под общей ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: Азбуковник, 1998.

10. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. М.: Прогресс, 1986, 1987.

11. **ФСРЯ** – Фразеологический словарь русского языка / под ред. А. И. Молоткова. М.: Советская энциклопедия, 1968.

12. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: в 2 т. М: Русский язык, 1994.

13. Шанский Н. М., Боброва Т. А. Школьный этимологический словарь русского языка. М: Дрофа, 2002.

References

1. Arutyunova N. D. Sentence and its meaning: logical-semantic problems. M.: Editorial URSS, 2005.

2. Golomazova E. S. Quantification of objects and facts: a cognitive-semantic and discourse-pragmatic features: a dissertation for the degree of doctor of Philology. Volgograd, 2012.

3. Dal V. Dictionary: in 4 t. M. - SPb., 1880 – 1882.

4. Dijk T. A. van. Frames of knowledge and understanding of speech acts. M.: Progress, 1989.

5. Lakoff George. Thinking in the mirror of language // New in foreign linguistics. Vol. 23. M.: Progress, 1988.

6. MAC-Dictionary of the Russian language: in 4 vol. / red. AP Evgenieva. M.: Russian language, 1985-1988.

7. Merkulova O. A. Semantic laws and image of the world // Vestnik VSU, series: linguistics and intercultural communication. 2008. No. 3. P. 39–43.

8. Ozhegov S. I. and Shvedova N. Yu. Explanatory dictionary of the Russian language. M.: LLC "A TEMP", 2007.

9. RSS-Russian semantic dictionary. The explanatory dictionary systematized on classes of words and meanings: in 6 t. / under the General edition N. Yu. Shvedova. Moscow: Azbukovnik, 1998.

10. Fasmer M. Etymological dictionary of the Russian language: in 4 vols.: Progress, 1986, 1987.

11. FSRA – Phraseological dictionary of Russian language / ed. by A. I. Molotkov, M.: Soviet encyclopedia, 1968.

12. Russian Russian language, 1994. Chernykh P. Ya. Historical and etymological dictionary of modern Russian language: in 2 vols.

13. Shansky N. M., Bobrova T. A. School etymological dictionary of the Russian language. M: Bustard, 2002.

М. Ф. Шацька

У статті розглядається семантична динаміка одного з квантифікативних показників – лексеми *нуль*. Цей кількісний показник, який прийшов у життя соціуму і в систему мови значно пізніше інших подібних номінацій, у ході розвитку російської мови зазнав багато семантичних трансформацій: від власне кількісних показників значення – до формування в певному сенсі деякої парадоксальності й аномальності. Так, *нуль* містить в собі градаційність, параметричність, а також антропоморфні, фізіологічні та абстрактні характеристики. Крім того, потенціал цієї лексеми досі не вичерпаний: на сьогодні виникають різні метафоричні переноси, ідіоми, на базі переосмислення первинного значення виникають оказіональні вживання. Для семантичної динаміки лексеми *нуль* характерним було одночасне протікання різноспрямованих, часом діаметрально протилежних процесів під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх чинників мовного та соціокультурного генезису.

Ключові слова: лексема, нуль, квантифікатор, семантична динаміка, фразеологізм.

M. F. Shatskaya,
Candidate of Philology,
Associate Professor of the Russian language and methods of teaching it
Volgograd State Pedagogical University,
27, Lenin avenue, Volgograd, 400066, Russia,
tel.: (8442) 302825,
marina.schatzckaya@yandex.ru

SEMANTIC DYNAMICS OF THE QUANTIFIER 'ZERO' IN THE RUSSIAN LANGUAGE

Summary

The article deals with the semantic dynamics of one of the quantifiable indicators – the lexeme 'zero'. This quantitative indicator came into the life of society and the language system much later than other similar words. 'Zero' appeared specifically, on the periphery of the spheres of human activity, gradually taking an increasingly important place first in the pre-scientific, and then in a truly scientific understanding of reality. In Russian, the value of zero has long been transmitted by the word digit. According to etymological dictionaries, the quantitative meaning of the noun 'zero' was first noted only in Peter the Great's era. In modern Russian language the lexeme 'zero' functions in several senses, all of which in most lexicographical sources mean ‘real number'.

In the course of the development of the Russian language zero has undergone many semantic transformations: from the actual quantitative indicator of meaning to the formation in a certain sense of something paradoxical and anomalous. Thus, zero contains gradation, parametricity, as well as anthropomorphic, physiological and abstract characteristics. In addition, the potential of this token has not yet been exhausted. The lexeme 'zero' continues its semantic development: in journalistic, poetic, colloquial speech there are cases of semantic derivation due to the increment of semes / seme complexes to already known meanings, syntactic variation of idioms, development of metaphor, interaction with the words of other thematic, lexical and semantic groups. The semantic dynamics of the lexeme 'zero' was characterized by simultaneous multidirectional, sometimes diametrically opposite processes under the influence of both external and internal factors of linguistic and socio-cultural genesis.

Key words: token, zero, quantifier, semantic dynamics, idiom.

Надійшла до редакції 30.08.2019 р.

УДК 811.163.41’366:811:16
DOI: https://doi.org/10.18524/2413-0613.2019.23.183125
В. І. Ярмак,
доктор філологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу слов’янських мов
Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України,
01001, Україна, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4,
тел.: (044) 279-02-92; inmo2006@ukr.net,
veronikaarmak1@gmail.com

ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ РІШЕННЯ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СЕРБСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ БІЛОРУСЬКОЮ МОВОЮ

У статті проаналізовано широкий спектр перекладацьких трансформацій у зразках інтерпретацій сербського художнього дискурсу білоруською мовою. Особливу увагу приділено перекладацьким експериментам, стосовним особливостей відтворення сербських дієслівних форм минулого часу в мові перекладу. Домінантне становище серед численних варіантів перекладацьких рішень у цьому контексті посідає морфологічна заміна, що зумовлено значними відмінностями в конфігурації претеритальних систем сучасних сербської та білоруської мов. Сучасна білоруська

універсальна дієслівна форма минулого часу здатна відбивати відтінки не лише сербського перфекта із допоміжним дієсловом, а й усіченого перфекта, синтетичного аориста тощо. Розглядаються найпоширеніші перекладацькі труднощі в перекладі „простих", традиційних і нібито стилістично нейтральних форм сербського дієслова, здатних, проте, концентрувати глибокі смисли. Чільне місце посідає дослідження можливих контекстуальних білоруських еквівалентів сербського перфекта без допоміжного дієслова, а також шляхів передання білоруською мовою неоднозначних за своєю семантикою претеритальних форм сербського дієслова.

Ключові слова: художній переклад, перекладацькі трансформації, морфологічна заміна, претеритальні форми сербського дієслова, білоруські дієслівні форми минулого часу.

Як не парадоксально, на початку XXI ст. міжслов'янський художній переклад залишається малодослідженою галуззю українського мовознавства. Прикрою лакуною на згаданій ділянці є, зокрема, проблематика інтерпретації сербських дієслівних форм минулого часу білоруською мовою, яка, на відміну від південнослов'янської (сербської), належить до східнослов'янського мовного ареалу. Проте *актуальність* цієї теми зумовлюється не лише недостатнім вивченням спектру можливих практичних перекладацьких рішень, а й широкими можливостями осмислення теоретичних проблем динаміки історичного розвитку претеритальних систем сербської та білоруської мов, що їх надає матеріал художніх творів. *Об'єктом* дослідження виступають сербські та білоруські претеритальні форми дієслова, а *предметом* – види перекладацьких трансформацій в інтерпретації сербського художнього дискурсу білоруською мовою. *Метою* дослідження є визначення особливостей перекладацьких рішень при передачі сербських дієслівних форм минулого часу в білоруській мові в контексті особливостей історичного розвитку цих мов. *Методи* дослідження визначаються специфікою художнього матеріалу: це, зокрема, метод лінгвістичного спостереження й опису, метод філологічного контекстологічного аналізу, порівняльний метод, а також методи семантичного і структурного аналізу.

Багату гаму перекладацьких трансформацій, серед яких переважає *заміна сербських морфологічних форм минулого часу*, знаходимо в перекладах сербського художнього дискурсу білоруською мовою, що пройшла тривалий шлях історичного розвитку, внаслідок чого в ній викристалізувалася конфігурація претеритальної системи, подібна до тієї, що склалася в

українській і російській мовах. Логічно й стилістично вмотивовану заміну сербських форм перфекта притаманною сучасній білоруській мові універсальною формою минулого часу знаходимо в білоруському перекладі вірша Д. Максимович „Прошу помилування” зі збірки „Ліричні дискусії зі зведенням законів короля Душана”, виконаному письменником і перекладачем Н. Гілевичем. Відомо, що поетеса завжди була небайдужою до жіночої проблематики: закінчивши свого часу Белградський університет, вона згодом продовжила навчання у Сорбонні, де захистила дипломну роботу про Жанну Д’Арк, а пізніше, − іще до отримання визнання, численних престижних літературних премій і обрання до Сербської академії наук і мистецтв, − викладала в жіночих гімназіях. У вільному вірші з римою, що зустрічається лише подекуди, монологи авторитарного середньовічного сербського царя Душана Сильного, спрямовані на утвердження сили закону, перехрещуються з монологами ліричної героїні, яка заступається за представників простого народу, жінок, слабких, сіромашних і стражденних, утверджує велич кохання й поезії. Зокрема, в одному з ліричних фрагментів авторка у проникливому й емоційному монолозі просить у царя Душана милосердя для бездітних жінок. Цю тональність, яка не в останню чергу ґрунтується й підтримується за рахунок уживання претеритальних форм дієслова, успішно передано і в перекладі: „Благоразумевање тражим за жене које *нису дале* богу божије ни цару царево, које *нису занихале* (тут і далі курсив наш – В. Я.) у колевци дете…” [4, с. 136] – „Спагады разумнай прашу для жанчын, якія *не далі* ні богу богава, ні цару царова, якія *не калыхалі* дзіцяці ў калысцы…” [3, с. 275].

Той самий вид трансформації спостерігаємо і в перекладах тих пасажів, де Д. Максимович розширює коло людей, до яких вона вимагає гуманності: від бездітних жінок до знаменитих жінок, які присвятили своє життя поезії і благородному служінню людям, у тому числі й для себе особисто: „Тражим помиловање, драги царе, за оне које *су* од младости ране *приволеле се* царству поезије…” [4, с. 136] – „Добры цару, твайго злітавання прашу для тых, хто ў пару маладосці *стаў* падданым царства паэзіі…” [3, с. 276]. Поблажливого ставлення

просить поетеса і для своєї рідної землі, також використовуючи при цьому форму перфекта: „За земљу, за слово љубве, поезију љубавну њену, …за славуја, за њега, за свакога који *је пао* немилости – помиловања!” [4, с. 140]. Білоруським відповідником у перекладі знову виступає „універсальна” дієслівна форма минулого часу: „Для любае зямлі, для вершаў пра каханне, для спевака-дразда і салаўя, для ўсіх, для кожнага, як ты і я, хто *трапіў* у нямілаць – памілавання!” [3, с. 276].

Звісно, як перекладач Н. Гілевич стикається з необхідністю відтворення і складніших дієслівних форм минулого часу, ніж сербський перфект. Наприклад, білоруська універсальна дієслівна форма минулого часу знов стає перекладачеві у пригоді в інтерпретації складного, епічного за своїм задумом твору „Оплакування Смедерева” Міодраґа Павловича, знаного сербського письменника, поета, есеїста, академіка Сербської академії наук і мистецтв. У центрі поезії − драматичні історичні колізії, адже вірш присвячено подіям у місті Смедереві, яке в добу середньовіччя було столицею, адміністративним центром і найбільшим містом Сербії. У 1458 р. його було завойовано османами, а в 1459 р. перетворено на Санджак Смедерево. Невеликий за обсягом твір характеризується складністю часових нашарувань, розлогістю описів і різноманітністю використовуваних претеритальних форм дієслова. Зокрема, М. Павлович майстерно „маневрує” у плані використання аористів, перфектів і усічених перфектів: „*Остадосмо* без града и без закона, град *је пао*. …Зидине с именима нашим *падоше*, река их *однела*.… Да певамо и да се сами себе сећамо, други *су* нас *заборавили*” [6, с. 71–72]. Відтворюючі цю поліфонію, Н. Гілевич передає всі відтінки (динамізм дії, особисту пережитість тощо) за допомогою форм минулого часу, утворених від дієслів доконаного виду: „*Астаёмся* без горада і без закона, горад *знік*. … Сцены з імёнамі нашымі *рухнулі*, іх *знесла* рака.… Каб пець і саміх сябе ўспамінаць, іншыя нас *забылі*” [3, с. 284]. У гарному білоруському перекладі певні сумніви викликає лише перша дієслівна форма, адже тут інтерпретатор вирішив перенестися до площини теперішнього часу. Певно, що в цьому випадку це не має істотного значення і не впливає на

загальний рівень перекладу, який не мусить бути дослівним, проте, на нашу думку, сербська форма форма „остадосмо” однозначно має у своєму спектрі семантику завершеності дії.

Показовим є й відтворення в білоруському перекладі особливостей часових параметрів вірша М. Павловича „Полювання”, який граматично повністю побудований на частому вживанні різних дієслівних форм минулого часу. Початок поезії ґрунтується, зокрема, на формах перфектів, ужитих для колоритного опису подій і відчуттів персонажів: „Брата *сам повео у* лов зором у гору, добре *смо* коње *имали* и стреле кремене, шума *је* пуна звериња *била*. Но брат *је* мој ћутљиви говор животиња *разумевао*: вуци *су* нам о братству *говорили*, медведи о правди, у вепру *се чуо* чукундеде глас...” [6, с. 11]. Білоруські еквіваленти цих дієслівних форм постають перед нами в перекладі Н. Гілевича: „Паляванне Брата *павёў* я на паляванне дасвеццем у лес, добрыя коні *былі* ў нас і крамянёвыя стрэлы, дзічыны было ў лесе поўна. Але маўклівы мой брат мову жывёл *разумеў*: ваўкі *гаварылі* пра брацтва, мядзведзі − пра справядлівасць, у вепра *пачуўся* прапрадзедаў голас...” [3, с. 284–285]. У другій строфі часовий фон набуває в поезії М. Павловича поліфонічного звучання завдяки розширенню спектра формальних засобів репрезентації плану минулого і за рахунок уживання цілої низки експресивних форм аориста: „ …у птицама *се огласише* сестре неке, сиротице неудате ил нерођене, те много дана дуже *ловисмо* све праву *да сретнемо* звер” [6, с. 284]. Перекладач передає цю динамічність, послуговуючись універсальними дієслівними формами минулого часу білоруської мови: „ …птушкамі *азываліся* сёстры, удовы, сіроты і ненароджаныя... Шмат дзён *спадзяваліся* мы, *што стрэнем* сапраўднага звера” [3, с. 284–285]. У кінці вірша, описуючи драматичні події, пов’язані з поверненням братів із полювання, М. Павлович дещо сповільнює темп, знову вдаючись до гнучких перфектів із допоміжними дієсловами й усіченого перфекта, синтетична ж форма аориста виступає тут лише як вкраплення: „Тако *смо се* и *вратили* у село руку празних и гладни. *Ругали* нам *се* кметови, љубе нас неверне *напустиле* и благо собом *понеле,* ни у манастир нас просјаке *не примише да се* под кров *склонимо* и *прехранимо*.

Једино коњи *су* нас верно *носили* из мање у већу даљину и птице нам *летеле* над главама...” [5, с. 30]. Н. Гілевич переконливо демонструє, що білоруська форма минулого часу здатна передати всі відтінки значення. Як видно з білоруського відповідника цього фрагмента, контекстуальним еквівалентом усіченого перфекта може виступати дієприслівник минулого часу („понеле” – „забраўшы”): „Ды так і *вярнуліся* ў вёску галодныя і з пустымі рукамі. Стараста *лаяў* нас моцна, любыя *здрадзілі* нам і *пакінулі*, *забраўшы* з сабой пажытак, і старцы ў манастыр *не пусцілі*, каб даць нам яду і прытулак. Толькі коні нас верна *насілі* з меншай даліны ў большую, ды птушкі *лёталі* ў нас над галовамі…” [3, с. 285].

Цікавими видаються особливості відтворення в білоруському перекладі й неоднозначних за своєю семантикою сербських дієслівних форм минулого часу з класичних віршів визначного сербського поета ХХ століття, академіка В. Попи, із їхньою загальною характерною схильністю до лапідарності, стислості, еліптичності висловлювання. Помітний відбиток на поетовій манері залишив той факт, що під час Другої світової війни він був в’язнем фашистського концентраційного табору. Багато драматичних (зорових і слухових) вражень від цього періоду згодом втілилися у його емоційно напружених віршах-настроях, із розпливчастими обрисами хронотопів, без рими й розділових знаків, зокрема у поезії „Відлуння”: „Prazna soba *stane da reži* Uvučem se u svoju kožu Tavanica *stane da skiči* Hitnem joj jednu kost Uglovi *stanu da kevču* … Pod *stane da zavija* … Jedan zid *stane da laje* … I drugi i treći i četvrti zid *Stane da laje*…” [12]. Семантика ужитих поетом розширених дієслівних форм із часткою „да” тяжіє до претеритальної, увібравши при цьому відтінок ітеративності, проте, незважаючи на численні повтори цієї моделі, вона не втрачає відчутного зв’язку з теперішнім часом. Перекладач Н. Гілевич добре впорався зі своїм завданням, обравши для інтерпретації, вочевидь, єдино можливу адекватну дієслівну форму: „*Стане* пакой *рыпаць* Уцягваюся ў сваю скуру Столь *скуголіць пачне* Кіну адну ёй костку *Яхкаць* куты *пачнуць*... *Стане* падлога *выць* ... *Стане* сцяна *брахаць*...” [3, с. 278]. У ліричному вірші „Звідки мої очі…”, навіть без використання претеритальних форм дієслова, В. Попа у

метафорично-філософській формі висловлює власне ставлення до часу, характерне для поетичного сприйняття світу, ототожнюючи його, зокрема, з легкою гілкою. Таке ставлення дається взнаки і є імпліцитно присутнім у багатьох його віршах: „U korice da vratim Boje zoru Na lakoj grani vremena" [11]. Це образне тлумачення Н. Гілевич майстерно відтворює в перекладі білоруською мовою: „Вярнуць у ножны Бітвы спеюць На *лёгкай галіне часу*" [3, с. 278]. Перфект із допоміжним дієсловом використовується і в повторі, яким починаються перша й остання строфи вірша „Слово – вогонь" Бранка Мільковича, поета-неореаліста другої половини XX ст. Дискурс поета, якого, за його власним висловленням, „спалили слова", завжди надзвичайно експресивний: „Reč vatra! Ja *sam* joj *rekao* hvala što živim – toj reči čiju posedujem moć da je kažem" [9]. У перекладі Н. Гілевич, без жодної шкоди для семантики й емоційної виразності, вдається до *опущення* дієслівної форми, не перекладаючи її буквально, і майстерно надолужує смисл: „Слова – агонь! Хвала, што Жывы і пішу, слову, што сілы дае мне, яго каб прамовіць" [3, с. 286].

Морфологічну заміну сербських претеритальних форм дієслова спостерігаємо в інтерпретації фрагментів із філософської збірки І. Андрича „Знаки вздовж дороги" в перекладі білоруською мовою Г. Наумової: „Toliko *je bilo* u životi stvari kojih *smo se bojali*. A *nije trebalo*. *Trebalo je* živeti" [10, с. 21] – „У жыцці *было* многа рэчаў, які мы *баяліся*. А так нельга. Варта *было жыць*" [1, с. 224]. Перфект із допоміжним дієсловом є домінантною формою минулого часу дієслова у творах цього письменника, а свої змістовні висловлювання філософсько-есеїстичного характеру він зазвичай оформлює за допомогою „універсальних" форм перфекта, котрі в іншомовній інтерпретації потребують заміни білоруськими дієслівними формами минулого часу, до якої і вдається перекладач (щоправда, іноді цілком слушно заміняючи сербський претерит дієприкметником: „su rekli" – „сказанае"): „*Otišao* sam. Iza mene *je ostalo* sve što *su* ljudi *rekli*, kao pramičak magle koji se gubi. A sve što *su uradili*, *poneo sam* na dlanu jedne ruke" [7.] – „Я *адышоў*. Пасля меня *засталося* усё *сказанае* людзьмі, як тыя космы туману, што знікаюць. А ўсё, што яны *зрабілі*, я *панёс* на далоні

адной руки” [1, с. 224]. Як і більшість справжніх письменників, свої думки І. Андрич висловлює за допомогою порівняно простих мовних засобів, здатних концентрувати в собі глибокі смисли: „Sve što *nisam* nikad *mogao* u snu *naslutiti ni* na javi *videti, kazala* mi je *nesanica* svojim nemim i mračnim govorom” [8] – „Пра усё тоє, чаго я ніколі *не мог* ні *адчуць* у сне, ні *ўбабаціць* наяве, нема і змрочна *гаварыла* мне бяссоніца” [1, с. 225].

Проаналізований мовний матеріал дає підстави стверджувати, що переклад претеритальних форм сербського дієслова засобами споріднених східнослов’янських мов віддзеркалює не лише закладений у сербських претеритальних формах семантико-експресивний заряд, а й потенційні виражальні можливості, які в українській і російській мовах було давно втрачено. Свого часу академік Л. А. Булаховський, автор вступної статті й пояснення до збірника „Сербська народна поезія” в перекладі українською мовою, справедливо зауважував, що „перекладач часто переборює труднощі, далеко більші, бо не має тієї свободи, якою користується автор, і примушений за самою природою свого завдання зважати на настанови автора – знаходити в мові, на яку він перекладає, засоби вираження, еквівалентні (рівноцінні) тим, які автор обрав із **своєї рідної мови**” [2, с. 301–302].

Отже, аналіз сербського й білоруського художнього матеріалу переконливо свідчить, що саме особливості динаміки історичного розвитку обох досліджуваних мов спричинили статус морфологічної заміни як домінантного різновиду перекладацьких трансформацій в інтерпретації сербського художнього дискурсу білоруською мовою. Сучасний міжслов’янський художній переклад є ключем до відтворення внутрішньої форми й первісної семантики сербських дієслівних форм минулого часу, котрі білоруська мова давно втратила. Проте усе розмаїття відтінків сербських претеритальних форм минулого часу (зокрема й синтетичних) без будь-яких втрат для їхнього семантико-експресивного наповнення успішно відтворюється за допомогою білоруських „універсальних” дієслівних форм минулого часу. Результати дослідження стануть у пригоді передусім у викладанні спецкурсів,

присвячених міжслов'янському художньому перекладу, історії та історичної граматики сербської і білоруської мов. Художній матеріал може використовуватися і в лексикографічній практиці: в укладанні перекладних двомовних словників – сербсько-білоруських і білорусько-сербських.

Список використаних джерел та літератури

1. Андрыч І. Знакі ўздоўж дарогі (перакл. Г. Навумавай) // *Дзеяслоў. Літаратурна-мастацькі часопис*. Мінск, 2013. № 2 (63). С. 223−227.

2. Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства. К.: ДУПВ „Рад. шк.", 1959. 307 с.

3. Гілевіч Н. Роднасць: Выбр. пер. са слав. паэтаў. Мінск: „Мастацкая література", 1983. 367 с. URL: http://pushlib.org.by/node/1079/

4. Максимовић Д. Тражим помиловање: лирске дискусије с Душановим закоником. I Am Seeking a Pardon: lyric discussions with Dušan's code; translated from the Serbian by Dragan Purešić. Београд: Народна библиотека Србије, 2013. 190 с.

5. Павловић М. Глас под каменом. Pavlović V. Glas pod Kamenom. Translted by B. Callaghan (with an Afterword by R. Marteau). Toronto. Exile Editions, 1985. P. 30.

6. Павловић М. Оплакивање Смедерева // Антологија српске књижевности „Србија до краја века", 2010. 373 с. URL:www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/ASK_SR_AzbucnikPisaca. aspx/

7. Andrićevi citati koji se pamte celog života, s. a. URL: https://www.pismenica.rs/knjizevnost/andricevi-citati-koji-se-pamte-celog-zivota/

8. Andrić I. Znakovi pored puta. Svjetlost: Sarajevo,Prosveta: Beograd, s. a. 335 s. URL: https://ru.scribd. com/doc/36814767/Andric-Ivo-Znakovi-pored-puta/

9.Miljković B. Reč vatra, 2017. URL: https://urakultura.wordpress.com/2017/08/19/rec-vatra-branko miljkovic

10. Misli znemenitih Srba. Priredila D. Antić. 3-će. izd. Beograd: Alnari, 2003 (Beograd: Plavo slovo). 173 s.

11. Popa V. Kalenić, s. a. URL: http://www.prelepapoezija.com/kalenic/

12.Popa V. Odjekivanje s. a. URL: http://www.prelepapoezija.com/odjekivanje/

References

1. Andrych I. Znaki uzdouzh darohi (perakl. H. Navmavay) // *Dzeyaslou. Literaturna-mastats'ki chasopis*. Minsk, 2013. No. 2 (63). P. 223−227.

2. Bulahovsky L. A. Narysy z zahal'noho movoznavstva. K.: DUPV „Rad. shk.", 1959. 307 p.

3. Hilevich N. Ronasts': Vybr. per. sa slav. paetau. Minsk: „Mastatskaya literature", 367 p. URL: http://pushlib.org.by/node/1079/

4. Maksimović D. Tražim pomolovanje: lirske dikusije s Dušanovim zakonikom. I Am Seeking a Pardon: lyric discussions with Dušan's code; translated from the Serbian by Dragan Purešić. Beograd: Narodna biblioteka Srbije, 2013. 190 p.

5. Pavlović M. Glas pod kamenom. Pavlović V. Glas pod Kamenom. Translted by B. Callaghan (with an Afterword by R. Marteau). Toronto. Exile Editions, 1985. P. 30.

6. Pavlović M. Oplakivanje Smedereva // Antologiya srpske književnosti "Srbija do kraja veka", 2010. 373 p. URL: www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/ASK_SR_AzbucnikPisaca. aspx/

7. Andrićevi citati koji se pamte celog života, s. a. URL: https://www.pismenica.rs/knjizevnost/andricevi-citati-koji-se-pamte-celog-zivota/

8. Andrić I. Znakovi pored puta. Svjetlost: Sarajevo,Prosveta: Beograd, s. a. 335 s. URL: https://ru.scribd. com/doc/36814767/Andric-Ivo-Znakovi-pored-puta/

9.Miljković B. Reč vatra, 2017. URL: https://urakultura.wordpress.com/2017/08/19/rec-vatra-branko miljkovic

10. Misli znemenitih Srba. Priredila D. Antić. 3-će. izd. Beograd: Alnari, 2003 (Beograd: Plavo slovo). 173 s.

11. Popa V. Kalenić, s. a. URL: http://www.prelepapoezija.com/kalenic/

12.Popa V. Odjekivanje s. a. URL: http://www.prelepapoezija.com/odjekivanje/

V. I. Yarmak,
Doctor of Philology, Associate Professor,
Senior Researcher of the Slavic Languages Department
O. O. Potebnia Institute of Linguistics of NASU,
01001, Ukraine, Kyiv, 4, M. Hrushevsky St.,
tel.: (044) 279-02-92; inmo2006@ukr.net,
veronikaarmak1@gmail.com

TRANSLATION TECHNIQUES IN BELARUSIAN INTERPRETATION OF THE SERBIAN LITERARY DISCOURSE

Summary

Object: past tense verb forms in the Serbian and Belarusian literary languages. Subject: transformation varieties in Belarusian translation of the Serbian literary discourse, in particular for interpretation of different Serbian past tense verb forms in the mentioned East Slavic language.

Purpose: this research deals not only with defining of the most widely used translation techniques but also with revealing of functional peculiarities of past tense forms in the Serbian and Belarusian languages, in the context of historical dynamics of the contemporary outlines of their preterit system building. Methodology: linguistic observation and description, philological analysis, contrastive method, contextological analysis, as well as semantic and structural analysis.

Finding: the analysis of the Serbian and Belarusian linguistic material testified that a dominant place among numerous versions of translation techniques belongs to morphological substitution of Serbian past tense verb forms in Belarusian translation, that is caused by different historical development conditions of the Slavic languages belonging to various subdivisions. The universal past tense verb form in modern Belarusian subtly reflects shades not only of the Serbian Perfect with an auxiliary verb, but also those of truncated Perfect, synthetic Aorist and so forth. The author considers the most wide-spread difficulties in translation of "simple", traditional and kind of stylistically neutral Serbian verb forms, which are anyhow capable of concentrating deep senses. A notable place is taken by research of contextually possible Belarusian equivalents of the Serbian Perfect without an auxiliary verb, as well as of ways of interpreting the Serbian preterit verb forms that differ semantically in Belarusian.

Practical value: the research findings may be applied in teaching of special courses related to inter-Slavic literary translation, in compiling of two-language (Serbian-Belarusian and Belarusian-Serbian) dictionaries.

Key words: literary translation, transformations in translation, morphological substitution, Serbian preterit verb forms, Belarusian past tense verb forms.

Надійшла до редакції 1.09.2019 р.

СЛОВ'ЯНСЬКА ДІАЛЕКТОЛОГІЯ, ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ, ФОЛЬКЛОР І ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 316.7:784.71(438+477)
DOI: https://doi.org/10.18524/2413-0613.2019.23.183126
Н. Ф. Баландіна,
доктор філологічних наук, професор кафедри
інформаційної діяльності та медіакомунікацій
Одеського національного політехнічного університету,
пр. Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, Україна,
nadiyabalandina@gmail.com

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКА ПІСНЯ „HEJ, SOKOŁY!": СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНІ КОНТЕКСТИ ТА СМИСЛОВІ ДОМІНАНТИ

Об'єктом вивчення є популярна польсько-українська пісня „Hej, sokoły!" („Гей, соколи!"), яка існує у двох варіантах – польському й українському – і вважається однією з найулюбленіших у Польщі та Україні. Предметне поле розвідки скероване на природу пісні як соціокультурного дискурсивного процесу, що являє собою складну взаємодію позамовних і мовних чинників і розглядається в історичній ретроспективі, а також з погляду кореляцій індивідуального та соціального. Використання методів соціокультурної інтерпретації та декодування смислів репрезентує об'єкт як багатовимірне явище, пов'язане з контекстами створення, комунікативними інтенціями автора, прагматичною зумовленістю сказаного. Використані у творі мовні засоби актуалізують складну конфігурацію смислів, насамперед любові до рідної землі, її славетного минулого і туги за втраченим. Омовлення смислових домінант відбувається на основі стереотипних образів, які сприяють надзвичайній проникливості почуттів і зростанню популярності. У центр концептуального простору твору входять лексеми на позначення людини, природи, матеріальної культури та хронотопу. Водночас все це обарвлюється драматизмом прощання з рідною землею, коханою дівчиною і сумним передчуттям невідворотності подій. Показано широку палітру комунікативної поведінки героя, у якій представлено різні комунікативні акти, що виражають такі прикметні риси українського козацтва, як щирість почуттів, відвага, любов до батьківщини. Аналіз підтверджує гіпотезу про те, що пісня „Hej, sokoły!" – це культурний феномен, своєрідний документ доби, який виконує пізнавально-просвітницьку функцію в різних ракурсах прояву – історичному, світоглядному, етичному, художньо-естетичному.

Ключові слова: пісня „Hej, sokoły!", Томаш Падура, внутрішній і зовнішній контексти, концептуальний простір, смислові домінанти.

Постановка проблеми. Місце популярних пісень в ієрархії музичної культури не зовсім однозначне. Як справедливо зазначає Ю. С. Дружкін, не належачи до елітарних верств культурної ієрархії, пісні несвідомо пересуваються на периферію наукових інтересів [1, с. 63], оскільки одна справа – обрати об'єктом дослідження „високі", „серйозні", елітарні жанри, інша – „низькі", масові, популярні. І хоча наведена думка є закидом ученого насамперед до мистецтвознавців, вона актуальна і для ширшого кола

науковців, у тому числі літературознавців, мовознавців. Водночас не можна оминути увагою той факт, що останнім часом з'явилася значна кількість праць про пісні в „немистецтвознавчому" науковому дискурсі, об'єктом обговорення якого є вербальний код. Учені аналізують різні види пісень – народні й авторські, естрадні, ліричні, патріотичні й військові, пісні певної доби й напряму тощо. Так, у працях Н. С. Колесник і Н. В. Шапочки об'єктом вивчення обрано народні пісні, у В. Кобилянського та В. О. Дєдуш – військові, Л. Н. Дьякової та О. Є. Клєщова – авторські, Л. Єфремової – весільні. Із літературного погляду їх досліджують І. Б. Ничипора, В. І. Новиков, І. А. Соколова, з точки зору лінгвістики – Н. С. Колесник, Л. В. Прокопчук, Н. В. Шапочка, М. А. Потапчук, у лінгвокультурології – Г. Д. Андронакі, А. Г. Михайлівська, в аспекті лінгводидактики – Г. П. Александрова, І. Ю. Пашкеєва, І. В. Птащук.

Слід зауважити, що не тільки добірки пісень, а й окремо взятий твір також вартий уваги й може стати актуальним об'єктом дослідження, оскільки являє собою історичний та культурний феномен і є своєрідним документом доби, виконуючи пізнавально-просвітницьку функцію в різних ракурсах прояву – історичному, світоглядному, етичному, художньо-естетичному, комунікативному. До таких пісень можна віднести „Hej, sokoły!" („Гей, соколи!") [8], яка є однією з найулюбленіших пісень у Польщі, її залюбки співають в Україні, як символ єдності культур виконують на різних польсько-українських імпрезах.

Метою розвідки є виявлення соціальних контекстів написання польсько-української пісні „Hej, sokoły!" („Гей, соколи!") та встановлення її смислових домінант. Досягнення поставленої мети передбачає розгляд історичного контексту, кореляцій індивідуального та соціального у вираженні авторської інтенції. Об'єктом аналізу є польський варіант пісні „Hej, sokoły!", предметом – її мовно-дискурсивні характеристики як виразники засадничих смислів. Таким чином, предметне поле розвідки скероване на природу пісні як соціокультурного дискурсивного явища і спонукає до її вивчення не стільки як

поетично-музичного твору, скільки як особливої взаємодії мовних і позамовних чинників, нехтування якими означало б помилкове тлумачення єства цього жанру.

Розгляд пісні як соціокультурного і мовного явища вимагає використання різнопланових **методів** пізнання. Ідеться насамперед про метод соціокультурної інтерпретації, що застосовується у процесі аналізу внутрішнього і зовнішнього контекстів; метод декодування використовується для встановлення інтенцій автора і значень слів-символів.

Виклад основного матеріалу. Прийнято вважати, що автором пісні є польсько-український поет і композитор Томаш (Тиміш, Тимко) Падура, хоча в різних джерелах, особливо в засобах масової комунікації, вітчизняних і зарубіжних, пісню представляють то як польську, то як українську народну, що пояснюється її надзвичайною популярністю. На авторство Т. Падури вказує кілька українських джерел, насамперед „Енциклопедія історії України" (видання Інституту історії України, 2011р.), зокрема словникова стаття В. Б. Любченка, укладена на основі українських і польських наукових джерел. В енциклопедії зазначено, що Падура Тимко / Padurra Tomasz (Tymko) (21.12.1801–20.09.1871) – поет, представник польського романтичного українофільства та шляхетського козакофільства першої половини XIX ст. Автор численних козацьких дум та пісень, написаних українською мовою за допомогою латинської абетки у стилі народних. Разом з поміщиком В. Ржевуським створив у Саврані своєрідну „школу лірників", вихованці якої поширювали по Україні козакофільський репертуар поета. Власні твори видав 1844 р. у Варшаві під назвою „Ukrainky z nutoju Tymka Padurry". У двох своїх відозвах „До земляків" (1847 та 1850 рр.) докоряв українцям освічених станів за нехтування й забуття ними рідної мови [2].

Якщо говорити про зміст пісні, то він доволі стереотипний: козак у великій зажурі покидає рідну Україну, прощається з коханою дівчиною і передчуває, що назавжди. При цьому відчувається фаталізм почуттів, глибинний і сильний, хоча й не до кінця усвідомлений. Свідченням популярності пісні є її

варіантність; як відомо, саме народним пісням притаманна неточність і неусталеність виконавчої природи. В окремих версіях замість слова *kozak* вживається *ułan*, що цілком природно, оскільки козаки-реєстровці, які були на службі у короля, уважалися драгунами, або уланами, або значковими товаришами польських гусарів. Іноді приспів повторюється двічі, причому останній його рядок *Mój stepowy skowroneczku* замінюється на *Mój stepowy dzwoń, dzwoń, dzwoń*. Вислів *pola się pomija* має варіант *rzeki się pomija*, рядок *Żal, żal serce płacze, / Już jej więcej nie zobaczę – Żal, żal, serce boli, / Z tej tęsknoty, z tej niewoli*, а слово *przepióreczka – jaskółeczka*.

Акцент на простоті фабули пісні не означає простоти об'єкта дослідження: ідеться лише про доступність її сприйняття. Водночас зовнішня, поверхнева простота часто буває фіктивною і при пильнішому розгляді є лише вершиною айсберга, оскільки приховує складний механізм взаємодії інтенцій автора, тексту і контексту, що буде розкрито нижче. Щодо жанрових характеристик, то це пісня-балада, жанр, популярний у добу романтизму. У польському пісенному дискурсі її ще кваліфікують як ballada kresowa, що справедливо і стосовно суті жанру, і місця написання: Креси (Kresy) (від kres „кордон", „кінець", „край") – так у Польщі іноді називають території України, Білорусі і Литви, що колись входили до складу Речі Посполитої. З термінологічного погляду можна говорити й про українську баладу, справедливість чого потверджують й такі назви пісні, як „Na zielonej Ukrainie" і „Ukraina".

За літературознавчими словниками, *балада* – це жанр ліро-епічної поезії фантастичного, історико-героїчного або соціально-побутового ґатунку з драматичним сюжетом [5]. Романтизація історичного минулого, осмислення з позиції сучасника – характерні ознаки аналізованої балади: у ній оспівуються часи, коли козаки ходили в героїчні походи на чужину, їй притаманний драматизм прощання з рідною землею, сентименталізм розлуки з коханою дівчиною і сумне передчуття невідворотності подій, оскільки вже ніколи не доведеться побачити ні коханої дівчини, ні рідної України. Певна

недосказаність, натяк на трагедійність інтригують, змушують разом із козаком переживати напруження моменту. Усе начебто просто, зрозуміло і прозоро, але лише якщо сприймати твір як іманентне явище, замкнене в собі, що, звичайно, входить у протиріччя з поставленою метою і завданнями цього дослідження. Щоб впоратися з ними, потрібно подивитися на пісню ширше, показати її як багатовимірне явище: пов'язати з контекстами створення, комунікативними інтенціями автора, прагматичною зумовленістю сказаного. Балади дуже символічні: використані в них слова в поетичній формі актуалізують справжній альянс смислів.

Витоки оспівування бойового духу в польських баладах слід шукати ще в XVII столітті – добі козацьких, татарських та шведських війн. Відповідно, звернення до образу козака було цілком природним, наприклад, у творчості А. Мальчевського, Б. Залеського, М. Чайковського, Г. Сенкевича та ін. Потверджує це й польська школа живопису в особі Ю. Брандта, зокрема його картини „Козак-вершник", „Козак на коні", „Козацький загін", "Козацький обоз", „Вершник", „Боротьба за штандарт", „Козацький пост", „Бунчужний", „Козак і дівчина", „Обоз запорожців"; В. Павлішака – „Подарунок козацкий", „Гей, козаче", „Мазепа", „Здобуття штандарту", „Отаман запорозький", „Віват!", „Гетьман, що сидить під деревом"; Ю. Коссака – „Вартовий", „Жанрова сцена біля криниці"; „Мазепа", або „Гетьман, що сидить під деревом", „Зустріч Тугай-бея з Хмельницьким" („Битва під Жовтими Водами") та Я. Матейки – „Вернигора", „Богдан Хмельницький з Тугай-беєм під Львовом", „Хмельницький у Корсуні". Можна припустити, що сцени прощання на картинах Ю. Брандта „Козак і дівчина" або Ю. Коссака „Жанрова сцена біля криниці" були навіяні саме піснею Т. Падури через певну сюжетну схожість творів. Таким чином, козацтво сприймалося природним складником національної історії Польщі. Так, Міхал Чайковський, земляк Т. Падури, покинувши після невдалого повстання 1830 – 1831 рр. батьківщину, не полишав надії повернутися в рідний край. В 1853 р. ним було сформовано в Османській імперії „Полк козаків оттоманських". За твердженням українського історика

В. Полторака, дві третини офіцерів козацького полку були поляками, третина – інші етнічні групи (слов'яни, турки, албанці, французи) [7]. В Османській імперії саме зусиллями поляків була заснована Січ під Бургасом, яку навіть вважають останньою січчю козацтва.

Щоб розпізнати закладені в баладі смисли, варто звернутися до ширшого контексту. Контекст – це генеративна, комунікативна і знакова основа тексту. Як зазначає Ю. С. Дружкін: „Пісня – маленький, але дуже чутливий культурний організм, який має здатність гнучко пристосовуватися до всіх особливостей свого середовища, до всіх контекстів свого існування. Культурних, соціальних, економічних, технологічних... Дуже багато смислових ліній збирає і поєднує вона воєдино" [1, с. 65]. Є інформація, що пісня начебто була написана на межі 1849–1850 рр., коли Т. Падура прийняв запрошення працювати вихователем синів шляхтича П. Борейки в Пикові Вінницького повіту. На думку В. Єршова, „Це був той дивний і легендарний період, коли вірші Т. Падури, який особисто не віддавав своїх творів до друку, самі знаходили свій шлях до вдячного слухача й уважного критика" [3, с. 438]. Для поляків це були непрості часи: Польща як держава вже не існувала півстоліття, все ще боліла втрачена незалежність, залишився фантомний біль і після невдалого Листопадового повстання 1830–1831 рр., найбільш активних учасників якого було ув'язнено, маєтки конфісковано. Т. Падура став сумним свідком того, що нонконформізм козакофілів на Правобережній Україні відходить у небуття, а імперська влада поступово, але наполегливо підриває його коріння. Поразка, ув'язнення, утрата статків, а відтак розчарування не найкращим чином вплинули на емоційний стан поета. Можливо, все це і навіяло думки, сповнені гіркоти і песимізму: *Żal, żal za dziewczyną, / Za zieloną Ukrainą, / Żal, żal serce płacze, / Już jej więcej nie zobaczę*... У цьому випадку можна навіть припустити, що в образі козака показано не тільки типового героя українських народних пісень, який, вирушаючи в похід, прощається з рідною землею, а й козакофіла-шляхтича. Якщо первинний смисл дозволяє проводити паралелі зі схожими постатями народнопоетичної творчості, то вторинний складніший для розуміння, значно

глибший, з підтекстом й переосмислений. За ним при бажанні можна розгледіти реальні постаті і представників шляхти середніх статків – Т. Падури, А. Мальчевського, Б. Залеського, М. Гощинського, М. Чайковського, і відомих родів польських магнатів – Ржевуських, Санґушків, Потоцьких, Браницьких, які, попри певні розбіжності світоглядів й устремлінь, усвідомлювали, що можливість повернути шляхетсько-козацьку Україну втрачено, оскільки втрачено економічну, соціальну й культурну вкоріненість на українських землях. Багато учасників повстання покинуло, за словами М. Чайковського, „святу", „божественну" Україну і тужило за нею все своє життя. Сумну сцену прощання не стільки з коханою дівчиною, скільки з Україною увиразнено поетичним прийомом градації: *Czule żegna się z dziewczyną, / Jeszcze czulej z Ukrainą*, який засвідчує пріоритет соціального над індивідуальним. Простежується переосмислення сцени прощання і задіяних у ній образів козака і дівчини, де дівчина – це Україна, а козак – польський шляхтич. Пісня, таким чином, у символічний спосіб представляє момент утрати батьківщини, і її, з погляду теорії мовленнєвих актів, можна вважати непрямим мовленнєвим актом звертання автора до адресата. Імовірно, автор виходив з того, що адресат володіє потрібним обсягом знань, знає суспільні контексти, щоб розшифрувати закладені в пісні смисли. Досить вагомим аргументом на користь образу козака як уособлення поляка-козакофіла є також мова написання пісні. Так, якщо „Рухавка" – бойова пісня, гімн польських повстанців1830–1831 рр. – була написана, хоч і з використанням польської графіки, українською мовою, то „Hej, sokoły!" – польською. Відомо, що є кілька варіантів пісні українською мовою, але чи належать вони перу Т. Падури, не доведено. Ці міркування є лише спробою розшифрування інтенцій автора, які, на наш погляд, утворюють складну конфігурацію вияву любові до рідної землі, її славетного минулого і туги за втраченим.

Існує також версія про те, що в образі козака представлено конкретну людину – князя Єремію (Ярему) Вишневецького (1612–1651). Дослідник П. Кралюк, аналізуючи образи князів Вишневецьких у польській та українській

літературах, припускає, що Т. Падура під час свого ходіння в народ побував в Лівобережній Україні, зокрема на Лубенщині, де колись знаходилися володіння князя Яреми, і, можливо, історія його життя надихнула на написання пісні. Використавши фольклорний сюжет прощання козака й дівчини, він начебто фактично відтворив фрагмент біографії Я. Вишневецького часів Хмельниччини. Учений пише: „Як відомо, Я. Вишневецький на початку Хмельниччини змушений був покинути розбудовану ним Лубенщину. Ця земля, яку він розвивав протягом півтора десятиліття, перетворилася з пустки в загосподарений край, який давав чималі грошові надходження. В певному сенсі, вона стала для князя „коханою дівчиною”... Після того, як Я. Вишневецький покинув Лубенщину, то сюди вже не повернувся і дійсно ніколи її не побачив”. У підтвердження своєї версії П. Кралюк наводить аргументи про правомірність зображення князя козаком, зокрема про пов’язаність роду Вишневецьких із козацтвом, островом Хортицею, а також про його смерть у Паволоцькому замку після банкету, недалеко від „милої дівчини” – Лубенщини [4, с. 472–474]. Щоправда, вважається, що тіло Яреми Вишневецького згодом з Паволочі (тепер Попільнянський район Житомирської області) перенесли в крипту монастиря Святого Хреста в Польщі. Звісно, висловлена ученим думка щодо прототипу героя пісні „Гей, соколи!” є лише гіпотезою, однак, як вважає автор, вона не менш правдоподібна, „ніж відоме твердження про Дмитра Вишневецького як прототипу героя „Пісні про Байду!” [4, с. 472–474]. Таким чином, ідеться про два підходи до розуміння оспіваного образу козака – прямий і переносний. Прямий передбачає в цьому образі узагальненого героя народних дум і пісень: переносний, за різними версіями, має два прототипи: у першій ідеться про представників польської шляхти, що змушені були покидати рідну Україну після повстання 1830–1831 рр., у другій – про Ярему Вишневецького. На тлі цього вимальовуються й різні хронотопні плани: об’єктом прощання може бути вся Україна або ж тільки Лубенщина; часом – XIX ст., насамперед 30–40 рр., або ж доба Хмельниччини. Пристати до однієї з версій досить важко: як будь-яке явище, що стало популярним, пісня в

кожному конкретному своєму слові поєднує множини смислів. Складність відношень між ними, насамперед між актуальною для автора реальністю та історичною пам'яттю, трансформує просте явище в складне. У зв'язку з цим не менш важливим є вивчення тексту пісні, зокрема омовлення смислових домінант, що посприяли її фольклоризації. Насамперед впадає в око те, що у слововжитку автора відсутній потяг до оригінальності, він послуговується практично банальним набором слів: *kozak, dziewczyna, koń, woda, serce, wino, sokoł, skowroneczek, dzwoneczek, przepióreczka*, який попри це надзвичайно глибоко проникає в серце. Банальність таким чином стає перевагою: легкість сприйняття стереотипів сприяє надзвичайній проникливості і щирості почуттів. І швидше за все, у цьому криється таємниця популярності пісні. Для українців ця пісня близька ще й тому, що вона і за змістом, і мелодією перегукується з піснею „Їхав козак за Дунай".

Центр концептуального простору твору виражають лексеми на позначення людини, природи, матеріальної культури та хронотопу. Домен людини представлено типовою для народнопісенної творчості опозицією *kozak – dziewczyna*, де образ козака знаходиться в значно сильнішій позиції. Вже в першому рядку бачимо практично кінематографічний кадр: *Hej, tam gdzieś z nad czarnej wody / Wsiada na koń kozak młody. / Czule żegna się z dziewczyną, / Jeszcze czulej z Ukrainą*. Пісенно-ліричні кліше *kozak młody, Wsiada na koń* (kozak), *Czule żegna się z dziewczyną* надають пісні фольклорного присмаку. В інтимний простір прощання двох автор включає образ України, яка вочевидь конкурує з дівчиною, оскільки вияв смутку через розлуку з рідним краєм передано вищим ступенем порівняння прикметника, пор.: *czule* (*żegna się z dziewczyną*) – *jeszcze czulej* (*z Ukrainą*). Крім того, прагматичну роль інтенсифікатора сили почуття відіграє частка *jeszcze* (czulej). Власне, ці мовні засоби увиразнюють обидва плани буття козака – індивідуальний і соціальний, причому соціальний дещо акцентовано. Якщо вихідну сцену описано крізь призму бачення автора, то образ дівчини подається через слова головного героя, емоційно насиченою прямою мовою: *serce pozostało, / Przy kochanej mej dziewczynie, Ona biedna tam*

została, / Przepióreczka moja mała, / A ja tutaj w obcej stronie / Dniem i nocą tęsknię do niej. Żal, żal za dziewczyną, Żal, żal serce płacze. Фемінний тип, на відміну від макулінного, позбавлений активності, він статичний, що потверджується семантикою використаного дієслова *została*: *Ona biedna tam została*. Власне через образ самотньої дівчини розкривається психологічний стан козака, життєва драма в мініатюрі.

Указані типи передано в стилістиці „чоловічого" народнопісенного дискурсу, що відображає специфіку традиційної комунікативної поведінки, де чоловік домінує, а жінка підпорядковується, а також мовленнєвої ситуації, де слово надається чоловікові – авторові чи ліричному героєві. Не тільки ці рядки, а й наступні разом із приспівом є прямою мовою козака, емоційність якої щораз посилюється і досягає свого апогею наприкінці пісні – своєрідному заповітові: *Wina, wina, wina dajcie, / A jak umrę pochowajcie / Na zielonej Ukrainie / Przy kochanej mej dziewczynie*. Поетизації образів сприяють народно-пісенні метафори: *kozak – sokoł*, *dziewczyna – przepióreczka* (чи як варіант *jaskółeczka*) з характерними для фольклору демінутивними формами.

Ще однією смисловою домінантою пісні є пейзаж. Картини природи витримані в дусі балади: це і (*czarna*) *woda*, *góry, lasy, doły*, в інших варіантах – *pola, rzeki*. З особливою теплотою передано образ жайворонка як неодмінного атрибуту українського степу: *Dzwoń, dzwoń, dzwoń dzwoneczku, / Mój stepowy skowroneczku*. Поетизм рядків підкреслює також асоціація за схожістю звучання: *skowroneczek – dzwoneczek*, а інтимізації звертання сприяє демінутивний суфікс *-eczek-*. Крім жайворонка, на передньому плані змальовано коня – вірного супутника козака: *Wsiada na koń kozak młody*. Описи природи важко собі уявити без колористики; у пісні використано чорний і зелений кольори: *czarna* (*woda*), *zielona* (*Ukraina*). І хоч остання сполука, на наш погляд, виглядає дещо штучною, навіть крізь призму польського світобачення, можливо, саме вона надає опису природи неповторної оригінальності. Мабуть, це єдиний приклад такого слововжитку, оскільки словосполучення *Зелена Україна* вживається здебільшого на позначення *Зеленого Клину* – одного із

найбільших на Далекому Сході регіонів компактного проживання українців, який утворився у другій половині XIX – на початку XX ст. внаслідок переселення великих мас українського населення. Наведені в пісні слова породжують стійкі асоціації з українськими краєвидами, свободою, вольницею і витримані в сентиментальному дусі „української школи", яка відкрила Україну, надаючи цій території окрему від інших земель Речі Посполитої просторово-культурну цінність. Природа в пісні – це своєрідний пейзажний акомпанемент почуттям ліричного героя: сум за втраченим, передчасна ностальгія. Серед ціннісних домінант української культури доби козацтва можна виділити кілька прикладів матеріальної і духовної культури: це насамперед напій *wino* і ритуальні дійства: прощання перед далекою дорогою (*Czule żegna się z dziewczyną, / Jeszcze czulej z Ukrainą*), прощальний банкет (*Wina, wina, wina dajcie*) і гіпотетичне поховання (*jak umrę pochowajcie / Na zielonej Ukrainie / Przy kochanej mej dziewczynie*).

Концептуальне бачення хронотопу передано через окремі лексеми та їхні сполуки, що оприявлюють діалектичний зв'язок простору і часу, виразність сприйняття яких підкреслено протиставленням рідної землі і чужини: *Ukraina – oca strona*, дня і ночі: *Dniem i nocą* (*tęsknię do niej*). Протиставлення – це типовий для поетичної творчості стилістичний прийом увиразнення змісту. Крім зазначених вище опозицій, текст включає ще й такі, як „чоловік" – „жінка" (*kozak – dziewczyna*), „гірський" – „долинний" (*góry – doły*), „низ" – „верх" (*woda – skowroneczek*). Метафоричне бачення козака як сокола (*kozak – sokoł*), дівчини як перепілки (*dziewczyna – przepióreczka*), жайворонка як дзвіночка (*skowroneczek – dzwoneczek*) увиразнює близькість твору з українським народнопісенним дискурсом, для якого це не просто фрагменти навколишнього світу, а символи драматичного зв'язку біологічного і соціального, життя і смерті, часу і простору, божественного і земного. Як видно з прикладів, концептуальний світ цієї пісні вибудовано так, щоб показати його фатальність, що хід життєвих подій непідвладний козакові. Не можна не зауважити логічної пов'язаності зображуваних сцен (реальних та ірреальних)

причино-наслідковими відношеннями: козак сідає на коня – прощається з дівчиною та Україною; прощається з дівчиною та Україною – з'являється почуття смутку, жалю, досади; поява смутку, жалю, досади – спонукає до пошуків розради в прощальному банкеті; пророкування смерті – виникає необхідність в заповіті. Власне, ця логіка увиразнює класичну композиційну єдність зав'язки, основної частини і розв'язки.

Функцію зав'язки виконує перший куплет, основної частини і розв'язки – наступні, включно з рефреном. З наративного погляду вони кардинально різняться: зав'язка представляє собою споглядальну, навіть дещо відсторонену оповідь автора з позиції третьої особи (імпліцитний оповідач); натомість основна частина об'єктивує образ козака через першу особу (експліцитний оповідач). Вербальна поведінка козака (його пряма мова) слугує способом передачі думок і вчинків, фактором зображення подій та організації тексту. Саме така форма дозволяє розкритися ліричному героєві максимально, автор, сфокусувавши увагу на потрібній сцені, відсторонюється, тим самим наголошуючи, що право розповідати, закликати, радити і задавати тональність розмові – від інтимізованої через нейтральну до майже офіційної – належить головному героєві. Основна частина і рефрен, хоч і незначні за обсягом, демонструють багатство інтенцій козака: це й емоційно піднесене звертання (*Hej, hej, hej sokoły*), і настанова (*Omijajcie góry, lasy, doły*), й інтимне прохання (*Dzwoń, dzwoń, dzwoń dzwoneczku, / Mój stepowy skowroneczku*), і вимога (*Wina, wina, wina dajcie*), і констатація факту (*Wiele dziewcząt jest na świecie, / Lecz najwięcej w Ukrainie*), і вираження емоційного стану (*Żal, żal za dziewczyną, / Za zieloną Ukrainą, / Żal, żal serce płacze, / Już jej więcej nie zobaczę*), і заповіту (*A jak umrę pochowajcie / Na zielonej Ukrainie / Przy kochanej mej dziewczynie*). Очевидно, що палітра комунікативної поведінки героя надзвичайно широка, у ній знаходять відображення такі прикметні риси українського козацтва, як щирість почуттів, відвертість, відвага, любов до батьківщини.

Збільшенню ілокутивної сили наведених висловлень сприяють способово-часові форми дієслів. Так, імператив другої особи сприяє зменшенню дистанції

між мовцем і адресатом, їхній солідаризації, оскільки останній сприймає сказане як апеляцію, що посилює діалогічність, а відтак і драматизм розвитку подій. Теперішній час дійсного способу, характерний для першого куплету, з наративного погляду робить пісню схожою на уснопоетичний народний твір, відповідно, сприяє доступності сприйняття і тим самим посилює вплив на реципієнта. У цілому темпоральний план представлено повною палітрою – поєднанням теперішнього (*wsiada, żegna się, płacze, jest, tęsknię*), минулого (*pozostało, została*) і майбутнього часів (*nie zobaczę, umrę*). Водночас деякі рядки, хоч і формально включають форми теперішнього часу, мають позачасовий характер, тобто ідеться про теперішній постійний, який не прив'язаний до конкретного часового відрізку: *Wiele dziewcząt jest na świecie, / Lecz najwięcej w Ukrainie*. Аналіз також виявив наявність виключно простих дієслівних форм, що посилюють динаміку розповіді.

Висновки. Таким чином, формально і за змістом балада пов'язана з історичним минулим і з народними піснями, їй так само притаманне поєднання ліричного з епічним, той самий образний світ, звертання, порівняння, гендерна і соціорольова диференціація, стереотипні ритуали (прощання, бенкетування, гіпотетичне поховання), але глибинні підтексти більш промовисті: це пісня емоційного гуртування на основі спільних емоцій, близьких як полякам, так і українцям. Не останню роль у цьому відіграє заклик „Hej, sokoły!". У зв'язку з цим можна стверджувати, що маємо справу з чимось більшим, ніж пісня: це історія, це переконання, це почуття. Сказаним не вичерпуються всі аспекти аналізу пісні як соціокультурної комунікативної події. „Hej, sokoły!" – яскравий приклад успішної міжкультурної масової комунікації, яка з часу написання тільки посилилася, отримавши новочасні інтерпретації. І саме вони можуть стати предметом майбутніх досліджень.

Список використаних джерел та літератури

1. Дружкин Ю. С. Песня как социокультурный феномен // *Обсерватория культуры*, 2010. № 3. С. 63–66 . URL: http://www.yuri-druzhkin.narod.ru

2. Єршов В. Польська література Волині доби романтизму : генологія мемуаристичності. Житомир : Полісся, 2008. 624 с.

3. Енциклопедія історії України : у 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. К.: Наук. думка, 2011. Т. 8. 520 с.

4. Кралюк П. Парадокси українсько-польських культурних стосунків: образи князів Вишневецьких у польській та українській літературах // У*країна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 2012. Вип. 21. С. 468–474.

5. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. К.: ВЦ „Академія", 2007. 752 с.

6. Наконечний Р. Тисячолітня пісня і забута історія // *Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації*, 2011. № 4. URL: http://social-science.com.ua/article/620

7. Полторак В. Список іменний корпусу козаків оттоманських. 1857 р. // *Чорноморська минувшина. Записки Відділу історії козацтва на Півдні України Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України*. О. : СПД Бровкін О. В., 2011. Вип. 6. С. 114–128.

8. „Hej, sokoły!" URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Hej,_soko%C5%82y/

References

1. Druzhkyn Ju. S. Pesnja kak socyokul'turnyj fenomen // Observatoryja kul'tury, 2010. № 3. P. 63–66 . URL: http://www.yuri-druzhkin.narod.ru

2.Encyklopedija istoriyi Ukrayiny : u 10 t. / Redkol.: V. A. Smolij (golova) ta in. K. : Nauk. dumka, 2011. T. 8. 520 p.

3. Jershov V. Pol's'ka literatura Volyni doby romantyzmu: genologija memuarystychnosti. Zhytomyr : Polissja, 2008. 624 p.

4.Kraljuk P. Paradoksy ukrayins'ko-pol's'kyh kul'turnyh stosunkiv: obrazy knjaziv Vyshnevec'kyh u pol's'kij ta ukrayins'kij literaturah // Ukrayina: kul'turna spadshhyna, nacional'na svidomist', derzhavnist', 2012. Vyp. 21. P.468–474.

5. Literaturoznavchyj slovnyk-dovidnyk / za red. R. T. Gromjaka, Ju. I. Kovaliva, V. I. Teremka. K. : VC „Akademija", 2007. 752 p.

6.Nakonechnyj R.Tysjacholitnja pisnja i zabuta istorija // Osvita regionu. Politologija. Psyhologija. Komunikacija, 2011. № 4. URL: http://social-science.com.ua/article/620

7. Poltorak V. Spysok imennyj korpusu kozakiv ottomans'kyh. 1857 r. V: Chornomors'ka mynuvshyna. Zapysky Viddilu istoriyi kozactva na Pivdni Ukrayiny Naukovo-doslidnogo instytutu kozactva Instytutu istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny. O. : SPD Brovkin O. V., 2011. Vyp. 6. P.114–128.

8. „Hej, sokoły!" URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Hej,_soko%C5%82y/

N. F. Balandina,
Doctor of Philology, Full Professor
Department of Information Activity and Media Communications
Odessa National Polytechnic University,
Shevchenko Avenue, 1, Odesa, 65044, Ukraine,
nadiyabalandina@gmail.com

POLISH-UKRAINIAN SONG „HEJ, SOKOŁY!" („HEJ, EAGLES!"): SOCIAL AND HISTORICAL CONTEXTS AND SEMANTIC DOMINANTS

Summary

The object of this study is a popular Polish-Ukrainian song „Hej, sokoły!" („Hey, Eagles!") which exists in two variants – a Polish one and a Ukrainian one – and is considered to be one of the most favorite ones in Poland and Ukraine. The object field of the research is aimed at the nature of the song as a social and cultural discursive process which is a complex interaction of extra-linguistic and linguistic factors and is regarded in its historical perspective as well as from the point of view of correlations of the individual and the social. The use of sociocultural interpretation and decoding methods represents the object as a multidimensional phenomenon connected with contexts of creation, communicative intentions of the author, the pragmatic determination of the things said. The linguistic means used in the work effectuate the complex configuration of meanings, primarily love for the native land, its glorious past and sorrow for the lost. The linguistic embodiment of the semantic dominants is carried out on the basis of stereotypical images which contribute to high sincerity of feelings and growing popularity. The centre of the conceptual space of the work comprises lexemes denoting a human being, nature, material culture, and chronotope. Simultaneously it is influenced by the dramatic farewell to the native land, the beloved woman, and sad feeling of inevitability of events. The work shows a broad spectrum of the character's communicative behavior that represents different communicative acts expressing such notable traits of the Ukrainian Cossacks as sincerity of feelings, courage, and love for their native land. The analysis has proved the hypothesis that the song „Hej, sokoły" is a cultural phenomenon, a peculiar document of the historical epoch performing cognitive and educational functions in different aspects – historical, worldview, ethical and aesthetic.

Key words: song „Hej, sokoły!", Tomasz Padurra, internal and external contexts, conceptual space, semantic dominants.

Надійшла до редакції 8.05.2019 р.

УДК 811.162.1'42:316.647.8
DOI: https://doi.org/10.18524/2413-0613.2019.23.183127
O. A. Voytseva,
Doctor of Philology,
Professor, Chair of General and Slavic Linguistics Department
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
movoznavstvo98@gmail.com;
Senior Research Office,
Institute of Education Content Modernization,
8, prov. Nakhimova, k. 24, Odesa, 65014, Ukraine

LINGUISTIC MARKERS OF AUTO- AND HETEROSTEREOTYPES IN A LITERARY TEXT

The article deals with ethnic anthropological stereotypes. They constitute the most important part of the worldview in a literary work. The subject of the investigation is linguistic markers of auto- and heterostereotypes in the discourse of the first part of the novel „Glory and praise" („Sława i chwała") by an outstanding Polish writer Yaroslav Ivashkevich. The aim is to find linguistic markers of ethnic stereotypes of

the Poles and other ethnic groups in the literary text. Among the ethnic stereotypes we distinguish between auto- and heterostereotypes. The former are steady and emotionally coloured opinions, judgements, ascribed to a certain ethnic group by its representatives. The latter are ascribed to some ethnic group by a diferent one. Forming auto- and heterostereotypes occurs on a general basis: the emphasis is placed on most prominent national traits, on the contrast between „a native" and „a stranger". The image of „a stranger" is perceived through the prism of one's own system of values. The inherent attribute of the ethnic stereotype is evaluation which firstly exists in linguistic markers at the lexical level. Valuing is also present in the pragmatic lexical component of ethnonyms (*Polak, Ukrainiec, Rosjanin, Niemiec, Francuz, Żyd, Austriak*), anthroponyms (*Chopin, Sienkiewicz, Blok, Lermontow, Majakowski*), toponyms (*Polska, Rosja, Warszawa, Odessa, Kijów, Winnica, Charków, Moskwa, Petersburg, Piotrogrod, Wiedeń, Magdeburg, Paryż*). Secondly, at the morphological level evaluation is performed by personal pronouns (*my / wy*, *nasza / wasza*; *„Kto nie z nami, ten przeciw nam"*), qualitative adjectives (*najwybitniejszy, wielki, piękny, przystojny*). Thirdly, at the syntactic level evaluation is presented by attributive adjectival phrases *polski, ukraiński, rosyjski, niemiecki, austriacki, żydowski, francuski* („*Twarz miał rzeczywiście bardzo polską*"; *nasze ukraińskie ziemiaństwo*; *wymienił rosyjskie nazwisko*; *oficerów niemieckich*; *piechota austriacka*; *parę żydowskich furmanek*; *francuskiego zapachu*). And forthly, at the stylistic level stereotypes and peculiarities of characters' speech behaviour are described („*galicyjskie naleciałości pańskiej mowy*"; „*Ni, ni* – odparł Lewko – *nam treba wertatysia...*"; „ *Józia uderzył piękny akcent francuski*").

Conclusion. In the literary discourse under analysis ethnic stereotypes reflect the nation's attitude to their activity, to the surroundings. They contain various information on the typical traits of the Poles, Ukrainians, Russians, Germans, Jews, Americans, the French and other nationalities. The perspective of the further investigation is to analyse stereotypes of different ethnic groups in literary and spoken texts.

Key words: literary discourse, linguistic personology, ethnic stereotype, auto- and heterostereotype, linguistic markers, Yaroslav Ivashkevich.

Theoretical and methodological bases of the anthropocentric principle in modern linguistics are „an anthropological language approach, in accordance with which an adequate study of a language should be conducted in close connection with a human's consciousness and thinking, their cultural and spiritual life. This approach places first of all a person, a language personality in the centre of language study and all its aspects for searching compelling analogies between the structure of a language and the structure of other cultural aspects" [9, c. 49]. Being a new independent direction in linguistics, the linguistic personology (scientific works by Yu. Apresian, J. Bartminski, G. Boghin, S. Vorkachev, N. Golev, E. Ivantsova, V. Karasik, E. Kubriakova, V. Neroznak, N. Saikova et al.) conducts a comprehensive study into „the language state (individuation) both of a private human (idiolectic) and a multihuman (polylectic) linguistic personality – a nation" [1, c. 164]. In the linguistic personology a language personality is studied not only synchronically, but diachronically as well, which „makes it possible to identify developmental tendencies

and to predict behavioural models of an individual depending on their social status" [10, c. 161].

The structure of the language personality „has its beginning beyond an everyday language, when intellectual forces come into play, and the first level of its (the structure) study is to identify, to determine hierarchy of meanings and values, of its worldview, its thesaurus" [6, c. 36]. By Yu. Karaulov, the structure consists of three main organisational levels: verbal-semantic, cognitive-linguistic and motivational [ibid., c. 37–38].

Personological semantics comprises ethnic stereotypes. The term '*stereotype*' was introduced into science by a famous American journalist Walter Lippmann (in his book „Public opinion", 1922). W. Lippmann believes that stereotypes „represent well-organized, more or less non-conflicting worldview. Our habits, tastes, abilities, pleasures and hopes comfortably co-exist in it. The stereotyped view of the world may be incomplete, but it is a possible worldview we are adapted to. In it people and objects take their intended places and act in a predictable way. We feel at home in it. We fit into it. We are its part" [7, c. 108]. The stereotype is determined in a human's mind as an image (unilateral, partial and sketchy) of some phenomenon and at the same time as an opinion about the image learnt from the surroundings even before the object itself is experienced.

The American logician Hilary Putnam noted that stereotypes are reflected in the language continuum. His works inspired scientists to further research into stereotypes in a language [8]. The most known is Jerzy Bartminski's understanding of the stereotype „as subjective comprehension of an object that comprises both desriptive and evaluating attribute and as the result of the reality interpretation within social cognitive models" [2, c. 189]. J. Bartminski draws attention to subjects that can have certain stereotypes (*what* is said and *who* says it): „The Poles believe typical (in their opinion) French people to be witty". He introduces the concept of profiling: an image (as it is), a model (as it should be), mythological notions (as they can be), ideological notions (as they can and should be). The notion of a stereotype is closely connected

with the denotion of the word, therefore it is reflected in the language. The bearers of the stereotypes are members of a speech community, i.e. „a group of people that share the same speech characteristics and differ from other speech communities by an inventory of language units. The speech community is neutral to the amount and extralinguistic basis of the unity" [СЛТ, с. 481]. A speech community comprises language communities („a group of people that communicate using the same or different languages at the level of social, economical, political and cultural relationships; and the language distribution boundaries do not coincide with political ones"). Stereotypes are part of naive view of the world of the speech community. Their study in works of Polish scientists (J. Anusiewicz, J. Bartminski, A. Levitski, V. Pisarek, K. Pisarkova, S. Skorupka, V. Khlebda et al.) proved that the knowledge of the world, the values can unite and separate the society, while they form the symbols of culture, nation and time.

The ethnic stereotype (< англ. *ethnic stereotypes, гр. ἔθνος* „народ, плем'я", *στερεός* „твердий", *τύπος* „відбиток") is a kind of anthropological stereotypes („standard notion that belongs to people, namely to a particular community, about people that are members of this or another part of community") [3, с. 217]. The ethnic stereotype represents „a schematic image of its own or another's ethnic community, reflecting simplified (sometimes unilateral and inaccurate) knowledge of psychological peculiarities and behaviour of a particular nation's representatives" [ЭПС, с. 343]. The ethnic stereotypes were analysed by E. Berezovich, L. Krysin, V. Plungian, E. Rakhilina, I. Kobozeva. The most essential properties of stereotypes are: emotionalism, evaluation, steadiness, stability, rigidness (harshness, toughness), congruence among the members of an ethnic group [ПО, с. 517–518]. The Polish language reflects notions of its own and other people in the form of cultural constants („dominant cultural themes, substratum of practicing a certain cultural type") [5, с. 20] or the „national world constants" [4, с. 8].

There is differentiation between autostereotypes and heterostereotypes. The former are steady and emotionally coloured opinions, judgements, evaluations, that

are attributed to a certain ethnic group and fixed, for example, in the Polish phraseology: *Co Polak – to szlachcic. Co Polak – to rycerz. Jak ryba bez wody, tak Polak bez urzędu żyć nie może. Gdzie dwóch Polaków, tam trzy zdania. U Polaka co w sercu, to i na języku. Mądry Polak po szkodzie. Polak jak małpa, co ujrzy, to chce mieć.* Autostereotypes mainly have positive assessments as „a nation conscious of themselves tend to perceive themselves, their interests, needs and demands as preferable, undoubted, legitimate and natural" [Этнология, с. 19]. They are more precisely differentiated and form a certain complex of cultural constants.

Heterostereotypes are also steady and emotionally coloured opinions, judgements, evaluations, but they are attributed to a certain ethnic group by a different one. These stereotypes can have a both positive and negative assessment, which is partially explained by the historical experience of interacting peoples: *Jak świat światem, nie będzie Niemiec Polakowi bratem. Przy Polaku i Niemiec się pożywi, przy Niemcu ani pies. Kochajmy się jak bracia, liczmy się jak Żydzi. Jak bieda, to do Żyda. Żydowi chrzczonemu i wilkowi chowanemu nie wierz. Stoi jak Żyd za Żydem. Żyd Żydowi pejsów nie urwie. Z Ruskim gadaj, a w zanadrzu kamień trzymaj. Uparty jak Moskal. Co Francuz wymyśli, to Polak polubi. Co Włoch to doktor, co Niemiec to kupiec, co Francuz to dworak, co Polak to hetman*.

As the means of ethnic stereotypes explication are presented by fixed forms in the literary discourse and have yet to receive comprehensive coverage, this article is an attempt to deal with the problem.

The subject of the research is linguistic markers of ethnic anthropological stereotypes in the first part of the novel „Glory and Praise" („Sława i chwała") by the Polish writer Yaroslav Ivashkevich. **The aim** of the article is to analyse auto- and heterostereotypes in the literary text.

The central idea of Y. Ivashkevich's novel is to show the Polish people's lives, who dwell outside or in their country, in view of the historical events developing in Ukraine (Odesa, Kyiv), in Poland (Warsaw, Krakow, Zakopane), in France (Paris), in

Germany (Heidelberg) from 1914 till 1930. In the opinion of Henrik Bereza, the characters of the novel „Glory and Praise" („Sława i chwała") constitute a collective portrait of the author [11, c. 14]. The steady predominance of the ethnic stereotype of a Pole in Y. Ivashkevich's novel is self-identification, language categorisation, religion and traditions. G. Gachev emphasises that „Poland has well-developed history and sagas, and what to be proud of – traditions, feats, and models. Knighthood – yet again, it was developed among the Polish gentry, loyalty – devotion, honour and pride..." [4, c. 43].

Narrating about lives of the Royskis, Myshinskis, Shillers, Tarlos, Golombeks, Bilinskis, Veviurskis, Sobanskis and others, the author indicates that they belong to different social strata. Among them are aristocrats (*Marysia Bylińska, Janusz Myszyński*), the gentry (*Ewelina Royska*, *Józef „Józio" Royski*), as well as workers, peasants and servants. These social strata keep their nominal boundaries, which is accentuated by Y. Veviurski when talking with Y. Myshinski: „*Jakiż pan hrabia dla mnie brat? Hrabia i już! ... pan jest jaśnie pan, a ja robociarz. Nie ma między nami zgody i nie może być*." [Sława i chwała, s. 393]. The Polish are mainly characterised by stereotypes, as follows: „Zamachy się raczej udają, a nas już ten Wojciechowski czy z Witosem czy ze Skarżyńskim piekielnie znudził. *Polacy lubią odmianę*." [Sława i chwała, s. 428]; „Małe kajuty... każda ozdobiona olbrzymimi papierowymi i słomianymi ozdobami … – *Polak to zawsze skądziś słomy wytrzaśnie*. Gdzie można dostać w Paryżu słomy? A oni dostali." [Sława i chwała, s. 418].

Besides Poles, in the novel there are a great many of other nationalities, belonging to different speech and language communities: Ukrainians, Russians, Jews, Austrians, Italians, Germans, Americans, English and French people, and others. These ethnic groups are presented in the text by heterostereotypes: „ … *pierwszym naszym wrogiem są Niemcy.*" [Sława i chwała, s. 246]; „*Czym to pod Rybnikiem do Włochów, makaroniarzy, psiakrew, nie strzelał*?" [Sława i chwała, s. 375]; „*Ja już wolę tego Żyda* – mówił Wiewiórski – *skórę drze, ale wiem, po co*..." [Sława i chwała, s. 500]; „Przed *Anglikiem trzeba było jeszcze bardziej chować* jak przed

Niemcem." [Sława i chwała, s. 345]; „Zbliżała się epoka pokoju brzeskiego i *Francuzom ziemia paliła się pod nogami*..." [Sława i chwała, s.119]; „Były to pierwsze lata *gremialnego najazdu Amerykanów na Paryż.*" [Sława i chwała, s. 404].

Forming auto- and heterostereotypes occurs on a general basis. However, the focus is on most significant outer and inner peculiarities of the nationalities, on the contrast between „a native" and „a stranger", where the image of „a stranger" is perceived through the Polish ehtnicity system of values: „Ale naprawdę tak nie można było siedzieć w tej Odessie. Trzeba było coś robić. ... *my musimy coś robić dla Polski.*" [Sława i chwała, s. 157]; „*Ja zawsze jestem rad Polaka widzieć*." [Sława i chwała, s. 394].

The author emphasises the Polish origin of the main characters: „A ten (Walerek Royski) – cóż to za *polskie dziecko.*" [Sława i chwała, s. 23]; „ ... mimo *całej mojej polskości* bardzo mało byłem przygotowany na Warszawę." [Sława i chwała, s. 215]; „Ojczyzna nasza za plecami, na północy. ... Dlaczego nie możemy zejść tam? – Janusz wyciągnął przed siebie rękę i zakreślił szeroki łuk. – Bo *jesteśmy Polakami*. Widzisz, taka nam już wypadła dola." [Sława i chwała, s. 268].

At the lexical level auto- and heterostereotypes in the discourse of „Glory and Praise" are presented by ethnonyms, anthroponyms and toponyms. With the help of these nominative units the author depicts positive traits of the Polish, „of the natives", towards whom he has mainly positive feelings. At the same time he assesses other ethnicities: „*Polak* „osoba narodowości polskiej; zależnie od okoliczności użycia także osoba mająca obywatelstwo polskie lub zamieszkała w Polsce" (6 words), plural *Polacy* (12 lexemes), *Polka* „kobieta narodowości polskiej" (2 words), *Lach* „*przest. Polak*", plural *Lachy* (1 lexeme) [WSJP; JIKC, c. 142–143]. A cognitive macrocomponent of ethnonyms is manifested in statements, where these lexemes have a hypernymic character: „Ojciec Tarłów, *Polak* z pochodzenia..." [Sława i chwała, s. 29]; „Józio miał do czynienia z żołnierzami armii carskiej... *tamto byli przeważnie Rosjanie*, gdy *on był Polakiem.*" [Sława i chwała, s. 144].

In the novel there are also observed the following ethnonyms: *Austriak*, plural *Austriacy* („*Austriaków* trzymano długi czas na baczność.” [Sława i chwała, s. 166]), *Żyd / Żydówka*, plural *Żydzi* („Janusz z Józiem wpakowali się do jakiegoś *bogatego Żyda*...” [Sława i chwała, s. 156]; „Panie, *Żydzi to potęga*. Czy pan o tym nie wie?” [Sława i chwała, s. 311]), *Ukraińcy, Rosjanin*, plural *Rosjanie, Anglik / Angielka* („Wychowała mnie w pustym dworze *stara, zimna Angielka*” [Sława i chwała, s. 35]), *Niemiec*, plural *Niemcy* („Baba z resztą była mądra, oczytana i *nienawidziła Niemców za potęgę*.” [Sława i chwała, s. 222]), *Francuz*, plural *Francuzi*, *Amerykanin*, plural *Amerykanie, Hiszpanka, Greczynka*. They are used to name people after their ethnic character and to make a judgement of a particular nationality.

The pragmatic constituent of the ethnonym semantics comprises additional associative, emotional and evaluative semantic attributes. These reflect collective notions about the nation and about the values of the Poles and other peoples: „ ... *ci Polacy są jak pies na płocie, utrzymać się nie mogą, a nie wiedzą, na którą stronę spaść*” [Sława i chwała, s. 389]; „ – *Polacy* i *Rosjanie* razem? Nie, to niemożliwie – nagle sprzeciwił się Janusz.” [Sława i chwała, s. 42]; „*Niemiec mocny, jucha*... – im się tego więcej uskubie, tym lepiej. Janek się zdobył na odwagę. – Dla kogo lepiej? ... – Lepiej, powiedziała z wolna – *dla nas, Polaków*.” [Sława i chwała, s. 307]; „Z *Francuzami* żyć można? – Pewnie. ... Tylko to taki *drobny naród*, panie hrabia, *rękę to tylko tak w kieszeni trzyma, jakoby tam węża hodował – i jedzenie mają podłe*.” [Sława i chwała, s. 344]; (Edgar Szyller): „ ... nie umiem wysunąć się na pierwszy plan, przepychać się łokciami do pierwszego rzędu, a nie bardzo nawet mam z czym, bo pani wie, że *Amerykanie mojego towaru to nie bardzo*...” [Sława i chwała, s. 503].

Ethnic stereotypes that refer to the value system are embodied in the anthroponyms that a name famous individual in order to reconstruct a reader’s certain notions about the possible appearance of a Pole. The evaluating objects here are different peculiarities of anatomy, physical movements and gait. The anthroponyms (*Rej, Mickiewicz, Sienkiewicz, Nałkowska, Zapolska, Chopin, Paderewski, Moniuszko, Haller, Piłsudski, Jaracz, Osterwa* etc.) are used in the nominative

function to name the Poles („ … z daleka obserwowali wielkich aktorów, jak *Jaracz* lub *Osterwa*...") [Sława i chwała, s. 196], they are also used to symbolically characterise a Pole: „Na tle ciemniejącego letniego nieba *twarz Edgara* wyraźna, wybitna, z jasnymi oczami, które nawet w cieniu błyszczały, *przypominająca nieco twarz Chopina z portretu Delacroix*..." [Sława i chwała, s. 46]; „*Stanisław Hube* miał w tej epoce lat około pięćdziesięciu, był to nieduży, bardzo piękny mężczyzna, z *rysów i postawy, a także i z zamiłowania do kobiet przypominający króla Stasia*..." [Sława i chwała, s. 495].

In the discourse of „Glory and Praise" toponyms represent the Polish people and Poland, as well as other nations (*Polska*, *Warszawa, Kraków, Łódź, Rzeszów, Zakopane, Siedlce, Sandomierz, Łowicz, Nieborów, Wisła; Odessa*, *Kijów*, *Winnica*, *Charków*, *Wapniarka; Moskwa*, *Petersburg*, *Piotrogrod; Paryż, Sekwana; Wiedeń; Nowy Jork, Chicago*, *Boston; Berlin*, *Heidelberg* etc.): „Ja myślę, że *Polska ma w tej chwili swoje własne zadania*. ... Jeśli Niemcy upadną, *czeka nas piekielnie trudne zadanie spojenia w jedną całość trzech zaborów*." [Sława i chwała, s. 133]; „*Pochodzę z Polski, to wystarcza*. *Polska to dla nich* (Francuzów) *kraj Cyganów, niedźwiedzi, kawioru, śniegu, czy ja wiem co*? Jak się pochodzi z *Polski*, *to jest już tak źle, że poza tym nie pytają*." [Sława i chwała, s. 421]; (Jasia Wiewiórska) „ ... *bardzo się cieszyła, że wróciła do Polski*." [Sława i chwała, s. 494]; „ – Nie ma co, *trzeba nam do Warszawy*. Kieliszek się uśmiechnął. – *Do Warszawy jak do Warszawy, ale do Polski*." [Sława i chwała, s. 174]; „ ...(ojciec Royskiej) zawsze *wzdychał do rodzinnych Siedlec*. Mówił, że *Siedlce to najładniejsze miasto w Europie*." [Sława i chwała, s. 178].

At the morphological level of the text the opposition „a native" / „a stranger", which is connected with the position of a Pole in the society, in the environment, is performed by: personal pronouns *my / wy, nasza / wasza* („dla *nas*, Polaków"; „uważam *waszą* rewolucję za *waszą* własną sprawę"; „trzeba *nam* do Warszawy"; „To nie jest *nasza* ojczyzna i nie dla *nas* słoneczne wino południa"; „Wszędzie ślad *naszej* kultury – powiedział Józio"), demonstrative pronouns *to, ta, tu* („Józio jakoś

nie miał zaufania do *tej* jednostki polskiej"; „Dla mnie *tu* trochę obco – westchnął Kieliszek – za szeroko. *U nas* pod Turkiem też są ładne ziemie."), possessive pronouns (*swój*) („To już ostanie, co pani będzie miała ze *swoich* Moliniec."), evaluative adjectives *wybitniejszy, wielki, mistrzowski* („*wybitniejszych* dzieł literatury polskiej"; „*wielkich* aktorów, jak Jaracz lub Osterwa"), comparative adverbs *bardzo, zawsze, dużo, zbyt* („słyszało się *dużo* polskiego języka"; „Polska kuchnia *zawsze* najlepsza"), adverbs of place and direction *tam* („Walerek jest *tam*, u *tych*"), quantifiers, expressing quantitative semantics, *zawsze, każdy, nigdy*, intensifying particles (*cóż*) etc.

The ethnic stereotypical semantics is fixed at the syntactic level in the attributive phrases, in which the most frequent lexemes are adjectives derived from toponyms: *polski*, *warszawski* (*polski język, polskie pochodzenie, polskie zwycięstwo*, *polska hrabina; warszawski pociąg, warszawska polszczyzna, rodzina warszawska, plotki warszawskie), ukraiński (na ukraińskim dworze, ukraińskich chłopów, ukraińskiej synowej), austriacki (austriaccy żołnierze, austriackie karabiny*), *rosyjski* (*rosyjskie nazwisko, frontach rosyjskich*), żydowski (*żydowskich furmanek*), *angielski* (*angielskiego szewiotu, angielskiego projektu*), *niemiecki* (*szkoły niemieckiej, niemieckim wagonem*), *francuski* (*francuskiego zapachu, lekcja francuskiego*), also in expressions of comparison („*chleb*, proszę pana, *jak polski*").

The stylistic level is performed in the characters' statements by common and regional language peculiarities, cf.: „*Kozak nachylił się w siodle i wyciągnął w stronę Janusza jakiś przedmiot. – Pani zabuła – powiedział.*" [Sława i chwała, s. 72]; „ – *Mays, ma chère* – księżna wzruszyła ramionami." [Sława i chwała, s. 227]; „ –I tak się stanie. *Samo prijdiot* – powiedział Janusz." [Sława i chwała, s. 388]; „(Gołąbek) *Był śmieszny ze swoim typowym nadwiślańskim akcentem.*" [Sława i chwała, s. 108]. And the author assesses the phonetic norms of the Polish language, paying attention of the reader to the fact that in Ukraine communicating in Polish was restricted to the family or to the Polish society: „ ... przecież on (Józio) *tak mało ma do czynienia z polskim językiem.*" [Sława i chwała, s. 11]; „ ... (Józio) *naśladuje*

pański sposób mówienia, nawet pewne galicyjskie naleciałości pańskiej mowy." [Sława i chwała, s.12]; „Janek drzemał na poły ... ale słuchał tego opowiadania i głosu Władka (Sobańskiego) i *jego mowy zabawnej, skażonej nieco i archaicznej*, *jaka w tych zaściankach była przechowywana wraz z dawnymi zwyczajami*." [Sława i chwała, s. 148]. The Polish language of the novel characters is influenced by the Russian (*Ariadna* i *Wołodia Tarło*) and French (*Elżbieta Szyllerówna, hrabina Róża de Caserta*) languages: „Spychała spozierał na nią (na Elżbietę Szyllerównę) z lękiem. Uderzała go obcość jej twarzy, *obcość akcentu, lekka trudność w wymawianiu „r", a nawet niektórych polskich zbiegów spółgłosek*. *Elżbieta często przerzucała się na język francuski*, *podobnie do niektórych wielkich pań kresowych, które zachowały ten osiemnastowieczny zwyczaj*." [Sława i chwała, s. 18]; „Róża (hrabina de Caserta) *mówiła w dziwny sposób akcentując sylaby i wyrazy*, *tak, że chociaż mówiła po polsku, ogólna melodia zdania brzmiała, jak gdyby mówiła w obcym języku*." [Sława i chwała, s. 400]. In such cases Y. Ivashkevich imitates speech peculiarities of the characters, determining stereotypes of their speech behaviour through linguistic markers.

Conclusion. The bearers of auto- and heterostereotypes in the discourse of „Glory and Praise" („Sława i chwała") by Y. Ivashkevich are members of the speech community and therefore its language communities. The background knowledge is superimposed onto the common cultural notions and onto the language. The ethnic cultural stereotypes are performed at the lexical, morphological, syntactic and stylistic levels. The attribute of naming is evaluation. The author's collective notions of the Poles' and other ethnicities' attitude to their own activity, to themselves and other nations, to the surroundings contain various autostereotypical information about the positive traits of the Poles (responsibility, patriotism, self-respect, pride, punctuality, fearlessness, bravery, kindness, artistry, politeness, good manners), and contain disapproval of some negative features (indifference, egoism, arrogance). Heterostereotypes assess representatives of a certain ethnic group (the Russians, Germans, Jews, and the French) towards the Poles. The perspective is to further

analyse the verbal semantic level of ethnic stereotypes of different ethnic groups in literary and spoken texts.

Bibliography

1. Базылев В. Н. Лингвистическая персонология: Ирина Хакамада (к определению статуса дисциплины) // *Известия УрГПУ. Лингвистика*. Вып. 15. Екатеринбург, 2005. С. 163–167.

2. Бартминьский Е. Базовые стереотипы и их профилирование (на материале польского языка) // *Стереотипы в языке, коммуникации и культуре : сб. статей* / сост. Л. Л. Фёдорова. М. : Изд. центр РГГУ, 2009. С. 11–21.

3. Башкова И. В. Теоретические основания русской семантической персонологии: объект и метод: Дис. … докт. филол. н. Красноярск, 2018. 217 с.

4. Гачев Г. Д. Национальные образы мира. Соседи России. Польша, Литва, Эстония. М.: Прогресс-Традиция, 2003. 384 с.

5. Жебраускас А. Л. Понятие культурных констант и поиски ориентиров постсовременности // *Изв. рос. пед. ун-та им. А. И. Герцена. Аспирантские тетради*, 2006. № 3 (20). С. 18–21.

6. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. Изд. 7-е. М.: Изд-во ЛКИ, 2010. 264 с.

7. Липпман Уолтер. Общественное мнение. Пер. с англ. Т. В. Барчуновой. М.: Институт Фонда „Общественное мнение”, 2004. 384 с.

8. Патнэм Х. Значение „значения”: пер. с англ. // *Философия сознания*. М. : ДИК, 1999 (1975). № 151. С. 164–235.

9. Пятаева Н. В. Антропоцентрический принцип современного языкознания и понятия картины мира // *Филологический класс*, 2004. № 12. С. 47–54.

10. Салахова А. Г. Лингвоперсонологический подход в исследовании профессиональной языковой личности // *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. Тамбов, 2015. № 8 (50): в 3 ч. Ч. II. С. 159–162.

11. Щепотьев С. Маленькие рыцари большой литературы: размышления о польской литературе. Санкт-Петербург, Реноме, 2010. 146 с.

ЛКС – Польсько-український лінгвокраїнознавчий словник. = Polsko-ukraiński słownik lingworealioznawczy / Упорядники: О. Войцева, Г. Касім, Є. Ковалевський. К.: ТОВ НТВ „Інтерсервіс”, 2018. 192 с.

ПО – Психология общения. Энциклопедический словарь / под общ. ред. А. А. Бодалева. М.: Изд-во „Когито-Центр”, 2011.

СЛТ – Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов. Изд. 5-е, исп. и доп. Назрань: Изд-во „Пилигрим”. 2010. 486 с.

ЭПС – Этнопсихологический словарь / под ред. Крысько. М.: Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та, 1999.

Этнология – Тавадов Г. Т. Этнология. Современный словарь-справочник. М.: АНО „Диалог культур”, 2007.

Sława i chwała – Iwaszkiewicz J. Sława i chwała. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969. T. 1. 541 s.

WSJP – Wielki słownik języka polskiego, red. naukowy Piotr Żmigrodzki. URL: http://wsjp.pl/index.php?pwh=0/

References

1. Bazylev V. N. Lingvisticheskaya personologiya: Irina Khakamada (k opredeleniyu statusa distsipliny) // Izvestiya UrGPU. Lingvistika. Vyp. 15. Ekaterinburg, 2005. P. 163–167.

2. Bartmin'skiy E. Bazovye stereotipy i ikh profilirovanie (na materiale pol'skogo yazyka) // Stereotipy v yazyke, kommunikatsii i kul'ture : sb. statey / sost. L. L. Fedorova. M. : Izd. tsentr RGGU, 2009. P. 11–21.

3. Bashkova I. V. Teoreticheskie osnovaniya russkoy semanticheskoy personologii: ob'ekt i metod: Dis. … dokt. filol. n. Krasnoyarsk, 2018. 217 p.

4.Gachev G.D. Natsional'nye obrazy mira. Sosedi Rossii. Pol'sha, Litva, Estoniya. M.: Progress-Traditsiya, 2003. 384 p.

5. Zhebrauskas A. L. Ponyatie kul'turnykh konstant i poiski orientirov postsovremennosti // Izv. ros. ped. un-ta im. A. I. Gertsena. Aspirantskie tetradi, 2006. № 3 (20). P. 18–21.

6. Karaulov Yu. N. Russkiy yazyk i yazykovaya lichnost'. Izd. 7-e. M.: Izd-vo LKI, 2010. 264 p.

7. Lippman Uolter. Obshchestvennoe mnenie. Per. s angl. T.V. Barchunovoy. M.: Institut Fonda „Obshchestvennoe mnenie", 2004. 384 p.

8. Patnem X. Znachenie „znacheniya": per. s angl. // Filosofiya soznaniya. M. : DIK, 1999 (1975). No. 151. P. 164–235.

9. Pyataeva N. V. Antropotsentricheskiy printsip sovremennogo yazykoznaniya i ponyatiya kartiny mira // Filologicheskiy klass, 2004. № 12. P. 47–54.

10. Salakhova A. G. Lingvopersonologicheskiy podkhod v issledovanii professional'noy yazykovoy lichnosti // Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki. Tambov, 2015. No. 8 (50): v 3 ch. Ch. II. P. 159–162.

11. Shchepot'ev S. Malen'kie rytsari bol'shoy literatury: razmyshleniya o pol'skoy literature. Sankt-Peterburg, Renome, 2010. 146 p.

LKS – Pol's'ko-ukraïns'kiy lingvokraïnoznavchiy slovnik. = Polsko-ukraiński słownik lingworealioznawczy / Uporyadniki: O. Voytseva, G. Kasim, J. Kovalevs'kiy. K.: TOV NTV „Interservis", 2018. 192 p.

PO – Psikhologiya obshcheniya. Entsiklopedicheskiy slovar', pod obshch. red. A. A. Bodaleva. M.: Izd-vo „Kogito-Tsentr", 2011.

SLT – Zherebilo T.V. Slovar' lingvisticheskikh terminov. Izd. 5-e, isp. i dop. Nazran': Izd-vo „Piligrim". 2010.

EPS – Etnopsikhologicheskiy slovar', pod red. Krys'ko. M.: Izd-vo Mosk. psikhol.-sots. in-ta, 1999.

Etnologiya – Tavadov G. T. Etnologiya. Sovremennyy slovar'-spravochnik. M.: ANO „Dialog kul'tur", 2007.

Sława i chwała – Iwaszkiewicz J. Sława i chwała. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969. T. I. 541 s.

WSJP – Wielki słownik języka polskiego, red. naukowy Piotr Żmigrodzki. URL: http://wsjp.pl/index.php?pwh=0/

О. А. Войцева,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри загального та слов'янського мовознавства
філологічного факультету
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
movoznavstvo98@gmail.com;
старший науковий співробітник
державної наукової установи „Інститут модернізації змісту освіти",
пров. Нахімова, 8, к. 24, м. Одеса, 65014, Україна

МОВНІ МАРКЕРИ АВТО- И ГЕТЕРОСТЕРЕОТИПІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Статтю присвячено етнічним антропостереотипам, що утворюють один із найважливіших фрагментів мовної картини світу людини в художньому тексті. Предметом аналізу було відображення авто- і гетеростереотипів у тексті першого тому роману „Слава і хвала" видатного польського письменника Ярослава Івашкевича. Мета дослідження полягала в аналізі мовних маркерів етностереотипів поляків та інших етносів. Серед етностереотипів виділено автостереотипи – стійкі та емоційно забарвлені судження, оцінки про представників своєї етнічної спільноти, і гетеростереотипи – стійкі й емоційно забарвлені судження, оцінки однієї етнічної спільноти по відношенню до іншої.

При формуванні авто- і гетеростереотипів найбільшу увагу привернуто до типових властивостей національного характеру, на зіставлення „свого" з „чужим" крізь призму власної системи цінностей. Атрибутом етностереотипу є оцінність, присутня, по-перше, в лексичних мовних маркерах, у прагматичній складовій етнонімів (*Polak, Ukrainiec, Rosjanin, Niemiec, Francuz, Żyd, Austriak*), антропонімів (*Chopin, Sienkiewicz, Blok, Lermontow, Majakowski*), топонімів (*Polska, Rosja, Warszawa, Odessa, Kijów, Winnica, Charków, Moskwa, Petersburg, Piotrogrod, Wiedeń, Magdeburg, Paryż*). По-друге, оцінку на морфологічному рівні містять особові займенники (*my / wy, nasza / wasza; „Kto nie z nami, ten przeciw nam"*), якісні прикметники (*najwybitniejszy, wielki, piękny, przystojny*). По-третє, оцінний компонент виявляється на синтаксичному рівні в атрибутивних сполуках з прикметниками *polski, ukraiński, rosyjski, niemiecki, austriacki, żydowski, francuski* („*Twarz miał rzeczywiście bardzo polską*"; *nasze ukraińskie ziemiaństwo*; *wymienił rosyjskie nazwisko*; *oficerów niemieckich*; *piechota austriacka*; *parę żydowskich furmanek*; *francuskiego zapachu*); по-четверте, емоційно-оцінне ставлення втілено на стилістичному рівні в описах стереотипів і особливостей мовної поведінки героїв твору („*galicyjskie naleciałości pańskiej mowy*"; „*Ni, ni* – odparł Lewko – *nam treba wertatysia...*"; „*Józia uderzył piękny akcent francuski*"). Етностереотипні уявлення надають можливості письменнику висловити ставлення польського народу до себе й інших людей, до своєї діяльності і навколишніх предметів, вони містять інформацію про риси національного характеру поляків, їх світогляд та уявлення про інші народи.

Ключові слова: художній дискурс, лінгвоперсонологія, етностереотип, авто- і гетеростереотип, мовні маркери, Ярослав Івашкевич.

Надійшла до редакції 20.06.2019 р.

УДК 811.163.2 '282.3 -112 [(477.74-13)+(477.85)
DOI: https://doi.org/10.18524/2413-0613.2019.23.183128
Ив. Г. Илиев,
доцент, доктор,
Пловдивски университет, Филиал „Любен Каравелов”,
Гр. Кърджали, бул. „Беломорски” 26, 6600, България,
тел : +359886787696;
ivan_iliev20002000@yahoo.com

ОЩЕ ПО ВЪПРОСА ЗА ПРОИЗХОДА НА ШИКИРЛИЙЦИ И НЯКОИ ДРУГИ УКРАИНСКИ БЪЛГАРИ

Статията е продължение на предишно изследване на същия автор (*За произхода на населението в селата Лощиновка и Суворово, Украинска Бесарабия*), в което бе направен опит да се покаже, че населението в бесарабските села Суворово и Лощиновка, и съответно на техните колонии в Приазовието, произлиза от днешното село Маломирово (Хамбарлий), Елховско, в Югоизточна България. Използваните в споменатото изследване фонетични, морфологични, синтактични и лексикални доказателства, взети от различни статии и лични наблюдения, тук се допълват с данните от картите на АБГСССР. Те не само потвърждават правилността на предишните разсъждения на автора, но и показват кои други български селища в Украйна стоят най-близо до макродиалекта на Маломирово, Суворово и Лощиновка, както и откъде евентуално биха могли да произлизат техните жители.

Ключови думи: български език, българска диалектология, бесарабски български говори, Атлас на българските говори в СССР.

1. Постановка на проблема. В Украйна има десетки български села, но само за малка част от тях се знае със сигурност или се предполага откъде са дашли тухните жители. Тук продължавам да доказвам твърдението си за произхода на лощиновци и кайраклийци, а между другото и на още някои украински българи.

2. Анализ на предишните постановки по въпроса. В статията *За произхода на населението в селата Лощиновка и Суворово* [1] беше изказано предположение, подкрепено с различни доказателства на фонетично, морфологично, синтактично и лексикално ниво (от което решаваща се оказва уникалната лексема *пашмȍл*), че населението на селата Лощиновка (преди смесването му с придошлите по-късно жители на Сатуново, което дава отражение и върху говора) и Суворово е дошло от днешното село Маломирово, Елховско (по-рано Хамбарлий). В статията бяха ползвани данните само от встъпителната част на Атласа на българските говори в СССР [2], понеже в онзи момент картите бяха недостъпни, но със съдействието на колегата Васил

Кондов наскоро бе възможно да се направи сравнение и с тях. Това сравнение чрез картите на атласа даде възможност за извършването на още някои наблюдения за произхода на лощиновци и суворовци (и на техните колонии в Приазовието, разбира се) и на кайраклийския и шикирлийския говори.

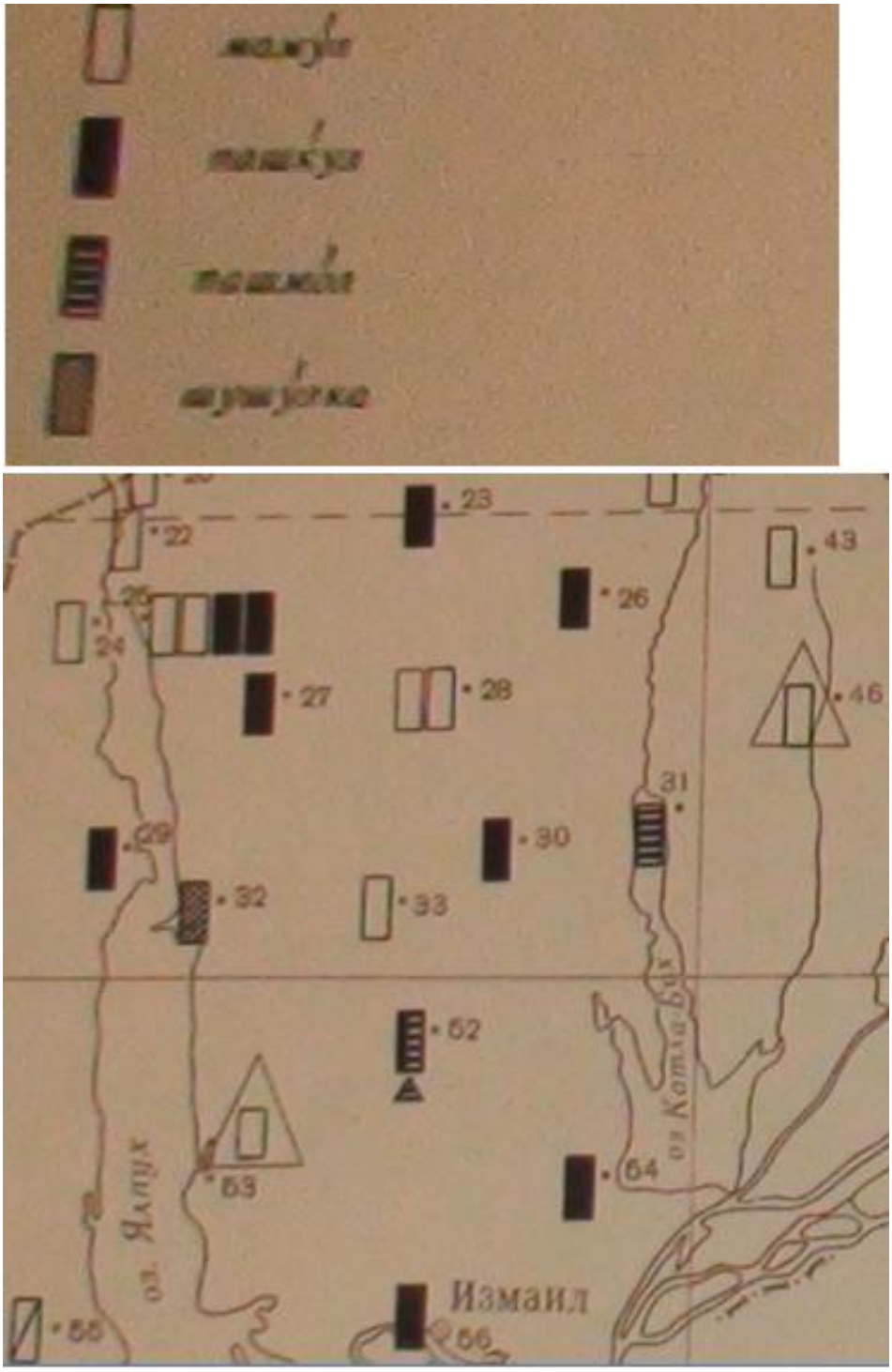

Карта N: 100 от АБГСССР с название на копринен пашкул – *пашмдл*: N: 31 – Суворово, N: 52 – Лощиновка (google maps).

3. Цел на статията. В статията се изнасят нови данни, които показват връзката между говорите на Маломирово, Лощиновка и Суворово. Наблюденията по картите не само показват правилността на изказаните преди предположения, но и изясняват говорите на кои села в Украйна стоят най-близо до макродиалекта на Маломирово, Лощиновка и Суворово. Ако преди да се видят картите на атласа имаше над 90 процента сигурност, че кайраклийци и шикирлийци са дошли в Украйна от старото Хамбарлий (днешното Маломирово, Елховско), след сравнението с картите последното твърдение може да се смята за безспорно.

Селища в Украйна и Молдова, чиито говори споделят някои важни особености от макродиалекта на Маломирово, Лощиновка и Суворово. Преди сравняването на особеностите на отделните говори първо ще се покаже списък на селищата, които участват в сравнението поради наличието на съответни говорни особености. Ето номерацията на населените места по азбучен ред според Атласа [3]:

Бакалово – N: 59;

Бановка – N: 26;

Благоево или Голям Буялък – N: 60;

Богатое или Долукьой – N: 54;

Валя Пержей – N: 8;

Василевка или Вайсал – N: 28;

Виноградовка или Боргуджи – N: 39;

Виноградное или Курчи – N: 24;

Главан – N: 38;

Долинское или Анадол – N: 50;

Задунаевка – N: 37;

Заря или Камчик – N: 47;

Кирнички или Фънтъна Дзинилор – N: 43;

Кирсово – N: 5;

Колесное или Кулевча – N: 12;

Криничное, Чушмелий, или Чешма варуита – N: 32;

Кубанка – N: 61;

Лощиновка или Кайраклия – N: 52;

Нов Карагач – N: 49;

Нов Троян – N:14;

Новоивановка – N: 35;

Новопокровка – N: 46;

Новоселское или Еникьой – N: 45;

Новоселское или Сатуново – N: 55;

Озерное или Бабели – N: 53;

Островное или Кот Китай – N: 41;

Паркани – N: 3;

Ровное или Купоран – N: 11;

Свердлово или Малък Буялък – N: 62;

Сталино или Катаржино – N: 58;

Стар Троян – N: 44;

Суворово или Шикирлик – N: 31;

Тараклия или Шоп-Тараклия – N: 13;

Терновка в Николаевска област – N: 64;

Холмское или Селиоглу – N: 42.

На пръв поглед списъкът със селищата не изглежда малък, но на практика повечето от тях се явяват само 1-2 пъти при сравнението. С изключение на дъщерните села на Лощиновка и Суворово в Приазовието на Украйна (Радоловка, Гюневка и Софиевка), данните за които тук не се дават, териториално се отбелязват три групи села в Украйна и Молдова (с Приднестровието), които в говорно отношение стоят много близо до маломировския и съседните му говори в Елховско: **А. Украинска Бесарабия**: Лощиновка, Суворово, Холмское и отчасти Островное – за първите две, чиито говори образуват един макродиалект с маломировския, се предполага пряка връзка със село Маломирово, Елховско [4]. За основната част от населението в Холмское (Селиоглу) е ясно откъде е дошло в

Украйна – от Селиоглу (Süloğlu) в Одринско (сега в Турция), което е близо до Маломирово и се намира в южна посока от последното (вж. картата по-долу). Този факт обяснява приликите между говорите на Маломирово и Холмское, които са по-малко от тези между Маломирово, Лощиновка и Суворово, но пак са значителни, окоблено на лексикално ниво.

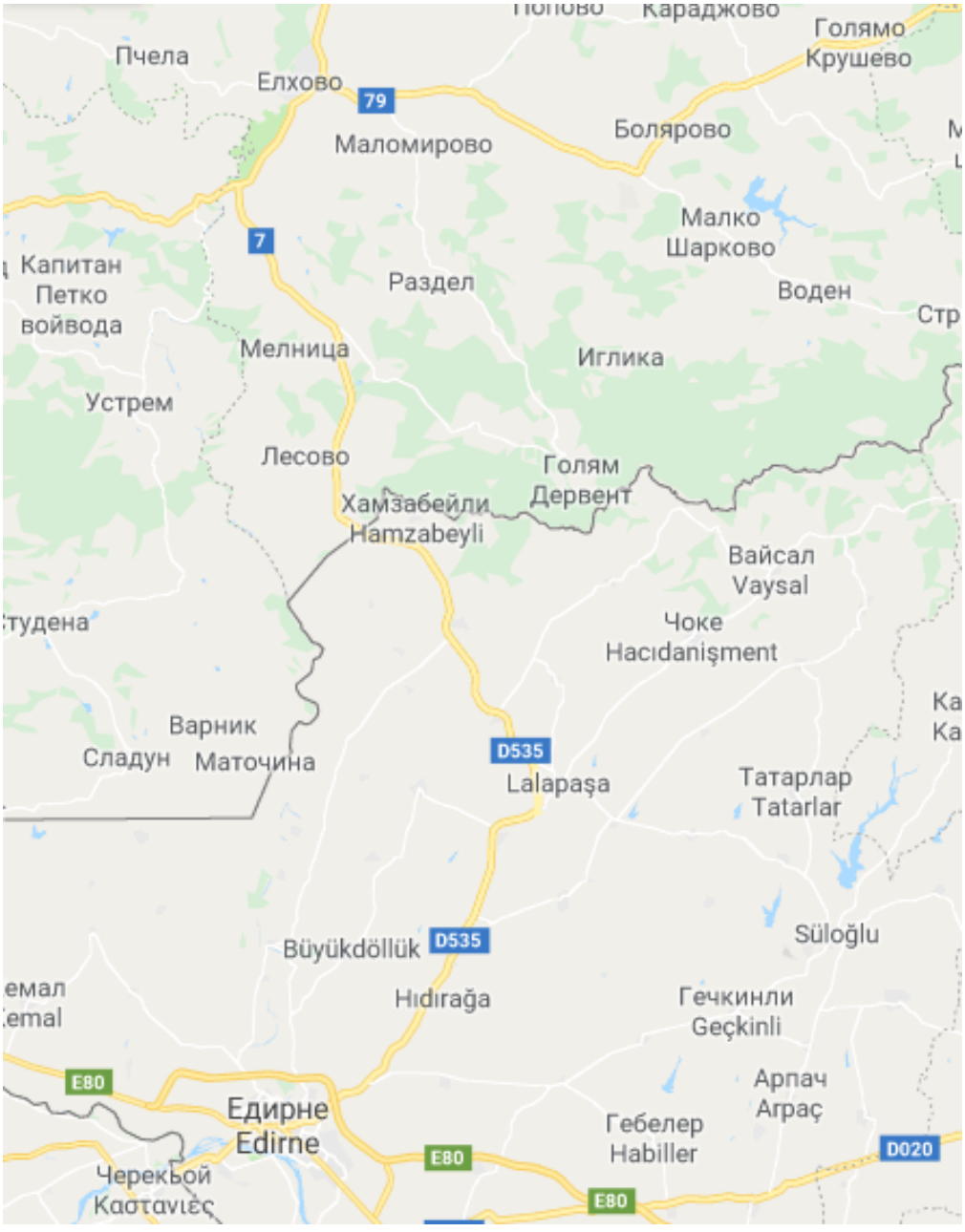

Територията между Елхово и Одрин със селата Маломирово и Малко Шарково (Малък Баялък) в Елховско, България, и Селиоглу (Süloğlu) в Одринско, Турция.

Б. Одеска област: Благоево, Свердлово, Сталино, Кубанка, Бакалово и още няколко вторични села, неотбелязани в Атласа – за първите две от изброените селища се знае, че произлизат от съседните на Маломирово села (Голямо) Шарково и Малко Шарково (Голям и Малък Боялък) в Елховско [5, с. 10], където българите са живели заедно с гръцкоезични кариоти, чийто гръцки диалект също е пренесен в Свердлово [6; 7]. Кратки бележки за българския диалект на Благоево има и у Колесник [8]. Боялъшките говори около Одеса (с този термин тук се назовават и дъщерните боялъшки говори – в Петровка (Буялък), Верхний Куяльник, Нижний Куяльник, Уляновка, Шарово [9, с. 111], както и говорите на Сталино, Кубанка и Бакалово), с някои малки разлики, доста си приличат с маломировския (за говорите на села като Болгарка, Першотравнее и някои други пък не се знае нищо). Подобна прилика се забелязва примерно по отношение на маломировския говор и говора на Филипово, Тополовградско (чиито носители по-рано също са живеели в Акбунар, Одринско), който е *за*-говор по отношение на футурната частица, но иначе е много близък до маломировския.

В. Терновка в Николаевска област: Говорът на селото (сега вече квартал на гр. Николаев) също е доста близък до маломировския, но по някои от особеностите си прилича повече на споменатите по-горе буялъшки български говори в Одеско. Според Барболова [10, с. 7–8] е имало повече от една вълни на заселване в Николаевската Терновка и дори и днес говорът не е напълно единен. Кондов [11, с. 111] добавя, че изселници от Терновка са основали в близост до родното си село селата Добрая Надежда и Ясная поляна, чиито говори също трябва да се включат в терновския.

Г. Говори на останалите споменати тук селища. Тези говори не стоят близо до макродиалекта на Маломирово, Лощиновка и Суворово, а само спорадично споделят някои от характерните за него лексеми, които са с по-широк ареал на употреба.

За разпространението на някои граматични и лексикални прилики в говорите на посочените селища. При показването на общите явления в макродиалекта на Маломирово, Лощиновка и Суворово, от една страна, и в говорите на останалите села, от друга страна, първо се дават явленията с най-широко разпространение, които се наблюдават и в говорите на Маломирово, Суворово (включително в колониите му) и в стария кайраклийски говор на Лощиновка и нейните колонии, като постепенно кръгът се стеснява и се стига до явленията, засвидетелствани във все по-тесен ареал. Тук не се включват някои общоупотребявани думи като название на ’пуяк’, ’пуйка’, ’говоря’ и т. н., понеже се срещат в прекалено голям брой селища. От карта N: 100 на АБГСССР се знае, както бе отбелязано и по-горе, че лексемата *пашмòл*, която в Маломирово и съседните му села, означава ’охлюв’, в Украйна се среща само в Суворово, Лощиновка и приазовските им колонии със значение ’пашкул на копринен червей’. Със значение ’охлюв’ думата *пашмòл* се среща и в село Липница в Северна Добруджа, което е образувано от част от хамбарлийци (маломировци) след връщането им от Бесарабия в началото на XIX век. Населението на Липница след Крайовската спогодба през 1940 година се пръска в няколко села в Силистренско – Поляна, Ситово, Слатина и др. [12, с. 6], и поне в първото от тях, по лична информация от споменатата Снежанка Генчева, охлювът все още се нарича *пашмòл.* Суворово и Лощиновка неизменно фигурират във всички показани по-долу групи думи, което не се нуждае от обяснение. Карта N: 95 от АБГСССР показва, че название *карпȕза* за ’диня’, както е и в Маломирово, от изброените по-горе села се среща само в Лощиновка, Суворово, Холмское, Островное, Новоселское (Сатуново), Новоселское (Еникьой), Колесное, Новопокровка, Стар Троян, Задунаевка, Главан, Новоивановка, Валя Пержей, Тараклия Паркани; Благоево, Бакалово, Сталино, Кубанка (Свердлово е изключение). От карта N: 87 се вижда, че название *синȉйа* за ’малка масичка’, както е и в Маломирово, има само в Лощиновка, Суворово, Холмское, Криничное, Долинское, Кирнички, Виноградовка (Бургуджи), Заря, Тараклия, Колесное, Нов Карагач; Благоево, Свердлово, Бакалово, Сталино, Кубанка (няма изключения в

подгрупата); и в Николаевската Терновка. Карта N: 84 показва, че название *глàвница* за ’възглавница’, както е и в Маломирово, има само в Лощиновка, Суворово, Холмское, Островное, Ровное, Богатое, Василевка, Задунаевка, Новоивановка, Виноградовка (Бургуджи); Кубанка, Сталино, Бакалово (в Благоево и Свердлово е по-разлиично). След тези три общи думи, които се срещат в по-голям брой села, идва ред на явления, засвидетелствани в съвсем ограниичен брой селища.

Карта N: 65 показва паралелна употреба на рупските по произход аористни форми *бùх, бùши, бùхми* и т. н., наред с *б’àх, б’àше, б’àхми* и прочее, както е и в Маломирово (и едните, и другите форми са дадени в идеализиран вид, защото на практика може да звучат като *бùй/б’àй, бùйми/б’àйми* и т. н.) в украинските български села. Формите от типа *бùх, бùши, бùхми* се срещат само в Лощиновка, Суворово (но не и в Холмское и Озерное, където или са изчезнали, или никога не са били характерни); Благоево, Свердлово, Кубанка (в Сталино и Бакалово е по-различно); и в Николаевската Терновка. Карти N: 70-71 показват, че македоно-рупското ударение на първата сричка в императивните форми (от типа *зèми* и прочее), както е и в Маломирово, се среща само в Лощиновка, Суворово, Холмское, Островное; Свердлово, Бакалово, Кубанка, Сталино (Благоево е изключение); и в Николаевската Терновка. Карта N: 65 от АБГСССР с разпространението на паралелните аористни форми *б’àх, б’àше/бùх, бùше*: N: 31 – Суворово, N: 52 – Лощиновка и т. н. Карта N: 85 дава разпространението на лексемата *цъклò* в значение ’прозорец’ (и/или ’стъкло’), както е и в Маломирово. Думата се среща само в Лощиновка, Суворово, Холмское, Нов Троян и една махала на Тараклия. От карта N: 98 виждаме, че *дỳдала* ’черница, както е и в Маломирово, се среща само в Суворово, Лощиновка, Богатое, Виноградное (Курчи); Благоево, Кубанка, Сталино, Бакалово (Свердлово не споделя явлението); и в Николаевската Терновка.

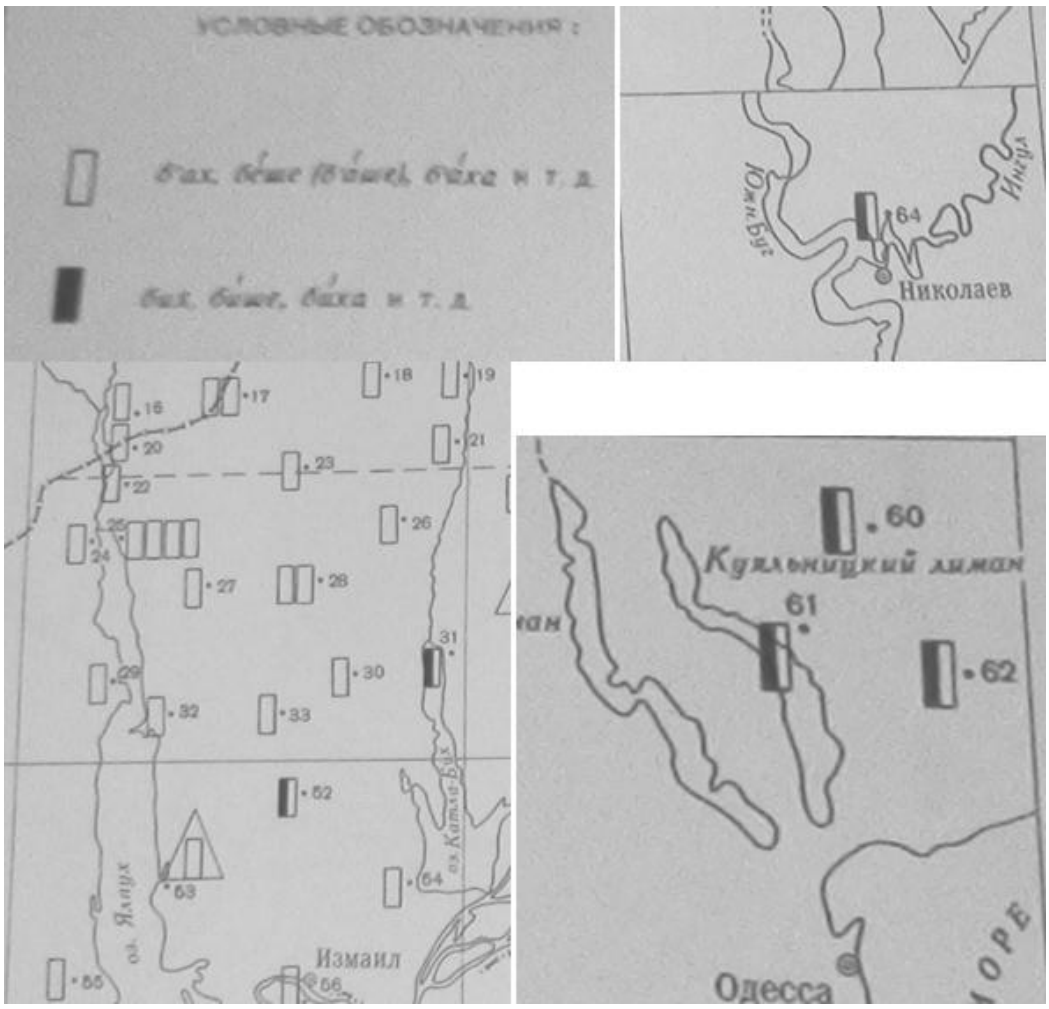

Карта N: 107 представя разпространението на лексемата *цубрùнки* ’пръжки’, както е и в Маломирово. Тя също се среща само в Лощиновка, Суворово, Холмское, Бановка; Благоево, Бакалово (останалите три села от подгрупата са различни); и отново в Николаевската Терновка. В Атласа [13, с. 83] се казва, че наличието на тази лексема в Бановка, наред с първичната за там *цумѐрки*, се дължи на наличието на преселници от Суворово в Бановка. За такива суворовски преселници е налице и лична информация. Карта N: 96 – *мамȕл*(*и*) в значение на ’царевица’, както е и в Маломирово. Тази дума се среща само в Суворово, Озерное, Криничное, Виноградовка или Бургуджи, Кирсово (за Лощиновка е дадено с триъгълниче до основния знак, което вероятно показва, че там употребата е рядка); Благоево (без останалите села в подгрупата); и в Николаевската Терновка.

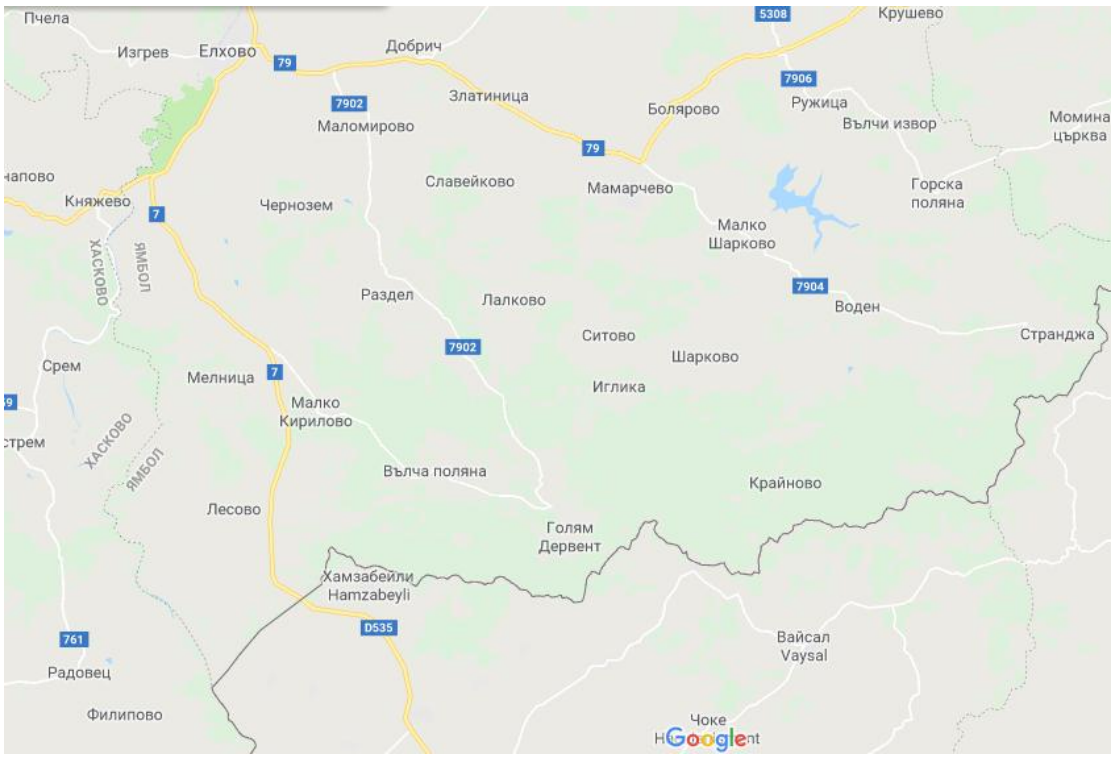

Районът на селата Маломирово, Филипово, Шарково, Малко Шарково, Мамарчево, Крайново, Странджа и др. до българско-турската граница (google maps). Поради неизбежното смесване на население на днешна украинска и молдовска територия при всяко от показаните явления, както се вижда, има селища, които показват отклонение от очакваното състояние.

Изводи. Като се прегледат и останалите карти от Атласа на българските говори в СССР (N: 50, 51, 56, 59, 66 и др.), се вижда, че до говорите на Суворово (шикирлийския) и до оригиналния Лощиновски говор (кайраклийския), които произлизат от маломировския, най-близък е говорът в Холмское (където има и подбалкански презент от типа *перà, плетà*, и мизийски член *-о*, и сърненогорски футур с *жа*, но кратка местоименна форма за ж. р. *га*) и донякъде в Островное (презент *перà, плетà*, футур с *жа*, но член *-ъ* и също кратка местоименна форма *га*), а малко-по различни са говорите в Одеско от боялъшки тип и родственият им говор на николаевската Терновка, които се различават основно по футурната частица (*ке, ки* в Бакалово, Свердлово, Кубанка и Терновка; *ше, ки* в Благоево; *ше, же, ке* в Сталино) и члена при съществителните от м. р. (*-ъ* в Благоево, но *-о* в Свердлово, Сталино, Кубанка,

Бакалово и Терновка). Ясно е, че населението на Голям Баялък или Шарково, Елховско, преди да се пресели в днешната Одеска област на Украйна, е отишло там от място, където първоначално се е говорел диалект с член -ъ и футурна частица *ше*, но под влияние на така наречените тронски говори (във Воден, Факия и др.) в него е навлязла и футурна частица *ки*. Същото е станало и в загорските по тип *о*-говори на Свердлово, Бакалово, Кубанка, николаевската Терновка и Сталино, като в последното село останалите футурни частици (освен *ше* има и *же*, което говори за средногорски елемент в говора) са се съпротивлявали на *ки*. От останалите карти на АБГСССР също се вижда, че говорите на Холмское, Островное, боялъшките около Одеса и до град Николаев имат още много общи черти с маломировския говор, пренесен и в Суворово и Лощиновка: а. Рефлекс *’а* на ятовата гласна; надмощие на група *-ръ-* над *-ър*; б. Още обща лексика; в. Подбалкански презент *перà, плетà* – с изключение на Кубанка и Терновка, които са родствени по наличието на западнобългарските форми *пѐра, плѐта*; г. Кратка местоименна форма за ж. р. *а/йа* в Благоево, Свердлово, Кубанка, Терновка, но *га* в Холмское Островное, Бакалово и Сталино).

Както бе отбелязано, подобни разлики на морфологично ниво спрямо маломировския има и в говора на Филипово, Тополовградско, където има футурна частица *за*, но фонетиката и лексиката е същата като маломировската. Може за се заключи, че не само предците на хората в Благоево и Свердлово, но и тези в останалите български села около около Одеса, както и в Николаевската Терновка, са дошли от същия район на Шарково и Малко Шарково, където мизийските, подбалканските, тракийските и средногорските елементи се преплитат с тронските. Селата, от които евентуално биха могли да произлизат българите с неустановен произход от Одеска и Николаевска област, са населените с турци или гърци кариоти по-рано, а сега с български бежанци села като Мамарчево, Крайново, Странджа и др. [14, с. 10–11].

Библиография

1. Илиев Ив. Г. За произхода на населението в селата Лощиновка и Суворово (Украинска Бесарабия). URL: academia.edu.

2. Атлас болгарских говоров в СССР. Вступительные статьи. Комментарии к картам. Сост.: С. Б. Бертштейн, Е. В. Чешко, Э. И. Зеленина.; под. ред. С. Б. Бернштейна. Изд-во АН СССР. Москва. 1958.

3. Атлас болгарских говоров в СССР. Карты. Сост.: С. Б. Бертштейн, Е. В. Чешко, Э. И. Зеленина; под. ред. С. Б. Бернштейна. Изд-во АН СССР. Москва. 1958.

4. Илиев Ив. Г. Цит. съч.

5. Атлас болгарских говоров в СССР. Вступительные статьи.

6. Калмакан Н. Малобуялыкские греки. 200 лет на Одесщине. Том 1-2. Фотосинтетика. Одесса, 2002-2003.

7. Парзулова М. Дихотомията българи : гърци в с. Свердлово (Одеска област). Етюди за именната система на българите. Университет „Професор д-р Асен Златаров" – Бургас (България), Университет „Св. Кирил и Методий" – Търнава (Словакия). Знак '94. Велико Търново, 2015, с. 172–185.

8. Колесник В. Діагностуючі риси болгарської говірки с. Великий Буялик (Благоево) // *Слов'янський збірник*. Чернівці: Букрек, 2017. Вип. 21. С. 35–54.

9. Кондов В. Езикът на българите на Пусто пладне: в Русия, СССР, Молдова и Украйна. История и съвременно състояние (Класификация, библиография, карти, снимки, текстове). Тараклийски държавен университет „Гр. Цамблак". Тараклия. 2018.

10. Барболова З. Българският говор в Николаевската Терновка (Украйна). Одеса: Симекс-принт, 2013.

11.Кондов В. Цит. съч.

12. Генчева Сн. За слънцето и хората. Песни и обичаи от община Ситово. Изследователски проекти. Силистра. 2014.

13. Атлас болгарских говоров в СССР. Вступительные статьи.

14. Ончев Ив. Воден и воденци през годините. История, легенди, спомени и размисли. Светлина АД. Ямбол. 2006.

References

1. Iliev Iv. G. Za proizkhoda na naselenieto v selata Loshchinovka i Suvorovo (Ukrainska Besarabiya). URL: academia.edu/

2. Atlas bolgarskikh govorov v SSSR. Vstupitel'nye stat'i. Kommentarii k kartam. Cost.: S. B. Bertshteyn, E. V. Cheshko, E. I. Zelenina.; pod. red. S. B. Bernshteyna. Izd-vo AN SSSR. Moskva. 1958.

3. Atlas bolgarskikh govorov v SSSR. Karty. Cost.: S. B. Bertshteyn, E. V. Cheshko, E. I. Zelenina.; pod. red. S. B. Bernshteyna. Izd-vo AN SSSR. Moskva. 1958.

4. Iliev Iv. G. Tsit. s'ch.

5. Atlas bolgarskikh govorov v SSSR. Vstupitel'nye stat'i.

6. Kalmakan N. Malobuyalykskie greki. 200 let na Odesshchine. Tom 1-2. Fotosintetika. Odessa. 2002-2003.

7. Parzulova M. Dikhotomiyata b'lgari : g'rtsi v s. Sverdlovo (Odeska oblast). Etyudi za imennata sistema na b'lgarite. Universitet „Profesor d-r Asen Zlatarov" – Burgas (B'lgariya), Universitet „Sv. Kiril i Metodiy" – T'rnava (Slovakiya). Znak '94. Veliko T'rnovo. 2015. P. 172–185.

8. Kolesnik V. Diagnostuyuchi risi bolgars'koï govirki s. Velikiy Buyalik (Blagoevo) // Slov'yans'kiy zbirnik. Bukrek, 2017. Vip. 21. P. 35–54.

9. Kondov V. Ezik't na b'lgarite na Pusto pladne: v Rusiya, SSSR, Moldova i Ukrayna. Istoriya i s'vremenno s'stoyanie (Klasifikatsiya, bibliografiya, karti, snimki, tekstove). Tarakliyski d'rzhaven universitet „Gr. Tsamblak". Tarakliya. 2018.

10. Barbolova Z. B'lgarskiyat govor v Nikolaevskata Ternovka (Ukrayna). Simeks-print. Odesa, 2013.

11.Kondov V. Tsit. s'ch.

12. Gencheva Sn. Za sl'ntseto i khorata. Pesni i obichai ot obshchina Sitovo. Izsledovatelski proekti. Silistra. 2014.

13. Atlas bolgarskikh govorov v SSSR. Vstupitel'nye stat'i.

14. Onchev Iv. Voden i vodentsi prez godinite. Istoriya, legendi, spomeni i razmisli. Svetlina AD. Yambol. 2006.

Иван Г. Ілієв,
доцент, доктор Пловдивського університету,
філіал „Любен Каравелов",
бул. „Беломорски" 26, м. Кирджалі, 6600, Болгарія,
тел: +359886787696,
ivan_iliev20002000@yahoo.com

ЩЕ ПРО ПИТАННЯ ПОХОДЖЕННЯ ШИКИРЛІЙСЬКИХ І ДЕЯКИХ ІНШИХ БОЛГАР УКРАЇНИ

Стаття є продовженням попереднього дослідження автора („Про походження населення в селах Лощинівка та Суворово, Українська Бессарабія"), у якому ми намагалися показати, що населення в бессарабських селах Суворово та Лощинівка та відповідно в їхніх колоніях у Приазов'ї походить із сучасного села Маломирово (Хамбарлій), Єлховско, на південному сході Болгарії. Фонетичні, морфологічні, синтаксичні та лексичні докази, взяті з різних статей та особистих спостережень, у вищезгаданому дослідженні доповнюються даними з карт Атласу болгарських говорів в СРСР. Вони не лише підтверджують правильність попередніх міркувань автора, а й показують, які інші болгарські поселення в Україні стоять найближче до макродіалекту сіл Маломирово, Суворово та Лощинівка і звідки можуть походити їхні мешканці.

Ключові слова: болгарська мова, болгарська діалектологія, бессарабські болгарські говори, Атлас болгарських говорів в СРСР.

Yv. H. Ylyev,
Candidate of Philology,
Associate Professor,
Plovdiv University Lyuben Karavelov, Branch Kardzali,
26 Belomorski Blvd., 26, 6600, Bulgaria,
tel : +359886787696,
ivan_iliev20002000@yahoo.com

ON THE ORIGIN OF THE INHABITANTS OF KAYRACLIA AND SOME OTHER BULGARIANS IN UKRAINE

Summary

This article is a continuation of a previous research by the same author (*On the Origin of the Population of the Villages of Loshtonovka and Suvorovo in Ukrainian Bessarabia*), in which an attempt to show that the population of the Bessarabian villages of Loshtinovka and Suvorovo originates from the village of Malomirovo in South-Eastern Bulgaria was made. The phonetic, morphological, syntactic, and lexical proofs that were used in the previous article, are extended here by the data from the *Atlas of the Bulgarian dialects in USSR* and personal observations. They not only confirm that the previous observations of the author were correct but also show which other villages in Ukraine have dialects similar to the macrodialect of Malomirovo, Suvorovo and Loshtinovka, as well as where their inhabitants could originate from.

Key words: Bulgarian language, Bulgarian dialectology, Bulgarian dialects in Bessarabia, Atlas of the Bulgarian dialects in USSR.

Надійшла до редакції 31.08.2019 р.

УДК 811.161.1’373.227:821.161.1-1 Есенин /УДК 801/
DOI: https://doi.org/10.18524/2413-0613.2019.23.183132
Jolanta Kur-Kononowicz (https://orcid.org/0000-0001-9107-4790)
dr nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa,
adiunkt Uniwersytetu Rzeszowskiego, Instytut Filologii Rosyjskiej,
Al. mjr. W. Kopisto 2b, 35-315 Rzeszów, Polska,
tel.: +48(17)8721220,
jolanta_malgorzata@wp.pl

Z ROZWAŻAŃ NAD SYMBOLIKĄ ZIÓŁ W IDIOSTYLU SERGIUSZA JESIENINA

Celem artykułu jest lingwistyczna analiza symboliki ziół w idiostylu Sergiusza Jesienina. Materiał badawczy stanowią oryginalne wiersze rosyjskiego poety. Metoda analizy semantycznej łączy się w artykule z metodą lingwokulturologicznego opisu materiału językowego w polach semantycznych. Zioła rozumiane są jako subpole „rośliny” w semantycznym polu znaczeniowym „przyroda”. Przedmiotem opisu stały się m.in. nazwy: *ковыль* (*ostnica*), *купырь* (*trybula*), *крапива*, *мак*. W artykule omówiony został problem archetypów symboli. Opisowi podlegają stylistyczne środki językowe pomocne w zobrazowaniu poszczególnych symboli ziół w idiostylu Jesienina. Wyróżnione zostały m. in. symbole: metaforyczne, metonimiczne, porównania itp. Analiza pokazała specyfikę i wyjątkowość symboliki ziół w utworach poetyckich Jesienina, wynikającą między innymi z ogromnej fascynacji poety przyrodą.

Słowa kluczowe: poezja, semantyka, symbolika, idiostyl, metaforyka.

Wprowadzenie. Znacznym utrudnieniem w badaniach symboliki jest wieloznaczność samego terminu symbol [6, s. 325]. W pracy symbol rozumiany jest szeroko i oznacza przedmioty, pojęcia, wyobrażenia, przeżycia kojarzące się z innym

przedmiotem, pojęciem [Kop, s. 8]. Bez wątpienia zgodzić się trzeba ze stwierdzeniem, że analizie symboliki towarzyszyć musi dokładna interpretacja [5, s. 66]. W artykule analizujemy semantyczne zależności z punktu widzenia odpowiedniości nieprzenośnego i przenośnego (metaforycznego) znaczenia w symbolu (uzupełnione interpretacją filologiczną) [13, s. 126].

Zioła w kulturze. Zioła były znane ze swych właściwości leczniczych już w starożytności. Znalazły szerokie zastosowanie w medycynie ludowej. Aby uzyskać najskuteczniejszą moc ziół, należało je zbierać samotnie lub w towarzystwie, ale koniecznie do wschodu słońca. Najbardziej wartościowe, w stu procentach skuteczne w działaniu uzdrawiającym czy też magicznym były rośliny zielne zbierane w noc Iwana Kupały [СД, т. IV, с. 409].

W tekstach folklorystycznych (tj. legendach, podaniach, zagadkach, pieśniach) rośliny, w szczególności lecznicze, nabierają od samego początku znaczenia symbolicznego opartego na dostrzeganiu podobieństw pomiędzy światem przyrody i światem ludzi. Porównanie człowieka i rośliny jest charakterystyczne dla liryki ludowej [СД, т. IV, с. 411]. W artykule zajmiemy się analizą roślin, które mogą być surowcem zielarskim, mają właściwości lecznicze, przyprawowe, a czasami też trujące.

Symbolika ziół w idiostylu Jesienina. Przedmiotem analizy będzie symbolika następujących roślin leczniczych pojawiających się w twórczości poetyckiej Sergiusza Jesienina: *ковыль* (ostnica) (3), *крапива* (3), *мак* (3), *купы́рь* (trybula) (2). Ze względu na ich właściwości lecznicze zwrócono uwagę również na takie rośliny jak: *клен, прутник* (*ива, ветла, верба*) (wierzba). W zebranym materiale poetyckim trzykrotnie pojawiły się zioła: *ковыль*, *крапива*, *мак*.

Ковыль (ostnica). Roślina znana pod nazwą *ковыль*, ostnica piórkowata (pierzasta, Jana) od dawna stosowana była do leczenia tarczycy oraz paraliżu, a dzisiaj traktuje się ją głównie jako roślinę ozdobną. Rośnie na słonecznych i suchych zboczach. W Polsce jest zaliczana do ginącej roślinności stepowej i znajduje się pod

ścisłą ochroną. Roślina lubi słone podłoża. Tylko wiosną jest zielona, latem wysycha [3, s. 574]. [1] Дрогнули листочки, **закачались клены**,

С золотистых веток полетела пыль...

Зашумели ветры, охнул лес зеленый,

Зашептался с эхом высохший ковыль... (*Буря*, 1914–1915) (Drgnęły listki, **zakołysały się klony**, / Ze złotawych gałązek obleciał kurz… / Zaszumiały wiatry, jęknął las zielony, / **Rozszeptała się z echem zeschnięta ostnica**… Wszystkie polskie wersje tekstów Jesienina zawarte w artykule stanowią przekłady filologiczne sporządzone przez autorkę).

Fragment jest poetyckim opisem natury przed nastaniem niepogody. Stanowi opis burzy w letni dzień, która jawi się jako dar dla umęczonych brakiem wody roślin. Deszcz dla roślin jest ratunkiem od śmierci, warunkiem życia. Realizm zjawiska podkreśla właściwa kolorystyka i dźwięk. Zieleń, jako symbol nadziei, zostaje wyeksponowana poprzez wyraźną opozycję kolorystyczną do blado-żółtej z powodu suszy rośliny. Początkowo słychać drżenie liści, potem szum klonów, a na końcu – całego lasu. *Пыль* symbolizuje upływ czasu, a złote gałązki odwołują się do symboliki bogactwa (materialnego, ale przede wszystkim – duchowego). Chrześcijańska interpretacja znaczenia złota związana jest z chwałą, radością, miłością, a złota gałąź to nieśmiertelność [Kop, s. 496]. W tym fragmencie opisowi podlega początek burzy, która symbolizuje niepokój, przestrach przed mającymi nastąpić zmianami w przyrodzie. Są to zmiany nie tylko niszczące, ale i długo wyczekiwane, bo burza przynosi deszcz, a woda to życie, odrodzenie [Kop, s. 477–478]. Moc natury zaczyna się objawiać stopniowo, od drgających liści. Kołyszące się na wietrze klony wywołują zaniepokojenie, chociażby dlatego, że drzewa te Słowianie wschodni uważali za szczęśliwe, a nawet święte. Sadzono je w pobliżu domu, przypisując im uzdrawiającą moc. Gałązki wykorzystywano w obrzędach Świętej Trójcy, Zielonych Świątek, Bożego Ciała czy podczas wschodniosłowiańskiego święta świętego Iwana. Święcone gałązki klonu mocowano nad drzwiami wejściowymi, w kątach izby, na oknach, pod łóżkiem, pod stołem, przyozdabiano nimi ikony [СД, т. II, с. 508].

Czas trwania niekorzystnego stanu pogodowego (tutaj: suszy), prowadzącego do śmierci roślin, doskonale obrazuje metafora peryfrastyczna (W artykule zastosowano podział metafor polskiego teoretyka literatury, H. Markiewicza, na metafory: peryfrastyczne (opisowe),

ewokacyjne (skojarzeniowe), konfrontacyjne. Por. H. Markiewicz. Uwagi o semantyce i budowie metafory // Studia o metaforze II. Z dziejów form artystycznych w literaturze polskiej / Pod red. M. Głowińskiego i A. Okopień-Sławińskiej. Wrocław: Ossolineum. PAN, 1983. S. 43–59.) *Зашептался с эхом высохший ковыль*..., przede wszystkim dzięki trafnemu sąsiedztwu czasownika *зашептался* (niechcący był za długo, zadomowił się w ciszy krajobrazu, pejzażu lub też zaczął wykonywać jakieś ruchy – zwiastujące zmiany – zamiast wypalać się na słońcu w bezruchu) i rzeczownika *echo*, mogącego oznaczać interwencję w panujący ład, hałas (por. gwarowe określenia echa: *поголос, гул, отголосок*). Wśród rosyjskich wierzeń ludowych znane jest to, które pozwala przewidywać pogodę na podstawie głośności echa. Głuche echo zwiastowało złą pogodę, a więc np. zbliżającą się burzę [СД, т. V, с. 598]. Dzięki animizacji (*дрогнули листочки, закачались клены, охнул лес зеленый, зашептался с эхом*) opis burzy zyskuje na znaczeniu przenośnym. Las może symbolizować ziemię, co utwierdza w trójwymiarowości obrazu poetyckiego [Kop, s. 189].

W analizowanym fragmencie wiersza roślina lecznicza ковыль symbolizuje: niepokój, strach przed nagłymi zmianami; nadzieję (percepcja świata); lato (pory roku); suszę, szum (zjawiska przyrody); śmierć (zdarzenia losowe); człowieka. Klon natomiast symbolizuje: niepokój, bezsilność; świętość, szczęście (percepcja świata). Archetyp symbolu (metaforycznego) ostnicy należy uznać za ogólnokulturowy.

> [2] **О сторона ковыльной пущи,**
>
> Ты сердцу ровностью близка,
>
> Но и в твоей таится гуще
>
> Солончаковая тоска. (*За темной градью перелесиц*, 1915–1916, 95) (*Solnisko* ‘obszar bagienny, o znacznym zasoleniu wód’ [O, c. 664]; **O kraju ostnicowej puszczy**, / Jesteś sercu równością bliski, / Ale w twoim kryje się gąszczu / Solniskowy smutek)

W peryfrastycznej metaforze *О сторона ковыльной пущи…* ковыль kojarzy się ze stronami rodzinnymi, małą ojczyzną, a jednocześnie ze spokojem – za sprawą równości, tj. równinnego krajobrazu. Równiny symbolizować mogą ludzi zrównoważonych, opanowanych, rozumiejących przyrodę (sens istnienia). Krzątanina, niepokój, pośpiech miasta staje się widoczną opozycją do spokoju, ciszy, stałości, równowagi wsi. Puszcza symbolizuje miejsce schronienia, także ukrycia smutku – solniskowego, czyli pochodzącego ze słonego podłoża (gleby). Poprzez

hiperbolizację smutku (sól odnosi się również do znaczenia smutku) pojawia się poetycki obraz smutku niepotrzebnego, destrukcyjnego z jednej strony oraz „zapobiegającego zepsuciu", obdarowującego pokorą z drugiej strony [Kop, s. 399]. Łąka traw, przeobrażając się w puszczę, pośrednio przywołuje w pamięci symbol ziemi, podłoża (gleby) [Kop, s. 190] oraz życia – jak się dalej okazuje – w pokorze.

W powyższym cytacie pojawiają się następujące symbole ostnicy: mała ojczyzna, puszcza (las), ziemia (miejsce); zrównoważenie, spokój; smutek; pokora (percepcja świata); wielość, mnogość, zbiorowość (liczba, wielkość). Poeta nie zatrzymuje się dłużej na symbolice właściwości uzdrawiających ostnicy (poza mocą uzdrawiania ludzkiego charakteru), jak gdyby nie była ona dominująca w postrzeganiu rośliny. Archetyp symbolu (metonimicznego) ostnicy należy do ogólnokulturowych.

[3] Уж **не сказ ли в прутнике**

Жисть твоя и быль,

Что под вечер путнику

Нашептал ковыль? (*Край ты мой заброшенный*, 1914, E 90) (*Сказ* 'rodzaj ludowo-poetyckiego podania, legendy, baśni, narracji (prowadzonej przez gawędziarza, narratora, opowiadającego); uważany za gatunek ustnej twórczości ludowej [O, c. 640]; *Прутник* 'krzew wiklinowy', wyraz gwarowy: syberyjski, nowogrodzki [СРНГ, т. XXXIII, с. 68]; Czy to **nie baśń w wiklinie** / O nieprawdzie i prawdzie, / **Wieczorową porą podróżnemu / Wyszeptała ostnica?**)

We fragmencie przedstawiono hiperbolizację końca, śmierci rodzinnej wioski spowodowaną masowymi wyjazdami młodych ludzi za chlebem (w poszukiwaniu pracy, nauki itd.). Głębszy sens kryje się w przenośnym znaczeniu (stającym się symbolem) pożegnania z domem rodzinnym, rodzinnymi stronami i umiejscowieniem tego miejsca w głębokiej pamięci. Nakładają się na siebie końce: życia wsi – dnia (wieczór) – opowieści ludowej. Zarośla wiklinowe (iwowe) symbolizować mogą niedostępność, ukrycie, zmyślenie, nieprawdę, a sama wierzba (iwa) – smutek, tęsknotę, śmierć [Kop, s. 459–460]. Ostnica symbolizuje tutaj: strony rodzinne (miejsce); bajarza (osoba); ciszę, spokój; mrzonkę, wymysł; wspomnienie dzieciństwa (percepcja świata); śmierć wioski rodzinnej (zdarzenia losowe). Roślina o właściwościach leczniczych – ива, symbolizuje: niedostępność, ukrycie, nieprawdę (percepcja świata); smutek, tęsknotę (uczucia); śmierć (zdarzenia losowe). Archetyp symbolu (metaforycznego) ostnicy jest ludowy.

Obraz ostnicy w idiostylu Jesienina. Ostnica w poetyckiej twórczości Jesienina pojawiła się trójkrotnie. Poeta postrzega roślinę poprzez jej wyjątkowe zdolności do wysychania w środku lata, a także – symbiozę tej rośliny stepowej ze słonym podłożem. Widzi ją jako roślinę porastającą rozległe obszary stepowe, tworzącą zarośla i mającą właściwości narracyjne, uaktywniające się pod wpływem częstych wiatrów stepowych. Trzeba również podkreślić, że ковыль zawsze jest utożsamiana z miejscem dzieciństwa i wczesnej młodości, czyli z rodzinną wsią.

Крапива (pokrzywa). Równie ważny dla poety, sądząc chociażby po częstotliwości występowania w utworach poetyckich, jest pospolity chwast i roślina lecznicza – pokrzywa. Pokrzywa w kulturze słowiańskiej od początku traktowana była jak amulet, talizman chroniący od wszelakich nieszczęść. Uważano, że to pospolite zioło powstało na skutek przeistoczenia się w nią przeklętych albo grzesznych ludzi lub też twierdzono, że roślina wyrosła na miejscu ich kaźni [СД, т. II, с. 644]. Etymologicznie nazwa pokrzywa odwołuje do czasowników *palić*, *kłuć*, *piec*, *parzyć*, tj. ‘kłuć’ ze względu na włoski parzące pokrywające łodygę i liście rośliny [СД, т. II, с. 643].

[4] Улыбнулись сонные березки,

Растрепали шелковые косы.

(…) **У плетня заросшая крапива**

Обрядилась ярким перламутром

И, качаясь, шепчет шаловливо:

„С добрым утром!” (*С добрым утром!*, 1914) (Uśmiechnęły się senne brzózki, / Roztrzepały jedwabne warkocze. / (…) **Przy płocie zarośnięta pokrzywa** / **Wystroiła się jaskrawą masą perłową** / I, kołysząc się, szepcze figlarnie: „Dzień dobry!”)

Poetyckiemu opisowi podlega świt, a właściwie chwila oddzielająca noc od dnia. Przepiękny obraz powoli budzącej się z nocnego snu przyrody przepełniony jest nieczęsto odczuwaną i obserwowaną radością i spokojem. Pokrzywa, która we fragmencie jest zarośnięta, na krótko przypomina o negatywnym znaczeniu ubóstwa, spustoszenia, ruiny, upadku, pustki [СД, т. II, с. 646]. Dominującym symbolem staje się jednak radość, bogactwo, piękno ze względu na przywołanie masy perłowej, w którą wystroiła się roślina dzięki pierwszym promieniom słonecznym (metafora peryfrastyczno-ewokacyjna *У плетня заросшая крапива* / *Обрядилась ярким*

перламутром) [Kop, s. 307]. Wkładając w usta ożywionej pokrzywy słowa na dzień dobry, poeta hiperbolizuje radość. Dzięki zabiegowi animizacji powszechnie spotykany, znany przede wszystkim z parzących właściwości chwast postrzegany jest jako kobieta, która z kłótliwej, złośliwej i butnej zamienia się w zabawną, dowcipną kokietkę (*И, качаясь, шепчет шаловливо*).

U Jesienina pokrzywa przy płocie symbolizuje przede wszystkim rodzinną wieś, czyli powszedniość, zwyczajność występującą w opozycji do wysokiego nieba z ciepłym, jasnym słońcem, które wprowadza symbolikę wzniosłości. Ziemia jest obdarowywana odgórnie dobrem płynącym z nieba. Pokrzywa przedstawiona została dwuaspektowo dzięki opozycji, mogącej utwierdzać w przekonaniu, że jednoznaczność w opisywanej przez poetę rzeczywistości jest tylko iluzją. Domeną ówczesnego świata jest dwubiegunowość, niejednoznaczność. Pokrzywa symbolizuje w analizowanym fragmencie: rodzinną wioskę (miejsce); ubóstwo, spustoszenie, ruinę i piękno, radość, bogactwo; powszedniość, zwyczajność i wyjątkowość; niejednoznaczność (percepcja świata); dziewczynę kłótliwą i kokietkę (człowiek). Archetyp symbolu (metonimicznego) pokrzywy jest ogólnokulturowy, indywidualno-autorski.

[5] За горами, за желтыми долами
Протянулась тропа деревень.
Вижу лес и вечернее полымя,
И обвитый крапивой плетень.
Там с утра над церковными главами
Голубеет небесный песок,
И звенит придорожными травами
От озер водяной ветерок. (*За горами, за желтыми долами*, 1916) (Za górami, za żółtymi dolinami (za lasami) / Rozciągnęła się ścieżka wiosek. / Widzę las i wieczorny płomień, / **I otulony pokrzywą płot**. / Tam od rana nad cerkiewnymi kopułami / Błękitnieje niebiański piasek, / I dzwoni przydrożnymi trawami / Od jezior wodny wiaterek.)

W poetyckim obrazie pojawił się opozycyjnie ujęty opis krajobrazu, z górami i dolinami – co pozwala przenieść czytelnika w inny wymiar rzeczywistości. Cały wiersz spaja przenikanie się świata ziemskiego z niebiańskim, ludzkiego z Boskim. Góry symbolizować mogą stałość, drogę do nieba, raju, ale też samotność, wzniosłe myśli oraz sferę sakralną z racji bliskości nieba [Kop, s. 100–101]. Poetycki

krajobraz poeta odkrywa stopniowo, poczynając od opisu najbardziej widocznych i zarazem najważniejszych symboli i kończąc na opisie mniej widocznych, ukrytych dla wzroku elementów, jak np. płot porośnięty pokrzywą.

Opis zbudowany jest na zasadzie opozycji – obok góry pojawia się dolina, która w tym wypadku w niewielkim stopniu zwraca uwagę na utratę górnolotności myśli, głównie za sprawą barwnej charakterystyki [Kop, s. 68]. Żółcień doliny (*за желтыми долами*) nie pozwala zapomnieć o jasności, świetle, świętości, a także – będąc barwą lata i jesieni (dojrzałe kłosy i opadające liście) – uaktywniać może symbolikę ciągłości życia, zmiany jego formy [Kop, s. 506]. Następnie dzięki metaforze ewokacyjnej *Протянулась тропа деревень* pojawia się symbolika drogi, a właściwie dróżki, ścieżki symbolizującej podróż, wędrówkę utożsamianą z drogą życia, poszukiwaniem prawdy, celów duchowych, istoty życia [Kop, s. 331]. Ukazana została znikomość życia mieszkańców wioski w odniesieniu do ogromu kosmosu (co nie pomniejsza jej wartości, tylko umiejscawia w Boskim wymiarze świata, przestrzeni). Występuje tutaj alegoria podróży jako odpowiednika ludzkiego życia. W dalszej kolejności pojawia się las wprowadzający symbolikę ziemi, pustelni [Kop, s. 189]. Wieczorny płomień przypomina o życiu duchowym, radości wewnętrznej; może również odsyłać do myśli o zbawieniu, szczęściu [Kop, s. 415–416]. Przymiotnik *wieczorny* wzbogaca przedstawiony obraz poetycki o symbolikę końca – dnia, życia, która zyskuje pozytywny wydźwięk dzięki światłu płomienia.

Potem widzimy płot porośnięty pokrzywą. Płot, podobnie jak góra, to również przeszkoda – ta ziemska. Ponownie poeta umiejscawia życie ludzkie w przestrzeni kosmicznej. Pojawia się pokrzywa, hiperbolizująca przeszkody [СД, т. II, с. 643] i odsyłająca do pamięci o rodzinnej wsi, miejscu narodzin i dzieciństwa. Metafora peryfrastyczna *И обвитый крапивой плетень* kojarzy się czytelnikowi ze znaną wśród ludu od dawna negatywną symboliką pokrzywy – zwiastującą z powodu jej nadmiaru – ubóstwo, spustoszenie, ruinę, upadek, pustkę [СД, т. II, с. 646].

Pokrzywa symbolizuje tutaj: przeszkodę (rzecz); rodzinną wieś, miejsce narodzin i dzieciństwa (miejsce); ubóstwo, spustoszenie, ruinę, upadek (percepcja świata). Archetyp symbolu (metaforycznego) pokrzywy jest ludowy.

[6] **В том краю, где желтая крапива**

И сухой плетень,

Приютились к вербам сиротливо

Избы деревень. (*В том краю, где желтая* крапива, 1915, E 96) (**W tamtym kraju, gdzie żółta pokrzywa / I suchy płot, / Przytuliły się do wierzb sieroco / Chaty wiosek**.)

W metaforze peryfrastycznej *В том краю, где желтая крапива* / *И сухой плетень* pojawia się poetycki obraz żółtej pokrzywy zawierający nietypową symbolikę żółcienia – susza, brak życia, śmierć (rośliny). Jest to symbol autorski, indywidualny utworzony przez poetę. Pokrzywa symbolizuje zapewne ubóstwo, opustoszenie i dodatkowo – za pośrednictwem przymiotnika *żółta* – ogromny smutek, a nawet śmierć. Brak nadziei pośrednio może wiązać się z brakiem wody warunkującej życie. Do hiperbolizacji suszy, śmierci przyczynia się metafora ewokacyjna *сухой плетень*. Płot, który nabiera znaczenia granicy oddzielającej prywatność, intymność od ogółu jest zniszczony, wysechł, pomimo że w zasadzie jako rzecz martwa nie wykazuje symptomów życia.

Poeta opisuje opuszczone domostwa, używając kolejnej metafory peryfrastycznej, opisowej, z której wynika, że wierzby – mogące symbolizować bezdomność [Kop, s. 459] – przejmują opiekę nad osieroconymi chłopskimi chatami. Pokrzywa symbolizuje tutaj: ubóstwo, opustoszenie; smutek (percepcja świata); suszę, brak życia, śmierć (zdarzenia losowe). Wierzba symbolizuje: bezdomność (percepcja świata).Archetyp symbolu (metonimicznego) pokrzywy jest ludowy i ogólnokulturowy.

Obraz pokrzywy w idiostylu Jesienina. Pokrzywa w wierszach Jesienina występuje często ze względu na umiejscowienie jej w pamięci jako symbolu rodzinnej wioski. Крапива przywołuje skojarzenie ze zwyczajnością, pospolitością, normalnością życia, a nie – jak by można było przypuszczać – życiowymi przeszkodami. Wręcz przeciwnie, można odnieść wrażenie, że ta roślina powinna być nieodłącznym elementem krajobrazu. W promieniach słonecznych, mieniąc się w kolorach zieleni i bieli, upodabnia się nawet do perły. Ze względu na to, że pokrzywa zawsze umiejscawiana jest obok płotu, a więc przeszkody, bariery, może symbolizować pozytywną determinację w pokonywaniu przeciwności.

Мак (mak). Mak zdaje się być niezwykle ważną rośliną w rzeczywistości postrzeganej przez Jesienina. Roślina ta była znana od dawna ze względu na jej nasiona dostarczające oleju. Z soku rośliny przygotowywano lekarstwo nasenne [CAP, т. IV, с. 18]. Mak od najdawniejszych czasów stosowany był w medycynie i magii. Makówki, poświęcone w kościele w dniu Matki Boskiej Zielnej, wkładano do kołysek płaczliwych dzieci [4, s. 109].

[7] Белая свитка и алый кушак,

Рву я по грядкам зардевшийся мак.

Громко звенит за селом хоровод,

Там она, там она песни поет.

(…) Белая свитка и алый кушак,

Рву я по грядкам зардевшийся мак.

Маком влюбленное сердце цветет,

Только не мне она песни поет. (*Белая свитка и алый кушак*, 1915) (*Свитка или свита* – rodzaj rosyjskiego, ukraińskiego lub białoruskiego stroju ludowego [БАС, с. 389]. W dialekcie orłowskim, kałużskim: koszula [СРНГ, т. XXXVI, с. 303]; Кушак – pas zwykle z szerokiego długiego kawałka materiału lub sznurka [БАС т. V, с. 1914; САР, т. III, с. 1104]; Biała sukmana i purpurowy pas, / **Rwę z rabatek zaczerwieniony mak**. / Głośno dźwięczy za wsią korowód, / Tam ona, tam ona pieśni śpiewa / (…) Biała sukmana i purpurowy pas, / **Rwę z rabatek zaczerwieniony mak.** / **Makiem zakochane serce kwitnie**, / Tylko nie dla mnie ona pieśni śpiewa.)

Kolorowy orszak taneczny był nieodłącznym elementem zabaw i obrzędów ludowych; często wiązał się z obchodami jakiegoś święta ludowego. Tańczący korowód i zrywanie kwiatów maku wprowadza symbolikę trudności, przeszkód w zdobywaniu serca dziewczyny, chociażby dlatego, że korowody odbywały się po to, aby coś lub kogoś mającego ogromną moc przekonać do słuszności własnej prośby – o deszcz, słońce, zdrowie, życie itp. Przekonywano, błagano śpiewami bóstwa, siły przyrody, Boga itp. Cytowany powyżej fragment wiersza, stylizowany na poezję ludową, pochodzi z wczesnego okresu twórczości Jesienina. W rosyjskich pieśniach weselnych dziewczynę porównuje się do kwiatów maku (*красна как маков цвет*). Słowianie wschodni mieli w zwyczaju makiem czy też kwiatem maku nazywać oblubienicę [СД, т. III, с. 173]. Zrywane kwiaty maku symbolizują marzenia, myśli o ukochanej dziewczynie. Nie sposób pominąć jednak symboliki czerwieni, która może w tym przypadku odnosić się do cierpienia i ofiary młodzieńca nieszczęśliwie

zakochanego [Kop, 55–56]. W opisie poetyckim czerwień ulega hiperbolizacji – jest obecna w kwiatach maku, kolorze paska oraz określa natężenie uczucia.

W metaforze peryfrastycznej *Маком влюбленное сердце цветет* pojawia się symbolika maku, którą należy powiązać z radością, słońcem (kwiat maku to lato) [Kop, s. 218], a także – z uwagi na czerwień – uaktywnia się symbol miłości [Kop, s. 57]. Z następującego dalej kontekstu (*Только не мне она песни поет*) wynika, że poeta odwołuje się do negatywnego znaczenia maku – zmartwienie, cierpienie z powodu braku wzajemności [Kop, s. 218]. Taka budowa wiersza, w której zostaje zestawiona na początku pozytywna, a na końcu negatywna symbolika, również ma swoje źródła w pieśniach ludowych. Mak w tym fragmencie utworu symbolizuje: ukochaną, oblubienicę (człowiek); czerwień (kolor); miłość; radość (uczucia); zmartwienie, cierpienie, ofiara (percepcja świata). Archetyp symbolu (metaforycznego) maku należy uznać za ludowy i ogólnokulturowy.

[8] Не гнетет немая млечность,

Не тревожит звездный страх.

Полюбил я мир и вечность,

Как родительский очаг.

Все в них благостно и свято,

Все тревожное светло.

Плещет рдяный мак заката

На озерное стекло. (*Не напрасно дули ветры*, 1917) (Рдяный – karminowy, krwawy, jasnoczerwony, purpurowy, karminowy. [O, c. 597]; Nie gniecie (dręczy) niema mleczność, / Nie trwoży gwiezdny strach. / Polubiłem pokój i wieczność, / Jak ognisko rodzinne. / Wszystko tam błogie i święte, / Wszystko trwożne jasne. / **Pluska czerwony (krwawy) mak zmierzchu / Na szkło jeziora**.)

Metafora ewokacyjna *мак заката* staje się czytelna, jeśli wziąć pod uwagę datę napisania wiersza, rok 1917 – po zakończeniu rewolucji lutowej w Rosji (o wybuchu rewolucji październikowej jeszcze nie myślano). Napięcie przedrewolucyjne ustało, nastąpiła ulga, spokój, oczekiwanie na rezultaty przełomowego wydarzenia. Spojrzenie w gwiazdy już nie dręczy. Mak zachodu słońca wnosi symboliczną semantykę piękna kończącego dzień (zachodu), a zarazem – optymizmu po zakończeniu przewrotu. Czerwień, a właściwie karmin czy też purpura, przywołuje pamięć o krwi, czyli niedawnych krwawych wydarzeniach, przypominając o pięknie poprzedzonym cierpieniem, ofiarą [Kop, s. 55 i s. 217]. W obrazie poetyckim

czerwień przechodzi w niebieski odcień jeziora, uaktywniając semantykę spokoju i harmonii [Kop, s. 27]. Spokój hiperbolizuje metafora ewokacyjna *озерное стекло* oparta na podobieństwie koloru i blasku, sygnalizując nieruchomość, gładkość, równość powierzchni, a także – lekkość, jasność myśli. Poprzez odniesienie wód jeziora do szkła zniwelowane zostało skojarzenie wody z symboliką niestałości, zmienności czy niebezpieczeństwa (wynikającego z ogromnej głębokości) [Kop, s. 475]. Mak w tym fragmencie symbolizuje: optymizm, spokój, harmonię; ofiarę (percepcja świata); krew (rzeczy). Archetyp symbolu (metonimicznego) maku jest tutaj ogólnokulturowy.

Obraz maku w idiostylu Jesienina. Mak zwrócił uwagę poety przede wszystkim ze względu na rzucający się w oczy czerwony kolor kwiatów, ukazywanych w opozycji kolorystycznej np. do niebieskiej wody jeziora. Kwiaty rośliny pomagają wyrazić piękno zachodzącego słońca, siłę uczucia. Jesienin nie zapomina o usypiających właściwościach ziarenek makowych, których symbolikę wykorzystuje, aby zilustrować piękno ciszy, nocy. Kolejne znaczenie maku omówione zostanie poniżej, gdyż pojawia się razem z symboliką trybuli, występującej w wierszach Jesienina dwukrotnie.

Купырь (trybula). *Купырь* jest rośliną zewnętrznie podobną do marchwi, a smakiem przypominającą seler, pietruszkę lub anyż. Wykorzystywany jest w gastronomii, przede wszystkim jako roślina sałatkowa. W medycynie ludowej stosowany jako lekarstwo w leczeniu nerek, dróg oddechowych, pęcherza moczowego. Należy do wczesnych roślin miododajnych, daje nektar. Wiosną słodkie łodyżki tej rośliny stanowią ulubiony przysmak dzieci w guberniach: penzeńskiej, tambowskiej, kałużskiej, nowosybirskiej, kurskiej, moskiewskiej, tulskiej [БАС, т. V, с. 1853; СРНГ, т. XVI, с. 105].

[9] Залюбуюсь, загляжусь ли
На девичью красоту,
(…) **В терем темный, в лес зеленый**,
На шелковы купыри,
Уведу тебя под склоны

Вплоть до маковой зари. (*Темна ноченька, не спится*, 1911) (*Терем* – poddasze (dawniej: świetlica) w kształcie wieży, baszty, nadbudowane nad strychem w XVII-wiecznych pałacach carskich i dworach bojarskich; najwyższa kondygnacja przeznaczona wyłącznie dla kobiet (САР, т. VI, с. 100). Owa nadbudówka zazwyczaj była wyodrębniona od reszty budynku wysokim malowniczym dachem. Mieszkały tam (zwykle w zamknięciu, pod kluczem) kobiety z carskich lub bojarskich rodzin [БАС, т. XV, с. 322]; Czy zachwycę się, czy zapatrzę się / Na dziewczęcą urodę, / (…) **W terem ciemny, w las zielony,** / **Na jedwabne trybule**, / **Uprowadzę cię pod stoki (gór) / Aż do makowej zorzy**.)

Kolorystyka w tym fragmencie zmienia się stopniowo – począwszy od czerni, ciemności nocy, poprzez zieleń lasu, aż po czerwień maku – wiodąc podmiot liryczny od niepewności, poprzez nadzieję na przyjemność, aż do realizacji marzeń. Metafora ewokacyjna *На шелковы купыри* przywodzi symbolikę posłania delikatnego, elastycznego, puszystego, a więc wygodnego oraz pośrednio być może odwołuje się do symboliki miodu i nektaru, ponieważ powszechnie trybula uznawana była za roślinę miododajną, z której pozyskuje się nektar (słodki smak łodygi) [БАС, т. V, с. 1853]. Wyżej wspomniane napoje wprowadzają do obrazu poetyckiego symbol pełnego szczęścia, najwyższego dobra ziemskiego i niebiańskiego, wiecznej szczęśliwości [Kop, s. 226]. Jednak posłanie, poprzez umiejscowienie w teremie, staje się symbolem odosobnienia, prywatności dwojga ludzi lub też przeznaczenia, ponieważ w takim pomieszczeniu dziewczyna czekała na oblubieńca pod kluczem, a także – symbolem piękna dziewczyny wynikającym również z faktu wysokiego urodzenia (każda wybranka jest jedyna jak carowa, księżna itp.). Las w dalszym kontekście przywodzi symbol wolności jako opozycji do zamknięcia w pomieszczeniu. Nieprzypadkowo pojawia się w tym fragmencie również mak stający się symbolem snu, marzenia [Kop, s. 217].

Kolejna roślina lecznicza pojawia się tutaj pośrednio poprzez porównanie kolorystyczne wieczornej zorzy do maku, a właściwie do makowego koloru symbolizującego dojrzałość, miłość, rozkosz [Kop, s. 217]. Kwiat maku poprzez intensywność barwy, oddziałującą na zmysły, odnosi się do znaczenia piękna, powabu. Przymiotnik *makowy* odwołuje się również do motywowanej wielością ziaren w makówce, ich mocą i usypiającymi właściwościami symboliki związanej ze snem, tj. ciszą i zapomnieniem, które daje nam odpoczynek nocny [Kop, s. 218; САР, т. IV, с. 18]. Hiperbolizacji ulega ciemność, noc dzięki trafnemu zestawieniu

до маковой зари, ponieważ zorza wieczorna również symbolizuje noc. Las przywołuje także znaczenie ciemności oraz ukrycia [Kop, s. 189], a poprzez zielony kolor daje też nadzieję na spełnienie najskrytszych marzeń. Góry, które pojawiły się w tym obrazie poetyckim, wnosić mogą podwójną symbolikę – z jednej strony wiecznej młodości, radosnego wypoczynku i z drugiej strony – znaczenie bariery oddzielającej ludzi od krainy czarów, marzeń [Kop, s. 101]. Trybula symbolizuje w powyższym fragmencie: wygodne posłanie (rzeczy); miód, nektar (napoje); pełne szczęście, wieczną szczęśliwość, najwyższe dobro ziemskie i niebiańskie; wyłączność, odosobnienie, prywatność, trafność wyboru; przeznaczenie, wolność (percepcja świata); sen, marzenie (stan), noc (czas, zjawisko przyrody); dziewczynę, oblubienicę (człowiek). Mak ujawnia symbolikę: ciszy, zapomnienia; piękna, powabu, dojrzałości (percepcja świata); miłości, rozkoszy (uczucia); ciemności, nocy (czas, zjawisko przyrody). Archetyp symbolu (metonimicznego) trybuli należy uznać za indywidualno-autorski.

[10] Матушка в Купальницу по лесу ходила,

Босая, с подтыками, по росе бродила.

Травы ворожбиные ноги ей кололи,

Плакала родимая в купырях от боли. (*Матушка в Купальницу по лесу ходила*, 1912) (Matuchna w przeddzień święta Kupały po lesie chodziła, / Boso, potykając się, po rosie brodziła. / **Zioła wróżebne nogi jej kłuły, / Płakała droga w trybulach z bólu**.)

Nazwa *купырь* pojawia się we fragmencie wiersza zawierającym opis obrzędu poprzedzającego święto Iwana Kupały (świętego Jana). Etymologia nazwy *Купальница*, ‘święto obchodzone na terenie Słowiańszczyzny Wschodniej 23 czerwca’, odnosi nazwę własną do czynności kąpieli, mającej w owym dniu właściwości uzdrawiające, oczyszczające ciało człowieka, obdzielające go zdolnościami nadprzyrodzonymi. Jest to słowiańskie święto pogańskie obchodzone na terenie guberni: kostromskiej, archangielskiej, pskowskiej, permskiej, wiackiej [СРНГ, т. XVI, с. 97]. Według wierzeń ludowych zioła zbierane w tym dniu miały największą moc, były najskuteczniejsze. Травы ворожбиные (zioła wróżebne) symbolizują: dużą wartość (znaczenie), ważność, wagę. *Купы́рь* symbolizuje: magię, czary, właściwości nadprzyrodzone (percepcja świata; wierzenia, zaklęcia), wrogość

do człowieka, wysiłek, trud zrywania, poświęcenie, wyrzeczenie (percepcja świata); Kupalnicę (obrzęd ludowy). Archetyp symbolu (metaforycznego) trybuli jest ludowy.

Obraz trybuli w idiostylu Jesienina. *Купы́рь* postrzegany był przez Jesienina jako roślina związana z magią, czarami. Dostrzegał również jej walory smakowe. Uwagę poety zwróciły delikatne, miękkie, pokryte puszkiem liście trybuli, co stało się podstawą porównania do wygodnego posłania.

Uwagi końcowe. Podsumowując należy stwierdzić, że w twórczości poetyckiej Jesienina zioła odegrały kluczowe znaczenie przede wszystkim w początkowym okresie twórczości, związanym z pobytem w rodzinnej wsi Konstantinowo, położonej nad rzeką Oką. Opis symboliki roślin zielnych związany jest z wieloma wierzeniami i obrzędami ludowymi, np. zrywanie roślin podczas Kupalnicy, uczestnictwo w korowodach. Ciekawa jest symbolika ziół wynikająca z aspektów kulturologicznych (*терем темный*). Nierzadko poeta wzoruje się na ustnych pieśniach ludowych, legendach itp., stąd np. przedmioty nieożywione posiadają cechy istot żywych. Analiza symboliki roślin zielarskich wykazała, że często kojarzone są z miejscem dzieciństwa i wczesnej młodości, stając się ich symbolami (*сторона ковыльной пущи*, *В том краю, где желтая крапива*). Do opisu poetyckiego roślin Jesienin wykorzystuje leksykę gwarową, używa nazw zwyczajowych roślin (*прутник*, *ветла*). Można zauważyć, że postrzeganie roślin, ich symbolika zależy m.in. od zjawisk społeczno-politycznych (*рдяный мак заката*), pory roku i dnia (*высохший ковыль*, *заросшая крапива* / *Обрядилась ярким перламутром*), nastroju podmiotu lirycznego (*Маком влюбленное сердце цветет*).

Jesienin z łatwością łączy magię, wzniosłość natury z rzeczami pospolitymi, powszedniością (opis budzącego się świtu widziany oczami pokrzywy – dziewczyny). Należy stwierdzić, że specyfika symboliki ziół w utworach poetyckich Jesienina wiąże się z niezwykłą plastycznością, barwnością przedstawionych obrazów poetyckich, co pozwala zobaczyć barwy natury, usłyszeć jej dźwięki, niekiedy poczuć jej zapach i obdarzyć ją określonym uczuciem.

Bibliografia

1. Kop – Kopaliński W. Słownik symboli. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1991. 509 s.

2. Markiewicz H. Uwagi o semantyce i budowie metafory // *Studia o metaforze II. Z dziejów form artystycznych w literaturze polskiej* / Pod red. Głowińskiego M. i Okopień-Sławińskiej A. Wrocław: Ossolineum. PAN, 1983. S. 43– 59.

3. Mała Encyklopedia Powszechna PWN / Pod red. H. Boneckiego. Warszawa: PWN, 1974. 945 s.

4. Ogrodowska B. Zwyczaje, obrzędy i tradycje w Polsce. Warszawa: Verbinum Wydawnictwo Księży Werbistów, 2001. 309 s.

5. Ricoeur P. Egzystencja i hermeneutyka. Rozprawy o metodzie. Warszawa: PIW, 1985. 383 s.

6. Węsierski M. Humanistyka naukowa a filozoficzne koncepcje symbolu. Rozważania metasemiotyczne. // *Studia semiotyczne*. 2004. T. 25. Warszawa: Polskie Towarzystwo Semiotyczne. Znak-Język-Rzeczywistość. S. 323–336.

7. БАС – Чернышев В.И. Словарь современного русского литературного языка: в 17 т. Москва – Ленинград: Изд-во АН СССР, 1950–1965.

8. Е – Есенин С.А. Собрание сочинений: в 3 т. М.: Изд-во Правда, 1977. 447 с.

9. О – Ожегов С.И. Словарь русского языка. М.: Рус. яз., 1981. 816 с.

10. САР – Словарь Академии Российской 1789–1794. Т. I–VI. М.: МГИ им. Е. Р. Дашковой, 2001–2006.

11. СД – Толстой Н. И. Славянские древности. Этнолингвистический словарь: в 5 т. М.: Международные отношения, 1995–2012.

12. СРНГ – Словарь русских народных говоров. Т. I . М.: Наука, 1965.

13. Шелестюк Е. В. О лингвистическом исследовании символа // *Вопросы языкознания*, 1997. Ч. 4. С. 125–143.

References

1. Kop – Kopaliński W. Słownik symboli. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1991. 509 s.

2. Markiewicz H. Uwagi o semantyce i budowie metafory // Studia o metaforze II. Z dziejów form artystycznych w literaturze polskiej / Pod red. Głowińskiego M. i Okopień-Sławińskiej A. Wrocław: Ossolineum. PAN, 1983. S. 43– 59.

3. Mała Encyklopedia Powszechna PWN / Pod red. H. Boneckiego. Warszawa: PWN, 1974. 945 s.

4. Ogrodowska B. Zwyczaje, obrzędy i tradycje w Polsce. Warszawa: Verbinum Wydawnictwo Księży Werbistów, 2001. 309 s.

5. Ricoeur P. Egzystencja i hermeneutyka. Rozprawy o metodzie. Warszawa: PIW, 1985. 383 s.

6. Węsierski M. Humanistyka naukowa a filozoficzne koncepcje symbolu. Rozważania metasemiotyczne. // Studia semiotyczne. 2004. T. 25. Warszawa: Polskie Towarzystwo Semiotyczne. Znak-Język-Rzeczywistość. S. 323–336.

7. BAS – Chernyshev V.I. Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo yazyka: v 17 t. Moskva – Leningrad: Izd-vo AN SSSR, 1950–1965.

8. E – Esenin S.A. Sobranie sochineniy: v 3 t. M.: Izd-vo Pravda, 1977. 447 p.

9. O – Ozhegov S.I. Slovar' russkogo yazyka. M.: Rus. yaz., 1981. 816 p.

10. CAP – Clovar' Akademii Rossiyskoy 1789–1794. T. I–VI. M.: MGI im. E. R. Dashkovoy, 2001-2006.

11. SD – Tolstoy N. I. Slavyanskie drevnosti. Etnolingvisticheskiy slovar': v 5 t. M.: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1995–2012.

12. SRNG – Slovar' russkikh narodnykh govorov. T. I . M.: Nauka, 1965.

13. Shelestyuk E. V. O lingvisticheskom issledovanii simvola // Voprosy yazykoznaniya, 1997. Ch. 4. P. 125–143.

Йоланта Кур-Кононович

ПРО СИМВОЛІКУ ЦІЛЮЩИХ ТРАВ В ІДІОСТИЛІ СЕРГІЯ ЄСЕНІНА

Мета статті – лінгвістичний аналіз символіки цілющих трав в ідіостилі Сергія Єсеніна. Матеріал для аналізу – фрагменти поетичних творів поета. Метод семантичного аналізу в статті поєднується з методом лінгвокультурологічного опису мовного матеріалу в функціонально-семантичних полях. Цілющі трави репрезентують субполе „рослини” у функціонально-семантичному полі „природа”. Предметом аналізу стали назви *ковыль*, *купырь*, *крапива*, *мак*. У статті обговорюється питання архетипів символів. Опису піддаються стилістичні мовні засоби, що допомагають зобразити окремі символи цілющих трав в ідіостилі Єсеніна. Виділено, між іншим, символи: метафоричні, метонімічні, порівняння тощо. Аналіз показав специфіку і винятковість символіки цілющих трав у поетичних творах Єсеніна, що є наслідком надзвичайної закоханості поета у природу.

Ключові слова: поезія, семантика, символіка, идіостиль, метафорика.

J. Kur-Kononowicz (https://orcid.org/0000-0001-9107-4790),
Doctor of Philology (PhD),
Associate Professor in Institute of Russian Studies of Rzeszów University,
2B Rejtana str., 35-315 Rzeszów, Poland,
tel.: +48(17)8721220,
jolanta_malgorzata@wp.pl

REFLECTIONS ON SYMBOLISM OF HERBS IN THE IDIOSTYLE OF SERGEI YESENIN

Summary

The aim of the article is a linguistic analysis of the symbolism of herbs in the idiostyle of Sergei Yesenin. The research material is the original poems by the Russian poet. The method of the semantic analysis in the article is combined with the linguistic and cultural method of linguistic material description in semantic fields. Herbs are understood as subpoles of „plants” in the semantic field of the meaning „nature”. The subject of the description covers such words as: *stipa* (*ковыль*), *chervil* (*купырь*), *nettle* (*крапива*), *poppy* (*мак*) and others. The article discusses the problem of archetypes of symbols. Stylistic language means of illustrating individual symbols of herbs in Yesenin’s idiostyle are described. Among other symbols distinguished in the research are metaphorical, metonymical, those of comparison, etc. The analysis showed the specificity and uniqueness of the symbolism of herbs in Yesenin’s poetic works, resulting, inter alia, from the poet's great fascination with nature.

K**ey words:** poetry, semantics, symbolism, idiostyle, metaphor.

Надійшла до редакції 10.08.2019 р.

УДК 811.162.1’373.2:635.9:82-3
DOI: https://doi.org/10.18524/2413-0613.2019.23.183133
Ewelina Lechocka,
Doktorantka Filologicznych Studiów Doktoranckich,
Uniwersytet Gdański, Wydział Filologiczny,
Katedra Slawistyki,
ul. Wita Stwosza 51, 80-308, Gdańsk, Polska,
tel.: +48 58 5233001,
ewelinalechocka@wp.pl

NAZWY GATUNKÓW KWIATÓW W PIEŚNIACH LUDOWYCH Z WARMII I MAZUR

Niniejszy artykuł stanowi analizę nazw gatunków kwiatów występujących w pieśniach ludowych z Warmii i Mazur, pochodzących z przełomu XIX i XX wieku. Słownictwo, zebrane wśród dziesięciu warmińsko-mazurskich antologii, przedstawia bogaty materiał gwarowy: w badanych zbiorach pojawia się dziewiętnaście nazw gatunków kwiatów, są to: *chaber, fiołek, goździk, grzybień, irys, lawenda, lilia, macierzanka, mak, mirt, nagietek, piwonia, przypołudnik, rumianek, ruta, rozmaryn, róża, tulipan, wrzos*. Opisywaną leksykę roślinną, oprócz rzeczowników podstawowych, tworzą derywaty słowotwórcze, którymi są nazwy deminutywne oraz derywowane od rzeczowników leksemy przymiotnikowe określające przynależność gatunkową rośliny. Niemal każda nazwa, oprócz przeważającej zazwyczaj formy ogólnopolskiej, przyjmuje również formy oboczne, reprezentujące gwarowe zjawiska fonetyczne, które stanowią główny przedmiot niniejszej analizy. Ponadto pieśni ludowe notują liczne określenia gwarowe gatunków kwiatów, takie jak *nalik* czy *modra lilia,* co potwierdza bogactwo i różnorodność w nazewnictwie roślin wśród mieszkańców Warmii i Mazur.

Słowa klucze: gwara, fonetyka, nazwy kwiatów, pieśni ludowe, Warmia, Mazury.

Do tej pory powstało wiele opracowań monograficznych dotyczących dialektów warmińsko-mazurskich oraz liczne artykuły poświęcone słownictwu i gwarze tego regionu. Na początku XX wieku badania nad dialektem Prus Wschodnich przeprowadził Kazimierz Nitsch [Nitsch, 1907, s. 397–487], natomiast w latach dwudziestych Wiktor Steffen rozpoczął zbieranie materiałów do słownika warmińskiego [Steffen, 1984]. Następnie w wyniku wydarzeń historycznych, będących konsekwencją II wojny światowej, takich jak odzyskanie przez Polskę między innymi Ziem Północnych w 1945 r., badania nad językiem regionu Warmii i Mazur znacznie się nasiliły. Badania na Warmii i Mazurach prowadzili w latach 1950–1953 pracownicy naukowi i studenci polonistyki warszawskiej pod kierunkiem profesora Witolda Doroszewskiego w ramach wakacyjnych praktyk. Zebrano w ten sposób obszerny materiał gwarowy z 390 wsi leżących w 10 powiatach. Zapisy 52 eksploratorów w postaci odpowiedzi na pytania kwestionariusza, tekstów ciągłych, rysunków z objaśnieniami, pieśni i oracji wypełniły ponad 1000 zeszytów. Dokładna liczba informatorów-autochtonów nie jest znana, ale na pewno przekracza 1200 osób.

Były to więc badania przeprowadzone na szeroką skalę, unikatowe i nie do powtórzenia już nawet kilka lat po ich zakończeniu ze względu na szybki rozpad badanej społeczności oraz zanik gwary wyznaczającej jej tożsamość [Sobolewska, 2014, s. 93–94].

Zebrany podczas badań materiał (sporadycznie uzupełniany w kilku kolejnych latach) został opracowany przede wszystkim w szeregu monografii leksykalnych, należących głównie do serii *Słownictwa Warmii i Mazur* [Barska-Antos, 1980; Bień-Bielska, 1959; Horodyska, 1958; Judycka, 1961a; Judycka, 1963a; Jurkowski, Łapiński, Szymczak, 1959; Kupiszewski, Węgiełek-Januszewska, 1959; Mocarska-Falińska, 1959; Mocarska-Kowalska, 1963; Siatkowski, 1958; Symoni-Sułkowska, 1958] oraz w sukcesywnie wydawanym od 1987 roku *Słowniku gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* [Stamirowska, 1987–2014]. Rezultaty studiów leksykalnych stały się ponadto podstawą licznych artykułów i publikacji naukowych, poświęconych między innymi analizie gwarowych zjawisk fonetycznych i słowotwórczych [Chludzińska-Świątecka, 1972, s. 159–289; Doroszewski, Koneczna, Pomianowska, 1956, s. 129–141; Kowalska, 1997, s. 119–128; Łesiów, 1955, s. 116–117; Pomianowska, 1951, s. 27; Ściebora, 1971, s. 5–49; Wójtowicz, 1956, s. 145–148; Zduńska, 1957, s. 72–79], językowych wpływów niemieckich [Biolik, 2000, s. 5–33; Dubisz, 1978; Harasimowicz, 1954, s. 276–285; Judycka, 1954, s. 1–12; Perzowa, 1997, s. 329–344; Siatkowski, 1983, s. 103–115; Sobolewska, 2014, s. 93–103], poszczególnych działów słownictwa [Falińska, 1952, s. 20–24; Horodyska, 1963, s. 78–84; Judycka, 1953, s. 21–33; Judycka, 1957, s. 245–282; Judycka, 1962a, s. 408–416; Judycka, 1962b, s. 244–251; Smyl, 1965, s. 227–230; Szyfer, 1963, s.271–294], a w tym również słownictwa roślinnego [Cienkowski, 1963, s. 221–226; Dubisz, 1972, s. 526–531; Dubisz, 1990, s. 87–94; Judycka, 1961b, s. 392–400; Nitsch, Mrozówna, 1931, s. 191–222]. Wśród nich bardzo ważne miejsce zajmuje opracowanie monograficzne Stanisława Dubisza, poświęcone badaniom warmińsko-mazurskiej leksyki botanicznej [Dubisz, 1977]. Niniejszy artykuł uzupełnia zbadane do tej pory słownictwo roślinne, poszerzając je o materiał językowy zaczerpnięty

z dostępnych antologii pieśni ludowych, które sąbogatym źródłem leksyki botanicznej.

Materiał gwarowy, będący podstawą artykułu, został zebrany wśród dziesięciu antologii pieśni ludowych z terenu Warmii i Mazur. Są nimi zarówno zbiory XIX-wieczne, takie jak: *Pieśni ludu znad górnej Drwęcy* Gustawa Gizewiusza [Gizewiusz, 2000], *Stoi lipa, lipuleczka* Józefa Gąsiorowskiego [Gąsiorowski, 1976], *O Mazurach* Wojciecha Kętrzyńskiego [Kętrzyński, 1988] oraz *Mazury Pruskie* Oskara Kolberga [Kolberg, 1966], jak i pieśni zebrane na początku XX wieku przez Augusta Steffena w książce *Zbiór polskich pieśni ludowych z Warmji* [Steffen, 1931] oraz antologie powstałe po II wojnie światowej, autorstwa Władysława Gębika [Gębik, 1952], Mariana Sobieksiego [Sobieski, 1955], Marii Okęckiej-Bromkowej [Okęcka-Bromkowa, 1966], Tadeusza Orackiego [Oracki, 1957] i pięciotomowe dzieło Barbary Krzyżaniak i Aleksandra Nowaka [Krzyżaniak, Pawlak, 2002]. W badanych zbiorach warmińsko-mazurskich pieśni ludowych pojawia się dziewiętnaście nazw gatunków kwiatów, są to: *chaber, fiołek, goździk, grzybień, irys, lawenda, lilia, macierzanka, mak, mirt, nagietek, piwonia, przypołudnik, rumianek, ruta, rozmaryn, róża, tulipan, wrzos*. Badaną leksykę roślinną oprócz rzeczowników podstawowych tworzą derywaty słowotwórcze, które przynależą do jednego pola semantycznego wraz z wyrazem podstawowym, od którego zostały utworzone. Są nimi nazwy deminutywne oraz derywowane od rzeczowników leksemy przymiotnikowe i czasownikowe. Niemal każda nazwa, oprócz przeważającej zazwyczaj formy ogólnopolskiej, przyjmuje również formy oboczne, reprezentujące gwarowego zjawiska fonetyczne, które stanowią główny przedmiot niniejszej analizy. Materiał językowy uporządkowany został według liczby występujących motywów, gdyż jednym ze sposobów oceny stopnia znajomości i tym samym kulturowej ważności badanego wycinka pozajęzykowej rzeczywistości może być liczba opisujących go wyrazów, jak twierdzi profesor Jolanta Maćkiewicz: „bogactwo słownictwa (i frazeologii) traktuje się bowiem zwykle jako przejaw zainteresowania daną sferą rzeczywistości” [Maćkiewicz, 1991, s. 183].

Najliczniejszą reprezentację wśród nazw kwiatów, w znaczeniu zarówno ilościowym, jak i jakościowym, ma w warmińsko-mazurskich pieśniach ludowych wyraz **RÓŻA *Rosa*** (319). Wśród wszystkich użyć leksemu dominuje podstawowa ogólnopolska nazwa gatunku *róża* oraz jej warianty fonetyczne: *róza, rozä, rózä, roza, roża, rózia*. W tekstach folklorystycznych pojawia się również formacja deminutywna *różyczka*, która jest realizowana zarówno według ogólnopolskiej normy zapisu, jak również w postaciach: *różeczka, rozycka, rózycka, rozyczka, rózicka, rózyczka.* Do omawianego pola semantycznego należy również derywat przymiotnikowy *różany*, określający przynależność gatunkową części rośliny lub tworzywo, z jakiego dany przedmiot został wykonany. Oprócz postaci ogólnopolskiej, wyraz ten zapisany został w formach gwarowych: *różanny, rózany, rózäny, rozany, rożany, rózanny, różanny*. Ponadto pieśni ludowe rejestrują takie formy przymiotnikowe jak: *różanowy, rozänowy, rozanowy, rózanowy, różanowy*, utworzone za pomocą rozszerzonego formantu *-anowy* oraz inne, nienotowany przez słowniki ogólnopolskie, lecz utworzony według reguł zgodnych z systemem języka polskiego przymiotnik *rozalny* określający w utworze przynależność gatunkową kwiatu: *Takeś mi się i przyśniła, o rozalny kwietcie* [Kolberg 1966, s. 217]. Pojawia się również przymiotnik *różny*, który mimo odmiennej proweniencji, użyty został w utworach z Warmii i Mazur również w celu określenia przynależności gatunkowej rośliny: *I wyrosł ci z burmistrzownej:* ***różny*** *kwiat* [Gizewiusz 2000, s. 79]. Przesunięcie metonimiczne znaczenia występuje w pieśniach także w przypadku przymiotnika *różowy (rózowy, rożowy)*, oznaczającym w języku ogólnopolskim ‘mający barwę czerwoną z dużą domieszką białej, lekko czerwonawy; zarumieniony, rumiany’ [Doroszewski 1965, t. VII, s. 1370], w badanym materiale zaś użytym dla sklasyfikowania gatunku kwiatu, np. *[u]Ona stoi przed [u]oltorzem, jek* ***różowy*** *ksiat* [Krzyżaniak, Pawlak 2002, t. III, s. 64].

Zróżnicowanie leksykalne badanej nazwy dopełnia czasownik *zarózić*, który zgodnie z kontekstem pieśni ludowej oznacza ‘nabrać takiego koloru jak róża’, np. *licka jej sie bziołe zaróziły, jek pólno rózo* [Gębik 1955, s. 65]. Interesującym zjawiskiem językowym, reprezentującym również zabieg przesunięcia

znaczeniowego, jest funkcjonowanie w znaczeniu *róża* formy *różdżka* oraz jej zdrobnienia *różdżeczka,* poświadczone przez pieśni ludowe: *Ta różdżka czerwono, bo zielono wschodzi* [Krzyżaniak, Pawlak 2002, t. III, s. 158]; *Oj, samam ja, sama jak różdżeczka w lesie* [Oracki 1957, s. 213].

Drugim motywem pod względem frekwencji występowania i wielości form leksykalnych jest **LILIA *Lilium*** (187), która w zaledwie jednym przypadku reprezentowana jest przez ogólnopolski leksem *lilia*: *Białą różę śliczną (posadzę) i lilię z kwiatami, żeby rosła wielka miłość między nami* [Okęcka-Bromkowa 1966, s. 159]. Poza tym nazwa tego gatunku występuje niemal wyłącznie w formach gwarowych, wśród których najliczniejsza jest *lelija* w której uwzględniono fonetyczne zjawisko rozszerzenia artykulacyjnego samogłoski wysokiej *i* – typowe dla dawnej polszczyzny i wymowy gwarowej oraz, jak się okazuje, pieśni ludowych. W dawnej polszczyźnie wyrazy zapożyczone zakończone między innymi na *-lia* były wydłużone o jedną sylabę, ponieważ przed głoską *j* (nawet jeżeli była zapisywana jako *i*) pojawiała się w wymowie dodatkowa samogłoska – *y* lub *i*, stąd formy *lilija, lelija*. W drugiej połowie XIX wieku doszło do uproszczenia wymowy, na skutek którego zostały wyeliminowane samogłoski *y, i*, a więc powstała forma *lilia.* Pozostałości dawnego brzmienia tego wyrazu odnaleźć można w formacji *lilijka.* Zabieg ten jest również charakterystyczny dla śpiewu ludowego, gdyż ułatwia on wokalne wykonywanie utworu [Bartmiński 1987, s. 202].

Pozostałymi określeniami – semantycznie równorzędnymi, różniącymi się jedynie postacią fonetyczną są *lilija, lylija, leluja* i *lelia*. Dominacja form gwarowych leksemu *lilia* w pieśniach ludowych pokrywa się z informacjami podanymi przez Stanisława Dubisza, według których największy zasięg występowania w gwarach ostródzko-warmińsko-mazurskich ma *lelija*. Pozostałe nazwy takie jak: *lilija*, *lilijka*, *leluj*, *leluja* notowane były przez badacza sporadycznie. Nie zarejestrowano natomiast użycia formy *lelia* [Dubisz 1977, s. 119–121]. Natomiast *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* podaje takie formy gwarowe leksemu *lilia*, jak: *lelija, lelijeczka, lelijuszka, leluja, lilija, lilijeczka, lilijuszka, lilijka* oraz wyrazy pochodne: *lelijowy, lelujowy, lila* (‘liliowy’), *liliasy* (‘bladoliliowy’), *liliowaty* (‘bladoliliowy’),

liliowo, liliowy. [SGOWM, t. IV, s. 42–43]. Ponadto pieśni ludowe eksponują wielość form deminutywnych badanego leksemu. Są nimi zdrobnienia zarówno pierwszego stopnia poświadczone ogólnopolską formą *lilijka*, jak i zdrobnienia drugiego stopnia, reprezentujące podobne gwarowe zjawiska fonetyczne, co wyraz podstawowy: *leliuszka, lelejeczka, lelijeczka, lelujeckä, lelujecka*. Do pola semantycznego *lilia* należą również przymiotniki: *lelijowy* i *lelujowy*, które określają klasyfikację gatunkową rośliny lub odnoszą się do rodzaju grządek ogrodowych.

Wyraz *lilia* funkcjonuje w warmińsko-mazurskich pieśniach ludowych również jako element związku wyrazowego *modra lilia*, który jest gwarową nazwą rośliny określanej powszechnie jako **IRYS** bądź **KOSACIEC Iris** (34). Występowanie tego fitonimu w znaczeniu *kosaciec/irys* jest wynikiem wpływu języka niemieckiego. Germańska nazwa kosaćca – *Schwertlilie* – zawiera komponent *-lilie* i stąd przy elipsie jej członu pierwszego, została ona utożsamiana z nazwą *lilia* o pierwotnie innym znaczeniu. W gwarach warmińsko-mazurskich zanotowano na oznaczenie tej rośliny pięć nazw: *modra lilia, modra lilija, modra lelija, modra lelijeczka, modra lelijuszka i modra leluja*, przy których przymiotnik modry pełni semantyczną funkcję gatunkującą [Dubisz 1977, s. 119–120]. Prototypową cechą kosaćca są bowiem duże kwiaty zwykle w kolorze fioletowym/intensywnie niebieskim, co potwierdzają między innymi definicje leksykograficzne fitonimu [Doroszewski 1963, s.1035].

Wyrażenie *modra lilia* zanotowane zostało w pieśniach ludowych wyłącznie w gwarowych odmianach podstawowego leksemu *lilia*, czyli pod postaciami: *modra lelia, modra lelija, modra lilija*. Oprócz tego utwory folklorystyczne rejestrują kilka formacji deminutywnych fitonimu utworzonych za pomocą przyrostków wprowadzających wartość ekspresywną rzeczownika: *modra lelijeczka, modra lelijuszka modra lelujecka, modra lelujeckia, modra lelujeczka, modra lelujeczkia, modra lilijeczka.* Leksemy te zanotowano również z uwzględnieniem artykulacji regionalnej.

Kolejnym licznie występującym motywem w pieśniach ludowych jest nazwa gatunku **RUTY *Ruta*** (155). Najczęściej wyraz ten używany jest w podstawowej formie ogólnopolskiej *ruta*, zapisanej w jednym przypadku jako *róta*. Poza tym

pojawiają się również jego derywaty, wśród których dominuje zdrobniały leksem *rutka* oraz jego odmiany gwarowe *rótka, rutkia, ruśka*, a także derywat II stopnia o charakterze deminutywnym (wyłącznie w postaci ogólnopolskiej): *ruteczka*. Oprócz tego notowany jest derywowany przymiotniki *ruciany* oraz warianty fonetyczne leksemu: *ruciäny, rucianny, ruczany, ruczanny.*

LAWENDA *Lavandula* (56), sporadycznie występująca w formie ogólnopolskiej, najczęściej reprezentowana jest przez odmiany regionalne nazwy, w których nastąpiła zmiana rodzaju gramatycznego rzeczownika *lewander*, *liwander* i *luwender*, co prawdopodobnie jest wynikiem wpływu języka niemieckiego, w którym nazwa gatunku *der Lavendel* przyjmuje rodzaj męski. Zarówno wskazane rzeczowniki, jak i derywaty przymiotnikowe notowane w pieśniach, takie jak: *lawendrowy, lewandrowy, lewandowy, lewańdrowy, liwandrowy, luwandrowy, luwendrowy* oraz *luwyndrowy* uwzględniają wymowę gwarową, polegającą przede wszystkim na zmianie artykulacji samogłosek oraz modyfikacji sufiksu *-owy* przez dodanie głoski *r* w każdym przymiotniku.

Licznie występującym motywem, lecz w nieznacznym stopniu zróżnicowanym leksykalnie jest **MAK *Papaver*** (54), który oprócz przeważającej nazwy podstawowej *mak*, użyty został w formie przymiotnikowej *makowy* oraz w nazwach oznaczających owoc maku, zawierający nasiona, czyli w postaci leksemów: *makówka* i *makowka* oraz deminutivum *makóweczka*.

Interesujące zjawiska leksykalne prezentują natomiast nazwy odnoszące się do gatunku **GOŹDZIK *Dianthus*** (38), który nazywany jest najczęściej regionalnym określeniem *nalik*. Nazwa ta pochodzi od niemieckiego wyrazu *Nelke* i należy do zapożyczeń wyrazowych zaadaptowanych fonetycznie, fleksyjnie i słowotwórczo. Przystosowanie fonetyczne do gwar Ostródzkiego Warmii i Mazur odzwierciedlają formy oboczne wyrazu podstawowego, realizowanego w badanych pieśniach ludowych jako: *nalik* lub *nałyk*, w którym zanotowano gwarowe zjawisko stwardnienia grupy *li* oraz realizacji spółgłoski *l* jako *ł*. Rzadziej nazwę tę zapisywano jako *nolik*. Adaptację słowotwórczą poświadczają natomiast derywaty o charakterze deminutywnym, takie jak *naliczek* oraz *nalyczek*. Równolegle w

pieśniach ludowych funkcjonuje ogólnopolska nazwa *goździk*, która ma jednak charakter marginalny, gdyż notowana jest zaledwie kilkukrotnie. Najprawdopodobniej *nalik* jest wyrazem przestarzałym, nazwy tej nie zarejestrował natomiast w swoim leksykonie Stanisław Dubisz, który zgromadził słownictwo roślinne podczas badań terenowych na tych ziemiach w latach pięćdziesiątych XX wieku [Dubisz 1977]. Nazwę tę notuje natomiast *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, który oprócz wyrazu *nalik* rejestruje formy *nalka*/*nelka* [SGOWM, t. IV, s. 246].

Pozostałe, rzadziej wykorzystywane, ogólnopolskie nazwy gatunków kwiatów wraz z derywatami i fonetycznymi odmianami to: *rozmaryn Rosmarinus officinalis* (18) notowany w formach: *rozmaj, rozmarinowy, rozmarmun, rozmaryja, rozmaryn, rozmarynka, rozmarynowy; macierzanka Thymus* (16): *macierzanka, macierżanka, macierzonka, mäcierzänka; rumianek Matricaria chamomilla* (15): *rumianeczek, rumianeczka, rumianek, rumianka; mirt Myrtus* (13): *mert, merta, merteczka, mirt, myrt, myrtowy; grzybień Nymphaea* (7): *grybzielijo, grzebija, grzybija, grzybzija, grzybzijo; tulipan Tulipa* (5): *tulipan*; *chaber Centaurea* (4): *buawatek, chaber, chabrowski, siaber; fiołek Viola* (4): *fiołecek, fijołecki, fijołeczek; przypołudnik Mesembryanthemum* (4): *przypołudnik; piwonia Paeonia* (3): *piwonija, psiwónija*; *paproć Polypodiopsida* (2): *paproć*; *nagietek Calendula officinalis* (1): *nogetek; wrzos Calluna vulgaris* (1): *wrzos*.

Ponadto warmińsko-mazurskie pieśni ludowe notują dwa niejednoznaczne do zdefiniowania określenia: *sarcylipan* występujący w utworze: *Lelija więdnie, róża opada, sarcylipan swe liście składa, za czasem to wszystko zginie i twa grzeczność <też przeminie>* [Kolberg 1966, s. 438] oraz *szaraniec*, który pojawił się w pieśni: *Ona idzie do taneczka jako szaraniec, a on stoi za dzwierzami jako oberwaniec* [Kolberg 1966, s. 533]. Konteksty użycia obu leksemów wskazują, iż najprawdopodobniej są to określenia gatunków kwiatów.

Podsumowując, region Warmii i Mazur dzieli się na trzy główne obszary językowe: warmiński, mazurski i ostródzki, które wykazują liczne cechy wspólne. Wyżej wskazane nazwy roślin prezentują gwarowe zjawiska właściwe dla gwar

wszystkich trzech regionów, są nimi: - przesuwanie lekko tylnego *a* ku środkowi jamy ustnej i wymawianie go jak *ä* – dźwięk pośredni między *a* i *e* zwężonym (*rozä, rózä, rózäny, rozänowy, ruciäny, lelujeckä, mäcierzänka*); - wymawianie stp. głoski *ō* jak *o* (*rozä, roza, roża, rozycka, rozyczka, rozalny, rozany, rożany, rozänowy, rozanowy, rożowy*); - palatalizacja spółgłoski dziąsłowej *ž* doprowadzająca do artykulacji *ź* (*rózia*) - rozszerzenie artykulacyjne samogłoski wysokiej *i* przed spółgłoską półotwartą ustną *l* (*lelija, lelia, lelijeczka, lelijowy, lelijuszka, lelujecka, lelujeckia, lelujeczka, lelujeczkia)*; - wydłużenie wymowy zakończenia *-lia* (*lelija, lilija, lylija*); - asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich (*grybzielijo, grzybzija, grzybzijo psiwónija*); - wymowa ogólnopolskiej samogłoski *y* jak *i* (*rozmarynowy, rózicka*); - twarda wymowa pierwotnych połączeń typu *ge* (*nogetek*).

Wśród nazw kwiatów pojawiają się zjawiska o ograniczonym zasięgu, których występowanie jest nasilone na danych obszarach: - mazurzenie właściwe wyłącznie Mazurom, które wyraźnie przeciwstawia ten obszar nie mazurzącym Warmii i Ostródzkiemu (*róza, roza, rozycka, rózycka, rozyczka, rózicka, rózyczka, rózany, rozalny, rózäny, rozany, rózanny, rozänowy, rozanowy, rózanowy, rózowy, fiołecek, fijołecki*); - zaznaczenie *o* ścieśnionego (w różnych pozycjach) zbliżonego artykulacyjnie do samogłoski *u (ó)* typowe dla północnych Mazur – Pisz, Giżycko, północ Nidzickiego (*psiwónija*); - zmiękczanie spółgłoski *k* przed samogłoską *a* charakterystyczne dla części wschodniej regionu od granic powiatów mrągowskiego i piskiego (*rutkia, lelujeczkia*); - przesunięta ku przodowi i zwężona artykulacja *a* jasnego wymawianego najczęściej jako *ae* lub całkowite przejście w samogłoskę *e* (*lewander, lewandrowy, lewandowy lewańdrowy)*; - wymowa *a* pochylonego jako *o* w wyniku podwyższenia artykulacji tej głoski na Mazowszu Warmii, w środkowej części Mazur oraz w niektórych wsiach Mazur zachodnich (*macierzonka*); - pojawiająca się na Mazurach północnych wymowa kontynuantu staropolskiego *ŕ* jako *r* (*grybzielijo*); - zmiękczenie spółgłoski *x* i wymawianie jej jako *x'* lub *ś* występujące w części wschodniej regionu (*siaber*); - mieszanie szeregów spółgłosek przedniojęzykowo-dziąsłowych i środkowojęzykowych (czemu sprzyjała fonetyka

niemiecka), co było częstym zjawiskiem na Warmii, poświadczonym w pieśniach formami *ruczany, ruczanny*, które, choć prezentują zjawisko całkowicie odwrotne, to potwierdzają podaną cechę gwarową, gdyż najprawdopodobniej stanowią przykład hiperpoprawności. Ponadto teksty ludowe rejestrują nazwy, zawierające zmiany fonetyczne o charakterze nietypowym dla badanego regionu – wykraczające poza dane zawarte w opracowaniach gwaroznawczych, dotyczących regionu Warmii i Mazur, do których należą opracowania Anny Basary, Marii Biolik, Karola Dejny i Witolda Doroszewskiego [Basara, 1959; Biolik, 2014; Dejna 1973; Doroszewski, 1956], na które powołuję się w niniejszej pracy: - zmiękczenie spółgłoski *n* w wyrazie *lewańdrowy* (pieśni zebrane na terenach ostródzkiego [Kolberg 1966, s. 524; Gizewiusz 2000, s. 139]); - upodobnienie zbliżonej artykulacyjnie grupy głosek *-bła-* w wyrazie *buawatek* do grupy *-bua-* (pieśń mazurska [Gąsiorowski 1976, s. 30]); - stwardnienie grupy *li* w wyrazie *lylija*, typowe dla sąsiedniego dialektu mazowieckiego (pieśń warmińska [Krzyżaniak, Pawlak 2002, t. V, s. 137]); - realizacja głoski *l* jako *ł* w wyrazie *nałyk* (pieśni zebrane na terenach ostródzkiego [Kolberg 1966, 205, s. 531; Gizewiusz 2000, s. 10, 12]); - stwardnienie grupy *li* w wyrazach *nalyczek, nałyk*, typowe dla sąsiedniego dialektu mazowieckiego (pieśni zebrane na terenach ostródzkiego [Kolberg 1966, s. 205, 531; Gizewiusz 2000, s. 10, 12, 124, 160]); - depalatalizacja nagłosowej grupy *mi-* wymawianej jako *my-* w wyrazach: *myrt, myrtowy* (pieśni mazurskie [Gąsiorowski 1976, s. 100; Krzyżaniak, Pawlak 2002, t. I, s. 252] i pieśń warmińska [Krzyżaniak, Pawlak 2002, t. III, s. 67]); - wymiana samogłoski *i* na *e* przed spółgłoską sonorną *l* w wyrazach *lelia, leluja, leliuszka, lelejeczka, lelijeczka, lelujeckä, lelujecka, lelijowy, lelujowy, lelijuszka, lelujeckia, lelujeczka, lelujeczkia* oraz w grupie nagłosowej *mi-* w leksemach: *mert, merta, merteczka* (zjawiska występują w pieśniach z różnych regionów Warmii i Mazur); - przejście *y* w *e* w wyrazie *różeczka* (pieśń mazurska [Oracki 1957, s. 213]); - podwyższenie i zwężenie wymowy samogłoski otwartej *a* do *i* w leksemach *liwander, liwandrowy* (pieśń mazurska [Krzyżaniak, Pawlak 2002, t. III, s. 183], pieśń zebrana na terenie ostródzkiego [Gizewiusz 2000, s. 109]); - obniżenie artykulacji samogłoski *i* do *u* w wyrazach *leluja, lelujecka, lelujeckä, lelujowy,*

lelujeckia, lelujeczka, lelujeczkia (występujące w pieśniach z różnych regionów Warmii i Mazur); - obniżenie artykulacji samogłoski *e* do *a* w wyrazach: *lewander, lewandrowy, lewandowy lewańdrowy, liwander, liwandrowy, luwender, luwandrowy, luwendrowy luwyndrowy* (występujące w pieśniach z różnych regionów Warmii i Mazur); - podwyższona i przesunięta ku tyłowi artykulacja samogłoski *a* do *u* w wyrazach *luwender, luwandrowy, luwendrowy, luwyndrowy* (występująca w pieśniach z różnych regionów Warmii i Mazur); - zachowanie typowych dla dawnej wymowy grup *-ija, -yja* w takich wyrazach jak: *lelija, lilija, lylija, lilijka, fijołecki, fijołeczek, piwonija, psiwónija* (występujące w pieśniach z różnych regionów Warmii i Mazur); - podwajanie artykulacji spółgłoski *n* w przymiotnikach *różanny, rózanny, różanny, rucianny, ruczany, ruczanny* (rejestrowane w pieśniach z różnych regionów omawianego terenu).

Powszechnym zabiegiem wśród nazw gatunków kwiatów użytych w warmińsko-mazurskich pieśniach ludowych jest również zmiana rodzaju gramatycznego rzeczowników. W niektórych przypadkach przekształcenia te nastąpiły najprawdopodobniej pod wpływem języka niemieckiego, w takich wyrazach jak *lewander, liwander i luwender* (ogólopol. *lawenda*, niem. *der Lavendel*), *merta* (ogólnopol. *mirt*, niem. *die Myrte*), *grzebija, grzybija, grzybzija* (ogólopol. *grzybień*, niem. *die Seerose*). W innych kontekstach zmiana ta mogła być podyktowana melicznym charakterem utworów folklorystycznych i – co za tym idzie – dążnością do zespolenia wymowy z melodią. Przykład stanowią leksemy: *rozmaryja rozmarynka* (ogólopol. *rozmaryn*), *rumianeczka, rumianka* (ogólpol. *rumianek*), *grybzielijo, grzybzijo* (ogólopol. *grzybień*). Przeznaczenie pieśni do wykonywania wokalnego mogło mieć również znaczący wpływ na inne, nieumotywowane często, zmiany fonetyczne wśród słownictwa roślinnego. W tym celu mogły być stosowane wskazane wcześniej wydłużenia i rozszerzenia artykulacji (np. w wyrazie *buawatek*), wyeksponowanie samogłosek i zarazem ich podporządkowanie potrzebom fonacji, dające w konsekwencji efekt śpiewu otwartego, charakterystycznego dla wykonawców pieśni ludowych [Bartmiński 1987, s. 199–201]. Ponadto, jak zauważył Jerzy Bartmiński, w śpiewie ludowym

funkcjonuje szereg fonemów realizowanych inaczej niż w mowie, np. obniżenie artykulacji samogłosek wysokich (np. *leluja, myrt*) [Bartmiński, 1973, s. 65–67]. Zauważalna jest również tendencja do dyftongizacji samogłosek, czyli do ich dwufazowej artykulacji, która polega nie tylko na prejotacji, ale często również na tzw. postjotacji, do przejawów której należą takie formy jak: *lilija, fijołecki, piwonia.* [Bartmiński 1987, s. 199–201]. Częstym zabiegiem stosowanym przez wykonawców utworów folklorystycznych jest również stosowanie modyfikacji leksykalnych, w tym swoistych zdrobnień (np. *merteczka, różdżeczka*). Ponadto niektóre z podanych zjawisk fonetycznych są charakterystyczne dla sąsiednich gwar (*nalyczek*), co znajduje uzasadnienie w źródłach pieśni ludowych, które nierzadko czerpały z dorobku pobliskich terenów, między innymi Mazowsza, Kujaw czy chełmińskiego [Oracki, 1976, s. 85–87].

Interesująca jest przy tym znikoma ilość wariantywnych określeń zapożyczonych z języka niemieckiego, które są znaczącym elementem w słownictwie warmińsko-mazurskim, pozostającym pod silnym wpływem obcego substratu. Badania nad nazwami roślin, będącymi wynikiem interferencji języka i dialektów niemieckich, przeprowadził Stanisław Dubisz, podając liczne określenia wariantywne fitonimów, funkcjonujące wśród mieszkańców Warmii i Mazur, takie jak: *bromby* ‘jeżyny’ niem. *Brombeere*; *fiżel* ‘świerk’ niem. *Fichte, jansbery* ‘porzeczki’ niem. *Johannisbeere*; *karota* ‘marchew’ niem. *Karotte*; *miedzian* ‘koper’ niem. *Kupfer*; *papla* ‘osika’ niem. *Pappel*; *raps* ‘rzepak’ nie. *Raps*; *tanne* ‘jodła’ niem. *Tanne* i wiele innych [Dubisz, 1978, s. 233–245]. Badacz wskazuje również na dwuczłonowe zestawienia z udziałem leksemu *róża*, takie jak: *róża wodna* i *jeziorowa róża*, którymi posługują się mieszkańcy badanego regionu w znaczeniach ‘grążel żółty’ i ‘grzybień biały’ [Dubisz 1977, s. 123–124]. W badanych pieśniach brakuje przykładów użycia tych wyrażeń powstałych pod wyraźnym wpływem języka niemieckiego, w którym gatunki te określane są jako *Seerose*. Wśród nazw gatunków kwiatów w badanych zbiorach pieśni ludowych wpływ czynnika niemieckiego widoczny jest wyłącznie w zmianie rodzaju gramatycznego dwóch fitonimów (*lawenda*, *grzybień*) oraz etymologii gwarowej nazwy gatunku goździka (*nalik*) i

irysa\kosaćca (*modra lilia*). Zdecydowana większość nazw roślin w pieśniach ludowych to nazwy ogólnosłowiańskie, ogólnopolskie bądź ich polskie odpowiedniki gwarowe. Nazwy roślin stanowią tym samym jeden z wykładników poczucia odmienności i zarazem jedności etnicznej, językowej i kulturowej, występujących wśród ludności posługującej się gwarami ostródzko-warmińsko-mazurskimi. Sytuacja ta najprawdopodobniej wynika z wielowiekowej tradycji pieśni ludowej na Warmii i Mazurach, która pojawiła się tu już w okresie średniowiecza za pośrednictwem pierwszych polskich osadników, podczas gdy oddziaływanie czynnika niemieckiego nasiliło się na tych terenach dopiero w XVIII–XX w. Dodatkowym czynnikiem, który mógł wpłynąć na zachowanie polskiego charakteru tekstów folklorystycznych, była funkcja, jaką pełniły one na Warmii i Mazurach. Pieśni ludowe były bowiem jednym z głównych narzędzi przeciwko germanizacji, służyły krzewieniu i podtrzymywaniu polskiej kultury i języka na terenach zagrożonych przez czynnik niemiecki.

Pieśń ludowa jest niezwykłym świadectwem czasu i ważnym źródłem informacji o ludziach z danego regionu, ich tradycji, zwyczajach, czy języku. Odkrywanie i poznawanie wartości zawartych w przekazach utworów folklorystycznych może być rozpatrywane w wielu ujęciach i dziedzinach. I chociaż do tej pory powstało wiele opracowań naukowych, w tym również językoznawczych, badających pieśni ludowe, to wiele zagadnień wymaga dalszych analiz. Są to między innymi kwestie dialektologiczne, wśród których zjawiska fonetyczne są jedynie niewielkim fragmentem niezwykle rozległego problemu. Badanie nazw gatunków roślin w tej perspektywie może również stanowić udział w pełnym i wielostronnym opracowaniu zagadnień językowych terenu Warmii i Mazur czy stać się przyczynkiem do kolejnych poszukiwań i odkryć lingwistycznych w mowie mieszkańców nieco marginalizowanego regionu.

Bibliografia

1. Barska-Antos D. Słownictwo Warmii i Mazur: Odzież. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1980. 84 s.

2. Bartmiński J. O języku folkloru. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973.

3. Bartmiński J. Dwie wersje tekstu pieśni ludowej: meliczna i recytacyjna. *Pamiętnik Literacki*: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej, 1987, 78/2. S. 185–206.

4. Basara A. Studia fonetyczne z Warmii i Mazur. Konsonantyzm. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1959.

5. Bień-Bielska H. Słownictwo Warmii i Mazur: wierzenia i obrzędy. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1959.

6. Biolik M. Zapożyczenia z języka niemieckiego w tekstach stylizowanych na gwarę warmińską (na podstawie felietonów drukowanych w „Gazecie Olsztyńskiej" w latach 1925 –1939) // *Prace językoznawcze*, 2000, z. 2. S. 5–33.

7. Biolik M. Dialekt warmiński: fonetyka i fonologia. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2014.

8. Chludzińska-Świątecka J. Budowa słowotwórcza rzeczowników w gwarach Warmii i Mazur // *Prace Filologiczne*, t. XXII, 1972. S. 159–289.

9. Cienkowski W. Kadyk – warmińsko-mazowiecka nazwa jałowca // *Poradnik Językowy*: miesięcznik poświęcony poprawności i czystości języka polskiego, 1963. Z. 5–6. S. 221–226.

10. Doroszewski W., Koneczna H., Pomianowska W. Gwary Warmii i Mazur // *Konferencja Pomorska. Prace językoznawcze* / Stieber Z. (red.). Warszawa, 1956.

11. Doroszewski W. (red.) Słownik języka polskiego, t. IV. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1963.

12. Dubisz S. O nazwach jodły w gwarach ostródzko-warmińsko-mazurskich // *Poradnik Językowy*, z. 9, 1972.

13. Dubisz S. Nazwy roślin w gwarach ostródzko-warmińsko-mazurskich. Wrocław, 1977.

14. Dubisz S. Elementy rodzime i obcojęzyczne w słownictwie gwar ostródzko -warmińsko-mazurskich. // *Z Polskich Studiów Slawistycznych*, , 1978, t. V. S. 233–245.

15. Dubisz S. Relikty bałtyckiego substratu językowego w nazewnictwie roślinnym gwar ostródzko-warmińsko-mazurskich // *Bałto-słowiańskie związki językowe*. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990. S. 87–94.

16. Falińska B. Z gwary warmińskiej i mazurskiej. Terminologia uprawy i obróbki lnu // *Poradnik Językowy*, z. 1, 1952. S. 20–24.

17. Gąsiorowski J. Stoi lipa, lipuleczka. Pieśni mazurskie przez Józefa Gąsiorowskiego w 1884 roku zebrane. Warszawa 1976.

18. Gębik W. (oprac.). Pieśni ludowe Mazur i Warmii. Olsztyn, 1952.

19. Gizewiusz G. Pieśni ludu znad Górnej Drwęcy w parafiach ostródzkiej i kraplewskiej zbierane od 1836 do 1840 roku. Poznań, 2000.

20. Harasimowicz I. O niektórych elementach niemieckich w dialekcie ostródzkim // *Język Polski*, 1954, z. 4. S. 276–285.

21. Horodyska H. Słownictwo Warmii i Mazur: hodowla. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1958.

22. Horodyska H. Ze słownictwa gwar Warmii i Mazur. Hodowla // *Poradnik Językowy,* 1963, z. 2.

23. Judycka I. Z gwary warmińskiej i mazurskiej. Warmińskie nazwy narzędzi rolniczych // *Poradnik Językowy*, 1953, z. 6.

24. Judycka I. Typy zapożyczeń niemieckich w gwarach Warmii i Mazur // *Poradnik Językowy*, 1954, z. 8.

25. Judycka I. 1957, Nazwy narzędzi ornych w gwarach Pomorza Mazowieckiego // *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, z. 5, № 2.

26. Judycka I. Słownictwo z zakresu uprawy roli w gwarach Pomorza Mazowieckiego: stan obecny, historia i związki z terenami przyległymi. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1961a.

27. Judycka I. 1961b, Nazwy roślin uprawnych w gwarach Pomorza Mazowieckiego // *Poradnik Językowy*, z. 8.

28. Judycka I. Wykopywanie ziemniaków i pomieszczenia do ich przechowywania // *Poradnik Językowy*, z. 5–6, 1962a.

29. Judycka I. Badania słownictwa gwar Pomorza Mazowieckiego (sieczkarnia, kierat i ich czynności) // *Poradnik Językowy*, z. 9–10, 1962b.

30. Judycka I. Badania słownictwa gwar Pomorza Mazowieckiego. Sprzęt zboża i siana, młocka, czyszczenie ziarna. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1963.

31. Jurkowski E., Łapiński I., Szymczak M. Słownictwo Warmii i Mazur: stopnie pokrewieństwa, życie społeczne i zawody. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1959.

32. Kętrzyński W. O Mazurach. Olsztyn, 1988.

33. Kolberg O. Dzieła wszystkie. Warszawa, 2012. T. 40. Mazury Pruskie, red. Pawlak D. Wrocław, 1966.

34. Kowalska A. Powiązania językowe obszaru Mazowsza z obszarem ostródzko -warmińsko-mazurskim // *Tradycja badań dialektologicznych w Polsce*. Księga referatów z sesji językoznawczej w Olsztynie. Olsztyn: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1997. S. 119–128.

35. Krzyżaniak B., Pawlak A. Warmia i Mazury. Część I–V. Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2002.

36. Kupiszewski W., Węgiełek-Januszewska Z. Słownictwo Warmii i Mazur: astronomia ludowa, miary czasu i meteorologia. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich,1959.

37. Łesiów M. Z gwary warmińskiej i mazurskiej // *Poradnik Językowy*, 1955, z. 3. S. 116–117.

38. Maćkiewicz J. Czy istnieją językowe wyznaczniki kultury morskiej? // *Język a kultura*. T. 1: Podstawowe pojęcia i problemy. Wrocław, 1991.

39. Mocarska-Falińska B. Słownictwo Warmii i Mazur: uprawa i obróbka lnu. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1959.

40. Mocarska-Kowalska A. Słownictwo Warmii i Mazur: rybołówstwo. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich,1963.

41. Nitsch K. Dialekty polskie Prus Wschodnich // *Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności*, 1907, t. III.

42. Nitsch K., Mrozówna E. Mazowieckie wyrazy przyrodnicze. Jegla = jodła, picea excelsa' // Lud Słowiański, 1931, № 2.

43. Okęcka-Bromkowa M. Śpiewa wiatr od jezior. Warszawa, 1966.

44. Oracki T. (oprac.). Poezja ludowa Warmii i Mazur. Warszawa, 1957.

45. Perzowa H. Wyrazy pochodzenia niemieckiego w Słowniku Gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur. Adaptacja fleksyjna i słowotwórcza // *Obraz językowy słowiańskiego Pomorza i Łużyc*. Pogranicza i kontakty językowe, Zieniukowa J. (red.) . Warszawa, 1997.

46. Pomianowska W. Z gwary warmińskiej i mazurskiej // *Poradnik Językowy*, 1951, z. 1. S. 27.

47. Popowska-Taborska H. Kaszubskie jagła, (j)aglija, pokrewne (z mapą) // *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego* CMVIII. Prace Językoznawcze, 1991, z. 95.

48. Rozwadowski J. M. O stosunku języków bałtyckich i słowiańskich // *Rocznik Slawistyczny*, 1912, nr 5.

49. Siatkowski J. Słownictwo Warmii i Mazur: budownictwo i obróbka drewna. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich,1958.

50. Siatkowski J. Interferencja językowa na Warmii i Mazurach // *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 1983, nr 21. S. 103–115.

51. Smyl J. Nazwy ptaków w dialektach Warmii i Mazur // *Prace Filologiczne*, 1965, t. 18, cz. 4.

52. Sobieski M. (oprac.). Pieśni ludowe Warmii i Mazur. Kraków, 1955.

53. Sobolewska K. Dialektolodzy na manowcach. O wpływie niemczyzny na gwary Warmii i Mazur // *Poznańskie Studia Polonistyczne*. Seria Językoznawcza. 2014. T. 21, z. 2.

54. Stamirowska Z. (red.). Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1987–2014, t. 1–6.

55. Steffen A. Zbiór polskich pieśni ludowych z Warmji. Poznań, 1931.

56. Steffen W. Słownik warmiński. Wrocław, 1984.

57. Symoni-Sułkowska J. Słownictwo Warmii i Mazur: transport i komunikacja. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1958.

58. Szcześniak K. Kadyk, czym jest i na jakich obszarach jest? // *Studia Rossica Gedanensia*, 2014. № 1. S. 89–99.

59. Szyfer A. Słownictwo zwierząt w gwarach Mazur i Warmii // *Rocznik Olsztyński*, 1963, t. V.

60. Ściebora A. Wymowa samogłosek nosowych w gwarach warmińskich i mazurskich // *Prace Filologiczne*, 1971, XXI. S. 5–49.

61. Tyborczyk J. Południowa granica zasięgu wyrazu kadyk ‘jałowiec’ // *Poradnik Językowy,* 1964, z. 6.

62. Wójtowicz J. O tak zwanych „kaszubizmach” w gwarze Warmii i Mazur // *Poradnik Językowy*, z. 4. S. 145–148.

63. Zduńska H. Spółgłoski wargowe i wargowo-zębowe palatalne w wygłosie na Warmii, Mazurach i Mazowszu // *Poradnik Językowy*, 1957, z. 2. S. 72–79.

Е. Лехоцька

НАЗВИ ВИДІВ КВІТІВ У НАРОДНИХ ПІСНЯХ ВАРМІЇ І МАЗУР

Ця стаття містить аналіз назв видів квітів, використовуваних у народних піснях Вармії і Мазур, які датуються XIX і XX століттями. Номінації, зібрані в десяти антологіях Вармії і Мазур, репрезентують різноманітний матеріал для вивчення. У досліджуваних зібраннях представлено

вісімнадцять найменувань використовуваних видів дерев і чагарників: *волошки, фіалки, гвоздики, латаття, ірису, лаванди, лілії, чебрецю, маку, мирта, календули, півонії, ромашки, рути, розмарину, троянди, тюльпана, вересу*. Досліджувана лексика на позначення рослин, крім основних іменників, містить похідні слова – демінутиви чи похідні від іменників прикметники, що вказують на вид рослини. Майже кожна назва, крім загальнонародної форми, має також додаткові варіанти, які репрезентують діалектні фонетичні явища; останній феномен і є головною метою цього аналізу. Крім того, в народних піснях згадуються численні діалектні терміни для назв видів квітів, що підтверджує різноманітність називання рослин жителями Вармії і Мазур.

Ключові слова: діалект, фонетика, назви квітів, народні пісні, Вармія, Мазури.

E. Lekhotska,
PhD Student in Linguistics University of Gdansk,
Faculty of Linguistics
Slavic Department,
51Wita Stwosza St., 80-308, Gdansk, Poland,
tel. : +48 5852330 01,
ewelinalechocka@wp.pl

NAMES OF SPECIES OF FLOWERS IN FOLK SONGS FROM WARMIA AND MASURIA

Summary

This article is an analysis of names of flower species in folk songs of Warmia and Masuria, dated XIX and XX centuries. The names collected in ten Warmian and Masurian anthologies show various materials for study. There are nineteen names of trees and shrubs that follow: *cornflower, violet, carnation, waterlily, iris, lavender, lily, thyme, poppy, myrtle, calendula, peony, mesembryanthemum, chamomile, rue, rosemary, rose, tulip, heather*. The lexicon, except for basic nouns, is created by derivatives, which are diminutive names from adjectival lexemes that describe plant species relationship. Almost every name, except for prevailing nationwide form, has its own form, representing dialectal phonetic phenomenon, which is the main purpose of this analysis. Moreover, folk songs represent numerous dialectal terms for names of flower species, which confirms the variety in naming plants by the inhabitants of Warmia and Masuria.

Key words: dialect, folk songs, names of flowers, phonetics, Warmia, Masuria.

Надійшла до редакції 25.07.2019 р.

УДК 82-09
DOI: https://doi.org/10.18524/2413-0613.2019.23.183134
Artur Malinowski,
kandydat nauk filologicznych, docent Katedry Literatury Światowej
Wydziału Filologicznego
Odeskiego Uniwersytetu Narodowego im. I. I. Miecznikowa,
Francuski bulwar 24 / 26, m. Odessa, 65058, Ukraina,
malinowski_artur@ukr.net

ADAM MICKIEWICZ: TOŻSAMOŚĆ NA POGRANICZU KULTUR

Pobyt w Odessie różni się od przyczynowo-skutkowej determinacji osobistego i twórczego kształtowania się polskiego romantyka. Ten kamień milowy, według poety, nie pozostawi niczego w jego pamięci i w żaden sposób nie wpłynie na jego przyszłość. Pożegnanie z Odessą wygląda jak swego rodzaju inwektywa, przepełniona głębokim sceptycyzmem i rozczarowaniem. Pasjonarność Odessy, która przyjęła, pochłonęła i później odrzuciła Mickiewicza, polega na tym, że miasto to mogło nie tylko zademonstrować uroki i wdzięk światowości, ale też mogło stać się swoistym punktem orientacyjnym lub nawet probierzem późniejszej oceny Petersburga jako antyprzestrzeni, niewolnej, zaplanowanej geometrycznie, wzniesionej na siłę.

Słowa kluczowe: granica, egzystencjalna sytuacja, imaginatywny, perspektywa antropologiczna, petrarkizm.

Pobyt Adama Mickiewicza w Odessie to biograficzny kamień milowy, który przenosi nas do problemów genealogii tekstów, pogranicza kulturowego i tożsamości poety-romantyka w społeczeństwie imperialnym i obcym środowisku mentalnym. Tak czy inaczej okres od końca zimy do listopada 1825 r. jest znamienny z punktu widzenia psychologii przejściowości, fundamentalnej niestabilności i odczucia lotu, unoszenia się ponad codziennością. Kształtująca się w świadomości twórczej poety egzystencjalna sytuacja *nie*-domu, przebywania poza granicami ustalonych form przestrzennych i aktów życiowych jak gdyby wypycha na margines, granicę istnienia.

Z punktu widzenia kształtowania się w świadomości twórczej poety-romantyka sytuacji egzystencjalnej, polegającej na odczuwaniu lotu, uskrzydlenia i lekkości, sfera mentalna Mickiewicza, który trafił do Odessy z woli losu, pozbawiona jest stabilności, nie mieści się w utartych ramach codzienności, pulsując na granicach światów kultury i istniejąc poza granicami zwykłych form przestrzennych i czasowych. Profesor Jarosław Ławski przedstawia swoistą formułę imagologiczną lub kod imaginacyjny Odessy. Dla każdego z Polaków Odessa „jest samoistną wartością, niewątpliwie. Ale też wyobraźnia polityczna, topograficzna i historiograficzna zawsze lokuje Odessę w sferze liminalnej. To przestrzeń-granica, miasto-szaniec, bastion kultury i cywilizacji na granicy Nieznanego i... Niespokojnego. Czy w konfederacji, czy w międzymorskim sojuszu, a nawet w konstrukcji „od morza do morza", Odessa jest oddalona, graniczna, swojska – inna. Jest fenomenem rozkwitu, punktem orientacyjnym, latarnią nad morzem Nieznanego. To Odessa transgresyjna, miejsce przejścia z... do..." [5, s. 186]. Sytuacja międzyprogowości, ponad i poza pozycją w dość tradycjonalistycznym społeczeństwie odzwierciedla, niewątpliwie, stan psychofizjologiczny niepewnego politycznie polskiego poety. Swoiście naśladuje i pojawia się w nieoczekiwanych postaciach fruwającego motyla, zerwanego kwiatu, pozbawionego korzeni, który nie jest przywiązany do tradycji, środowiska, obyczajowości, domu w szerokim

znaczeniu tego słowa. „Lekko mi! rzeźwo! lubo! wiem, co to być ptakiem.” [4, s. 206–208]. Grażyna Tomaszewska pisze o niestabilności społeczno-psychologicznej i sprowokowanym przez nią poczuciu tymczasowości pobytu w Południowej Palmyrze oraz o emocjonalnym kompleksie motylej lekkości, unoszenia się, nieokreśloności. Zbiór tekstów z okresu odeskiego w pełni odzwierciedla cały ten świat uczuć. Okres odeski – to zatrzymanie się motyla, dlatego „w sonetach odeskich dominuje lekkość istnienia, pomieszana z subtelną i żartobliwą wrażliwością...”. [5, s. 560].

Kluczem do odczytania cyklu sonetów odeskich staje się swoisty bilans, poetyckie podsumowanie, w którym wykreślane są linie demarkacyjne pomiędzy dziewięciomiesięcznym fruwaniem motyla na terytorium pogranicznym kulturowo i obecnym stanem pustki, brakiem romantycznej perspektywy i nęcącej dali. To *Dumania w dniu odjazdu* z 29 października 1825 roku. W sytuację rozstania z miastem wpisany jest kolejny podróżny krąg wędrowca, kojarzący się ze wspomnieniem o rozstaniu z domem ojcowskim. Ten wczesny wyjazd jest archetypowy i wypełniony standardową topiką:

Pamiętam, kiedy młody, z lubej okolicy,
Od przyjaciół kochanych, od mojej dziewicy,
Jechałem i patrzyłem, i pomiędzy drzewy
Słyszałem głosy, chustek widziałem powiewy:
Płakałem. – Miło płakać, póki wiek namiętny. [4, s. 206–208].

Oderwanie się od gruntu różni się zasadniczo od tymczasowego schronienia i towarzyszącego mu typu samoidentyfikacji. Mickiewicz jest obcy w nierealnej dla niego przestrzeni Odessy ze względu na kilka czynników, przede wszystkim politycznych i narodowo-kulturowych. W wyniku takiej obcości komunikacja „będącego w niełasce wędrowca” z niezwykle mieszanym i niejednorodnym środowiskiem Odessy nie jest budowana zgodnie z zasadą konwergencyjną, ale raczej dywergencyjną. Sytuacja rozdarcia, atrofii wyrazistych przeżyć emocjonalnych z tendencją do przedmiotowej materializacji obrazowej potęguje się przez

zachowanie w stylu zabawy. Mickiewicz świadomie podkreśla swoją obcość, zakładając maskę *nie*-swojego i konsekwentnie wypełniając wyznaczoną mu rolę:

Tak ja nieznane imię, cudzoziemskie lice
Nosiłem przez te ludne place i ulice… [4, s. 206–208].

Opozycja „swoje" – obce" – doprowadzana jest do ostatecznych granic za pomocą ogrywania znaków nie-swojej atrybutyki, symboliki innego, sąsiadującej z beletrystycznie frywolnym nalotem tożsamości cudzoziemca:

I roje pięknych niewiast spotykałem co dzień;
Chcą mnie poznać – dlaczego? – że jestem przychodzień! [4, s. 206–208].

Wyznaczone a priori ujęcie zachowania cudzoziemca jest uzupełniane takim samym nastawieniem w postrzeganiu go przez społeczeństwo. Niepoważny, lekkomyślnie frywolny stosunek do niego („Dziatwa pędzi motyla, póki z dala świeci; Złowi – spojrzy i ciska: niechaj dalej leci!") wywołuje odczucie pustki, bezużyteczności, pojmowane w kategorii filozoficznego Niebytu, zamazywania granic pomiędzy pełnowartościowym życiem i duchowym nihilizmem. Rodzaj dywergencyjnej komunikacji będącego w niełasce poety, wędrowca, obcego z czymś z innego świata, nieznanym, narzuconym można interpretować, jak pisze Marta Piwińska, nie jako podróż czy pielgrzymkę, lecz jako „przelewanie się z nicości w nicość" [6, s. 97].

Pusta i bez znaczenia, pozbawiona więzów rodzinnych i sympatii jest nie tylko przestrzeń miejska, teatralna i maskaradowa, lecz także wewnętrzny kameralny świat własnego schronienia. Pomiędzy podmiotem lirycznym a domem wewnętrznym (tutaj granice domu i *nie*-domu są dość rozmyte, zanikają) nie tworzą się więzi antropocentryczne, wręcz się od siebie odrywają. Najprawdopodobniej jest to przestrzeń anty-Domu, z odwróconym poczuciem egzystencjalnego współuczestnictwa we wszystkim, co domowe, ukrytym przed ludzkim wzrokiem.

Raz jeszcze do samotnych wracam się pokojów,
Jakbym czegoś zapomniał; wzrok mój obłąkany
Jeszcze wraca się żegnać przyjacielskie ściany.

One śród tylu ranków, śród nocy tak wielu,

Z cierpliwością słuchały mych westchnień bez celu. [4, s. 206–208].

Percepcja przestrzeni nie skupia się na konkretnych obiektach, a jak gdyby ślizga się, naśladując bezwładność, mechaniczną kontemplację. Właśnie dlatego jest obca:

Przy tem oknie częstokroć wieczór przesiedziałem,

Wyglądając, nie wiedząc, czego wyglądałem.

Wstałem, gdy mię znudziła tożsamość widoków,

Budząc echa łoskotem mych samotnych kroków.

Znowu ode drzwi ku drzwiom błądzę bez zamiaru,

Liczę takt w takt żelazne stąpanie zegaru… [4, s. 206–208].

Fizyczne ruchy bohatera są monotonne, brak im ostrości, określonego kąta widzenia. Nudny monotonny obraz jest raczej aluzją do fizjologii miasta ze zdecentralizowaną i rozproszoną uwagą „błądzącej intencji", powierzchownie prześlizgującego się spojrzenia. Takie stanowisko zwiększa stopień obcości i umocowuje bohatera w ramkach Niebytu, depersonalizuje go w granicznej „wymuszonej" przestrzeni zesłania. Z punktu widzenia produktywności twórczej, dojrzałości poetyckiej, okres odeski oceniany jest jako kryzys, stagnacja, zatrzymanie się w romantycznie-integralnie-niepodzielnym wzlocie. Tak właśnie widzi polityczną zsyłkę Mickiewicza G. Tomaszewska: „Patrząc na *Dumania w dzień odjazdu* z powyższej perspektywy, zobaczylibyśmy w wierszu przede wszystkich przemieszany z pychą początek projektu tłumaczenia się z powodu „obniżenia" lotu, jakim podsumowuje się czas odeski. A jednak wierszowe „nie zniżajmy lotu" zda się mieć też inną, egzystencjalną wymowę, wolną od rodzajowego „studium", zgodnie z którym to obcy miastu zesłaniec żegna się z nim, zaznaczając własną odrębność i moralną wyższość" [5, s. 563].

Pobyt w Odessie różni się od przyczynowo-skutkowej determinacji osobistego i twórczego kształtowania się polskiego romantyka. Ten kamień milowy, według poety, nie pozostawi niczego w jego pamięci i w żaden sposób nie wpłynie na jego przyszłość. Pożegnanie z Odessą wygląda jak swego rodzaju inwektywa,

przepełniona głębokim sceptycyzmem i rozczarowaniem: Dlatego smutno mi, cudze miasto, po tobie. [4, s. 206–208].

W czym tkwi przyczyna takiej oceny życia w Odessie? Dlaczego między danym tekstem, prawdziwym życiem w dość wygodnym południowym mieście i cyklem sonetów, stworzonych w tym okresie, dają się zauważyć znaczne przesunięcia strukturalne, a nawet sprzeczności? Mickiewicz, który trafił do Odessy, posiadając statut zesłańca w związku ze sprawą filomatów, znajduje się w niejednoznacznej sytuacji. Proces kształtowania się jego aury antropologicznej uwzględnia wiele elementów. Z jednej strony, będąc niepewnym politycznie, był ograniczony w swoich działaniach. Dzięki listom polecającym Kondratija Rylejewa i Piotra Wiaziemskiego oraz woli losu Mickiewicz staje się jednak częścią środowiska światowych dandysów z własnymi scenariuszami życia i zachowaniem. Polski romantyk miał szansę odegrać pewną rolę i w rzeczywistości stać się wybrańcem losu, będąc ulubieńcem wysoko postawionych pań. Ponadto krąg Wasilija Tumańskiego, typowego dandysa z romantyczno-beletrystyczną aureolą, jak najbardziej temu sprzyjał. Ocena tego poety drugiego rzędu, wystawiona przez Puszkina, całkowicie wpisuje się w ramy wizerunku dandysa ze wszystkimi jego niezbędnymi atrybutami:

Odessę dźwięcznym wierszem sławił
Tumański, drogi nasz przyjaciel…
Przyjechał, wybrał się nad morze
I, jak przystało na poetę,
Włóczył się, patrząc przez lornetę… [7, s. 242].

Puszkin dość przenikliwie uchwycił jego dandysowski komponent. Korespondencja Tumańskiego odzwierciedla jego badawcze analityczne spojrzenie na społeczeństwo odeskie, jego obyczaje i zasady. Jest to ogląd z zewnątrz, z boku, kształtuje się w nim kąt widzenia, optyka widzenia. Mowa o eklektycznym charakterze dandyzmu w zakresie zauważalnego przecięcia tradycji i kultur, organicznego przeplatania się peryferyjnych i głównych struktur semiotycznych. Społeczeństwo Odessy „składa się z jakichś pojedynczych ścinków, jest niezwykle

różnorodne, i dlatego człowiek wykształcony i spostrzegawczy nie może się tu nudzić... ton tego społeczeństwa nie jest dobry w tym znaczeniu, w jakim słowo to jest rozumiane w stolicach... nie ma tu szczególnych zasad dotyczących zwracania się do siebie; niektórych konwencjonalnych rozmów, a nawet konwencjonalnych przyjemności, przy których nazwach zaczyna się ziewać... Każdy więc postępuje po swojemu, mówi na swój sposób, nie przymuszając się do surowego porządku stołecznych salonów" [5, s. 116].

Aura i ceremoniał komunikacji międzyludzkiej, jak wynika ze słów przebywającego w Odessie Tumańskiego, w większym stopniu (w porównaniu z Petersburgiem) skłaniają do indywidualnego uzewnętrznienia samego siebie, a nie do przymusowego podążania za scenariuszem zakładającym ścisłą zgodność ze swoją rolą społecznej i odpowiadającym jej zachowaniem. Dandysowi imponuje właśnie wolność wyrażania woli fizycznej i duchowej, a nie dyktat konwencji społecznych. Nie mówimy w tej chwili o ambiwalencji jego psychologii, paradoksalnie związanej z modą, zunifikowanymi gestami i innymi strategiami naśladowczymi. Dandysowskiej wolności i naturalności sprzyja także pewna dyfuzyjność zachowania, zacieranie granic między sferami antropologicznymi: „W Odessie – ton jest ogólnie zły – Odessa łączy całą napuszoność i niemoralność stolic ze wszystkimi drobnymi troskami i prymitywnymi plotkami miast powiatowych" [5, s. 117].

Oczywiście Mickiewicz, który znalazł się w kręgu usposobionego dandysowsko drugorzędnego poety i w wielobarwnym środowisku Odessy, stał się pozornie częścią tego świata. Wskazują na to wszystkie nieodzowne tego rekwizyty. „W Odessie był on rozchwytywanym przez damy wielkiego świata polskim młodzieńcem, poetą czarującym i kochankiem dam odeskich. Był „zesłańcem", obserwowanym przez szpiclów policji i nurzającym się w luksusie romantycznym obieżyświatem. Żył jak „basza turecki" [5, s. 195]. Ambiwalencja jego statusu jest definiowana przez fakt, że „musiał wyjeżdżać z Odessy nasycony życiem i wewnętrznie martwy, czuł się jak trup w „cudzym mieście" [5, s. 196].

Juliusz Słowacki w poetycko skandalicznej formie wytłumaczył stan całkowitej pustki wewnętrznej Mickiewicza jego rozwiązłością i ogarniającym go lenistwem, co było skutkiem tego, że „kurwy odeskie zmieniały w grafinie" [5, s. 196]. Niewątpliwie miasto powitało polskiego romantyka dwoma strumieniami energii, płynącymi w obu kierunkach: Mickiewicz, który maksymalnie poświęcił się życiu salonowemu, żywiołowi frywolności, porzucił na pewien czas obowiązki obywatelskie, wyczerpał się całkowicie twórczo i emocjonalnie, jednocześnie zgromadził potencjał przyszłych wzorców narodowego romantyzmu i idei narodowej.

Ambiwalencja własnego położenia jest ponownie uświadamiana w związku z motylą obrazowością. Bohater fragmentu pożegnalnego czuje się jak ponętny „kolorowy motyl", którym ktoś się pobawił i wypuścił na wolność:

Lećmy! szczęściem zostały pióra do powrotu,
Lećmy i nigdy odtąd nie zniżajmy lotu! [4, s. 206–208].

Pasjonarność Odessy, która przyjęła, pochłonęła i później odrzuciła Mickiewicza, polega na tym, że miasto to mogło nie tylko zademonstrować uroki i wdzięk światowości, ale też mogło stać się swoistym punktem orientacyjnym lub nawet probierzem późniejszej oceny Petersburga jako antyprzestrzeni, niewolnej, zaplanowanej geometrycznie, wzniesionej na siłę. Takim właśnie jest w trzeciej części *Dziadów*, napisanych później. Celowe jest oczywiście mówienie o genealogii petersburskiego mitu Mickiewiczu, skonstruowanego częściowo na podstawie istniejących wzorców, i o poetyckim umocowaniu wrażeń o Odessie. Związku tego nie można oczywiście ustalić dosłownie, mowa raczej o typologii podejść do wszystkiego, co związane jest z Odessą (a wraz z nią z Krymem), jako przestrzeni wolności, tymczasowego odpoczynku, komfortowych kontaktów i nieoficjalnej komunikacji, ściśle regulowanej przez ideologię imperialną i mit o przemocowo-woluntarnym założeniu Petersburga. Ideologemy historiozoficzne, ze szczególną starannością wprowadzane w *Dziadach*, nakładają się też, oczywiście, na opozycję południe-północ, prowincja-stolica. Są to przede wszystkim dygresje o historii filomatów odczytywane w kontekście Ewangelii jako opowieść o zabijaniu niewinnych i kolejnych mąk Zbawiciela. Historia Polski rozpatrywana jest w optyce

prowidencjalizmu, z uwzględnieniem mesjanistycznego znaczenia historii narodowej. Właśnie te akcenty, jak nam się wydaje, stały się punktem wyjścia do obszernej systemowej inwektywy pod adresem tłumiącego wszystko caratu rosyjskiego. Umieszczony w *Dziadach* subcykl petersburski, złożony z 7 tekstów, odczytywany jest tak czy inaczej jako antyteza odeskiego i krymskiego cykli sonetów. Ich głęboki związek jest jednak widoczny na poziomie formowania się antropologicznej aury poety, jego dojrzałości artystycznej i obywatelskiej, kształtowania się poety-buntownika, bojownika o niepodległość Polski z jej szczególną rolą konsolidującą. Potencjał twórczy Odessy w tym procesie odnotowuje Jarosław Ławski: Mickiewicz znajduje się na łonie południowej łaski, romantycznej udręki – emocjonalnych i psychologicznych rekwizytów dandysa, których odwrotną stroną jest rozkwit duchowy i intelektualny, patos buntowniczy całej plejady polskich poetów. „…nasyciwszy swymi luksusami Mickiewicza, Odessa wydała okrutnego, „niewdzięcznego" przywódcę podbitego narodu" [5, s. 197].

Mickiewicz z okresu *Konrada Wallenroda, Dziadów* i *Pana Tadeusza* to, oczywiście, przedmiot odrębnego badania. Nas interesuje natomiast fundament, chronotop graniczny, ambiwalentny status, uwarunkowany marginalnymi ramami istnienia w obcej przestrzeni. „Dla Mickiewicza cały okres rosyjski pozostanie doświadczeniem dwuznacznym, tu rozkwitł jako mężczyzna i podziwiany poeta, nabrał wielkoświatego szlifu, zaprzyjaźnił się z elitą rosyjską. I tu otarł o zdradę. Gdy jego koledzy błąkali się po stepach kazachskich, on zwiedzał Krym. Tę ambiwalencję zapisują sonety odeskie, które opiewając salonową miłość (także w fizycznym wymiarze), kończą brutalnym zerwaniem ze światem ulotnych miłostek (sonet *Ekskuza*)" [5, s. 196].

Stan psychoemocjonalny Mickiewicza w okresie południowym wyznaczany jest przez położenie pośrodku między kosmiczną pustką i lekkością egzystencji. Stan taki uwarunkował pewną kosmologię, transcendencję i filozofię naturalną sonetów odeskich i krymskich. Linia podziału między miłosno-erotycznymi sonetami odeskimi i sonetami krymskimi w duchu filozofii naturalnej jest dość umowna,

granice między tymi dwoma cyklami łączą się w podążaniu za petrarkizmem traktowanym jak autorytatywna tradycja, kanon, w którym współzależności między grą literacką, delektowaniem się obrazami wielkiego poprzednika i własną poezją stają się bardziej wyraźne. Mickiewicz z okresu odesko-krymskiego, na pozór nie zaprzeczając ideologii imperialnej, a nawet naśladując pod osłoną modnych masek obce mu społeczeństwo, był w stanie stworzyć dość hermetyczny świat, istniejący zgodnie z immanentnymi prawami estetycznymi. Opiera się on głównie na rycerskim modelu zachowania, obejmującym obszary miłości, przyjaźni, etykiety świecko-ceremonialnej. Orientację na włoski sonet i na teksty Petrarki potwierdzają tytuły i podtytuły cyklu. W epigrafach i tytułach niektórych sonetów widoczny jest bezpośredni związek z tekstami Francesco Petrarki, aż do odtworzenia sformułowań i klisz językowych. Poprzedzające cykl słowa *Kiedy po części był innym, niż teraz, człowiekiem* nastawiają czytelnika na koherentny typ komunikacji pomiędzy rolami, to znaczy na próbę nawiązania z głównym odbiorcą – ukochaną – stosunków pełnych harmonii, solidarności emocjonalnej nawet na odległość:

Że uciekać i kochać bez nadziei muszę.

Niech ślub ziemski innego darzy ręką twoją,

Tylko wyznaj, że Bóg mi poślubił twą duszę. [3, s. 211].

Szlachetne służenie Pięknej Damie, ubóstwianie jej wizerunku, jest częścią ideologii średniowiecza, która na późnym etapie zaczyna być przesiąknięta potężnym substratem erotycznym. Johan Huizinga bardzo trafnie formułuje rycerski ideał epoki: „Powstaje erotyczna forma myślenia z nadmierną treścią etyczną, przy czym związek z naturalną miłością do kobiety wcale nie jest zakłócony. Właśnie ze zmysłowej miłości do kobiety wynikało szlachetne służenie damie, które nie rości sobie prawa do realizacji swoich pragnień. Miłość stała się polem, na którym można pielęgnować wszelkiego rodzaju estetyczną i moralną doskonałość” [9, s. 13].

To typowo rycerskie podejście do interpretacji lamentacji miłosno-erotycznych, a nawet emocji zabarwionych tonami inwektywnymi, utrzymuje w całym cyklu

atmosferę napięcia. Nie tylko w programowym sonecie *Do Laury*, lecz także w nie mniej znamiennym *Błogosławieństwie*, ze specjalną uwagą autora *Z Petrarki*, widoczna jest gra obrazowością duszpasterską. Jest ona związana zarówno z psychologią frywolności, jak i z religijnym i filozoficznym dyskursem epok średniowiecza i renesansu.

Błogosławione oczki blasku i wesela,

Skąd amorek wygląda i łuczek napina,

Błogosławiony łuczek, strzałki i chłopczyna,

Co do mnie wówczas strzelił, ach! I dotąd strzela. [2, s. 241].

Wymienione mikroobrazy, pomimo że są kliszami, wypełniają bardzo dobrze swoją rolę, zwłaszcza w kontekście epoki. Jedną z wizytówek epoki była, jak pisał Huizinga, „Biblia kultury erotycznej" – „Powieść o róży" [9, s. 113]. Przez pryzmat tego tekstu odczytywane są również motywy kwiatowe sonetów Mickiewicza. Dzięki temu można wyjaśnić nie tylko neoplatonistyczny charakter miłości bohatera lirycznego do abstrakcyjnego adresata, ucieleśnionego w zbiorowym obrazie Laury, lecz także namiętność jako taką, zmysłowo-erotyczne zabarwienie powieści z odeskimi kobietami.

Kontekst rycersko-erotyczny w odeskim cyklu lirycznym zasługuje niewątpliwie na większą uwagę. W naszym badaniu jest on tłem do konstruowania obrazu Polaka w Odessie, określanego przez ramy pogranicza kulturowego, graniczność egzystencji i transgresji mentalnej. Południowy okres życia i twórczości polskiego romantyka to czas permanentnych zmian prowadzących do specyficznych form zachowania społecznego związanego z pełnionymi rolami, mimikry i późniejszej dojrzałości. Sytuacja *nie*-domu zyskuje potężny potencjał pasjonarny, który później przybrał postać epickich arcydzieł...

Bibliografia

1. Литературные и краеведческие источники, мемуары, дневники, письма 1794–1850 гг. об Одессе первой половины XIX в. 170 с.

2. Mickiewicz A. Błogosławieństwo (z Petrarki) // Wiersze. Warszawa, 1993, s. 241.

3. Mickiewicz A. Do Laury // Wiersze. Warszawa 1993, s. 211.

4. Mickiewicz A. Dumania w dzień odjazdu // Wiersze. Warszawa, 1993, s. 206–208.

5. Odessa w literaturach słowiańskich. Studia. Białystok – Odessa, 2016. 1022 s.

6. Piwińska M. Wolny myśliwy. Osiem prób Mickiewicza. Gdańsk, 2003. 279 s.

7. Puszkin A. Eugeniusz Oniegin: romans wierszem. Przełożył Adam Ważyk, wstępem i przypisami opatrzył Ryszard Łużny. Wrocław: Ossolineum, 1970. 291 s.

8. Słowacki J. Wiersze. Nowe wydanie krytyczne, opr. J. Brzozowski, Z. Przychodniak. Poznań, 2005. 925 s.

9. Хейзинга Й. Осень средневековья. Исследование форм жизненного уклада и форм мышления в XIV и XV веках во Франции и Нидерландах. М., 1995. 416 с.

References

1. Literaturnye i kraevedcheskie istochniki, memuary, dnevniki, pis'ma 1794–1850 gg. ob Odesse pervoy poloviny XIX v. 170 p.

2. Mickiewicz A. Błogosławieństwo (z Petrarki) // Wiersze. Warszawa, 1993, s. 241.

3. Mickiewicz A. Do Laury // Wiersze. Warszawa 1993, s. 211.

4. Mickiewicz A. Dumania w dzień odjazdu // Wiersze. Warszawa, 1993, s. 206–208.

5. Odessa w literaturach słowiańskich. Studia. Białystok – Odessa, 2016. 1022 s.

6. Piwińska M. Wolny myśliwy. Osiem prób Mickiewicza. Gdańsk, 2003. 279 s.

7. Puszkin A. Eugeniusz Oniegin: romans wierszem. Przełożył Adam Ważyk, wstępem i przypisami opatrzył Ryszard Łużny. Wrocław: Ossolineum, 1970. 291 s.

8. Kheyzinga Y. Osen' srednevekov'ya. Issledovanie form zhiznennogo uklada i form myshleniya v XIV i XV vekakh vo Frantsii i Niderlandakh. M., 1995. 416 p.

А. Т. Малиновський

АДАМ МІЦКЕВИЧ: ОСОБИСТІСТЬ НА ПОГРАНИЧЧІ КУЛЬТУР

Чи мало перебування в Одесі причинно-наслідкове значення для особистісного та творчого формування польського романтика? За словами поета, ця віха нічого не залишить у його пам’яті і жодним чином не вплине на його майбутнє. Прощання з Одесою – це своєрідна вигадка, сповнена глибокого скептицизму та розчарування. Пасіонарність Одеси, що поглинула та пізніше відкинула Міцкевича, полягає у тому, що це місто могло не лише продемонструвати чари та витонченість, але й могло стати своєрідним орієнтиром чи навіть випробуванням для подальшої оцінки Петербурга як антипростору, геометрично спланованого, побудованого насильно.

Ключові слова: кордон, екзистенціальна ситуація, образність, антропологічна перспектива, петраркізм.

A. T. Malinovskiy,
Candidate of Philology,
Associate Professor of the Department of World Literature
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
malinowski_artur@ukr.net

ADAM MICKIEWICZ: IDENTITY ON THE BORDER OF CULTURES

Summary

A. Mitskevich's stay in Odessa is a biographical milestone that leads us to the problems of the genealogy of texts, cultural frontier and the identity of a romantic poet in imperial society and an alien mental environment.

One way or another, the period from the end of winter to November 1825 is indicative from the point of view of the psychology of transitivity, fundamental instability and the sensation of flying, hovering above the commonplace. The situation of inter-threshold, above and above the position in a rather traditionalist society, of course, reflects the psycho-physiological status of the politically unreliable Polish poet. He peculiarly mimics and appears in unexpected guises of a fluttering moth, a plucked flower, devoid of roots, not tied to tradition, environment, life, and home in the broad sense of the word. Separation from the soil is fundamentally different from the temporary shelter and the accompanying type of self-identification. He is a stranger Odessa on several parameters, primarily political, national and cultural.

The situation of a gap, atrophy of the bright, with a tendency to subject-material figurative materialization, emotional experiences, is aggravated by the play type of behavior. He consciously emphasizes his strangeness, putting on the mask of his not-his own and consistently fulfilling his intended role.

Key words: border, existential situation, imaginary, anthropological aura, petrarchism.

Надійшла до редакції 21.09.2019 р.

УДК 82-32
DOI: https://doi.org/10.18524/2413-0613.2019.23.183135

А. Т. Малиновський,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури
філологічного факультету
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
malinowski_artur@ukr.net

ГОСТИННІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ: РИТУАЛ – АНТРОПОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ – КУЛЬТУРНА УНІВЕРСАЛІЯ

У статті розглянуто гостинність як різновид соціально-рольової поведінки і як тип комунікації в українській літературі першої половини XIX століття. Феномен гостинності постає реалізацією філософії діалогу, зустрічі *Я* з *Іншим*. Проаналізовано різноманітні прояви цієї комунікації в літературі, підкреслено питому вагу ритуалу, антропологічної моделі й культурної універсалії у творах. Простежено суміжні з гостинністю прояви побутової поведінки персонажів, різноманітні антропологічні коди, сценарії. Гостинність постає своєрідною антропотехнікою, що регулює повсякденне життя людини, ритуалізує її соціальні відносини, розподіляє статусні ролі.

Ключові слова: антропологія, гостинність, соціально-рольова поведінка, Інший, ритуал.

Серед так званих антропотехнік, що презентують людську поведінку передовсім в етологічному вимірі зі стабільно-динамічним звичаєвим ладом,

комплексом уявлень про світ, гостинність є чи не найпоказовішою. Ця категорія настільки універсальна, що в певному сенсі дорівнює таким культурно-цивілізаційним загальникам, як істина, краса, добро, буття. Усіляко маркуючись відповідно до тезаурусу епохи, звичаєвого коду і типу літератури, гостинність постає надзвичайно рухливою категорією з помітним тяжінням до порівняльної типології і розширеної семантики. В ній кодуються емблематика і знакова сфера життя, вербально-невербальна поведінка людини, дискурс спілкування з *Іншим*, особлива риторика впізнавання і прийняття *чужого* у світ *свого*.

На правах гостинності змінює своє обличчя й українська література перших десятиліть XIX ст., долучаючись до європейського письменства та ідентифікуючи себе як локальне утворення з увиразненим вектором периферійності, цілком природної для неї провінційності. Відмикаючи канали для засвоєння чужої традиції, вона *гостинно* поводиться з нею, творчо асимілює її форми та створює власні, національні, вбудовані в рідний ґрунт. Це метарівень гостинності, крізь який проглядають підпорядковані йому ритуали, моделі та схеми всередині художніх творів, тобто в системі подій і образних зчепленнях. Провінційність позбавлена тут будь-якої негативної конотації і пов’язана радше з потужним культурним комплексом на позначення пасіонарності і впливу на формування національної ідентичності. Провінційність має свою фізіогноміку і морфологію, тому між сферою людської поведінки, почуттів, емоцій і архітектонікою простору, ландшафтом встановлюється тотожність. У контексті загальної *морфології культури* (термін уведений у науковий обіг німецьким культурфілософом О. Шпенглером) простір „формує душу людини, він змінюється з людиною. Той самий ритм пронизував її почуття та шелест лісів” [8, с. 118]. Становлення красного письменства на території порубіжжя, національної околиці сприяло закріпленню, буквально герметизації в ньому моделей консервативної поведінки, усамітненої свідомості, цілої низки захисних реакцій на агресивне втручання зовнішнього світу. Хуторянство і провінціалізм стають необхідним

чинником не лише письменницької поведінки, самоідентифікації, а й проектуються у площину художніх подій. Знову ж таки жодної негативної забарвленості ці комплекси не несуть, вони радше визначають поступ нашої словесності від „побутового консерватизму та *місцевого, куткового патріотизму*" як „першої фази національної свідомості українських авторів доби Котляревського та Квітки" [4, с. 104]. Крім того, усамітнення, ізоляція невід'ємні від усвідомлення свого колоніального становища, яке, на противагу імперському знеособленню, суцільному нівелюванню цінностей, дозволяє зберегти традиційні форми дозвілля та унормувати їх згідно зі структуруванням національного універсуму. „Пов'язана з цим захисна настанова на локалізацію та ізоляціонізм передбачала переформування картини світу в цілому, вимагала структурних змін – не лише зменшення масштабів, але й заміни пріоритетів, полярного зміщення позицій, ідеологізації розбіжних точок зору" [1, с. 16].

Продукуючи різноманітні форми гостинності як верифікації антропологічної сутності в соціально-рольовій поведінці, численних побутових сценаріях і суспільних діях, українські письменники майже одностайно збігаються в її потужній моделюючій функції. Причому означені нами межі цього комплексу є відносними і радше втілюють різні його аспекти. Справді, немає посутньої різниці між старосвітським ритуалом, антропологічною моделлю і літературною універсалією, позаяк вони постають у відносинах доповнюючої дистрибуції, семантичного нюансування відтінків цього потужного універсально-знакового комплексу. Художні тексти маркують гостинність і на макро-, і на мікрорівні, від окремих метафор, образів, мотивів до розгорнутих у часі й просторі ритуалів та етикетних церемоніалів. Польський дослідник Адам Пісарек пропонує розрізняти ситуативний, оказіональний та інституціональний, категоріальний виміри гостинності у відповідних контекстах: „Необхідно відокремлювати популярне, але вторинне й метафоричне використання від того, що пов'язує гостинність з інституцією, в межах якої вона постає однією з основних вартостей і одним із засадничих нормативних індикаторів та водночас виконує суворо визначену функцію і

містить ввесь набір зразків, шаблонів і дотичних до них стратегій їх утілення. Зразків і стратегій, що можуть бути екстрапольовані на інші дискурсивні і практичні категорії та зазнати інтерналізації" [9, с. 103].

Звісно, в чистому вигляді гостинність зустрічається рідко, це радше схема для наповнення якимось суміжним змістом, що постає таким собі субстратом, матеріалом твору. Здебільшого вона сусідить і корелює з похідними від неї або, навпаки, зумовленими нею гастрономічними кодами, тілесними практиками, ритуалами зустрічі з *Іншим* як чужим, інакшим, містерією пізнання *не-своєї* культури на порубіжжі, заглибленням і неквапливим переосмисленням усього незнайомого, утаємниченого, сокровенного. Коливання між прийняттям і відторгненням іншого світу, позицією і контрпозицією надзвичайно широкі, але майже ніколи не долають граничних точок підставової схеми, або ідеологеми: „Лише одна гостинність є гостинною" [2, с. 132]. Отже, між ідеєю гостинності та її втіленнями виявляється неабияка розбіжність, асиметрія, яка, втім, виглядає цілком закономірною в контексті співіснування різник практик спілкування, невербальних риторик, типів комунікативної поведінки. З точки зору теорії дискурсних формацій В. Тюпи українська література тяжіє до ройової та рольової комунікації, що і зумовлює надзвичайно *традиціоналістський* характер гостинності, її відносну унормованість у межах патріархального соціуму, публічного й усамітненого, відкритого і закритого одночасно.

Тематизація цього комплексу відбувається частіше у координатах *Я – Ми-спільнота* за підтримки авторитетного, директивного *Воно*. Комунікація передбачає особистісно-надособистісний рівень, де індивідуальність розчиняється спочатку у колективній свідомості, що згодом скеровується владою традиції, персоніфікованої в актах і ритуалах повсякденного життя. Часто діалог між єдиною нерозчленованою міжлюдською групою (з різними образними аналогами у вигляді промовляючого на всі лади й голоси вулика, сільського сценічного майданчика з лубочним обрамленням завчасно розпланованих і продуманих дій учасників та іншими формами ансамблевої

присутності людей на публіці) і представниками іншого світу, ідеології відбувається саме на рівні гостинності як певного ключа, дешифратора системи відносин у суспільстві, комунікативної поведінки, культури й філософії життя загалом. Завважимо, що зустріч колективу як монолітно зібраного тіла з притаманною йому соборною точкою зору, сакральним мірилом усього сущого з чужим, не-своїм, або своїм-чужим набуває різноманітних форм вираження у літературі – від різкого неприйняття, відторгнення до цілої містерії пізнання, навіть впізнавання і поступової асиміляції.

В цьому аспекті справжня парадигматика гостинності вишикується у „Пані Халявському" Г. Квітки-Основ'яненка. Міметична техніка розгортання матеріалу подібна до прийомів кінопоетики, що передбачають послідовну зміну картин, серійність у відтворенні традиційного ладу, подій у житті старосвітської верхівки. Письменник буквально ліпить образи, жести та рухи персонажів, які презентують окремі сцени й мікросцени твору. Настанова на візуальне схоплення усього, що проходить перед очима, майже фактурна відчутність різноманітних проявів тілесної та соціально-рольової поведінки зумовлені позицією суб'єкта оповіді, його жанровими пріоритетами, взятими з арсеналу усної та писемної словесності імітаційними техніками. Оповідач надягає маску простака, який вдається до стилізованих під усне мовлення мемуарів про миле його серцю старосвітське життя. Завважимо, що тактика дивакуватості, наївності, якоїсь інфантильності мала детально розроблені типологічні варіанти в українській наративній традиції і добре прислужилася Квітці в аспекті застосування до реалій минувшини. Стихія усноопові́дного слова толерувала діалог між наратором і читачем у відкритих формах, без зайвого екрану, посередника, медіатора. Дистанція між ними скорочувалася, встановлювалися іноді фамільярні відносини, що свідчили про особливу довірливість українського Симпліциссімуса і впевненість у тому, що читач його зрозуміє. Цей контакт здійснюється у формі „гри с адресатом оповіді – через узнавання, вгадування, розшифровку натяків і відображення у подвійних

дзеркалах” [6, с. 102]. Тому представлений світ надзвичайно відчутний і наділяється властивостями зорового, слухового, тактильного сприймання.

Кульмінаційний парад гостей у „Пані Халявському” ретельно структурований і вписаний в основний корпус тексту як цілісний ритуал з увиразненою соціально-антропологічною ідентифікацією. Гостинність виведена назовні, всі її топоси словесно і понятійно номіновані, художньо оформлені, атрибутика є наочною і відповідно узгодженою з драматургією, церемоніалом. На очах читача розгортається містерія прийому гостей із низкою супровідних акцій, щоправда, без зайвої утаємниченості, інтимності. Це містерія з реалізації соціальних дій, що суворо корелюють із суб’єктами корпоративної патріархальної свідомості. Однак буде неприпустимим спрощенням зведення гостинності лише до соціального фундаменту, реалізації практичних потреб з обміну матеріальними і нематеріальними цінностями. У „Пані Халявському” це ще й категорія, закорінена у плоть і кров традиції, національної ментальності, етнічної психології. З методологічної точки зору надзвичайно важко відокремити різні аспекти гостинності як універсально-знакового комплексу.

На думку С. Зєнкіна, існує два основних різновиди гостинності: не опосередкований зайвою нормативністю, рольовими відносинами, штучними поняттями ритуал традиційних суспільств і протилежна йому ігрова поведінка з різноманітною метафорикою переосмислення, вигаданими сценаріями, специфічною мовою і загальними місцями. Обидві моделі співвідносяться між собою як прагматична, життєво необхідна і непрагматична, окультурена, усіляко текстуалізована і потрібна для ілюстрації чогось іншого, більш загального, не пов’язаного безпосередньо з фігурами господаря і гостя. Опозиція *антропологічної* і *літературної* моделей гостинності є відносною, часто-густо ці поняття функціонують як синтетична цілість. Загальну схему гостинності можна уявити як взаємодію свого і чужого: „ … отримувач-гість присутній на території та / або у спільноті його подавців-господарів як „чужий” і включається в їхнє життя саме як чужий, не асимілюючись” [3, с. 181]. Культура кордонів, семантика розрізнення і відмежовування слугує

надзвичайно необхідним інструментарієм в аналітиці гостинності. Тому осібно акцентується увага на відмінностях, своєрідності, структурній маркованості персональних сфер учасників акту гостинності, що прочитується як певний текст, закодована знаками тубільного походження система. Так само, як текст містить формальні елементи початку і кінця, архітектоніка гостинності складається з „*ритуалів прийому і проводів*, тобто відмічені моменти протягом часу, коли драматично розігрується і тимчасово нейтралізується основоположна опозиція „своє / чуже”; у ході цих ритуалів гість стає „своїм чужим”, „освоюється” чи „присвоюється” господарями…” [3, с. 182]. У цій комунікації культурне і *не*-культурне, прагматичне і літературно-фікційне співіснують, об’єднуючись у ситуації зустрічі *Я* з *Іншим*, взаємопізнання і толерування міжсуб’єктних, міжнаціональних, міжнародних контактів.

Надзвичайно структурований і прозорий, побудований на опозитивних відношеннях ритуал прийому і проводів гостей уводиться Квіткою не лише як увертюра і фінальна частина розкішного бенкету. У цьому обрамленні відчитується набагато ширша семантика, пов’язана з функціонуванням культурної традиції і кодуванням її у текстових глибинах. Через гостинну ритуальність і атрибутику проглядають ритми, темпоральність і знакові прикмети етнічної психології козацької верхівки XVIII – першої половини XIX століть. Усе наочно продемонстроване письменником є цілісним текстом, що ретранслює культурний тип, тяглість традиції, генеральні тезаурусні конструкції. За Ю. Лотманом, традиція безпосередньо пов’язана з „механізмом перекодування”, тому вона є „системою текстів, що зберігаються у пам’яті даної культури, або субкультури, або особистості. Вона завжди реалізована як *окремий випадок, що розглядається як прецедент, норма, правило*. Тому „традиція” піддається більш широким інтерпретаціям, ніж „сучасність”. Текст, який пропускається крізь код традиції, – це текст, який пропускається крізь якісь інші тексти, що виконують роль інтерпретатора” [7, с. 210].

Відтворений простакуватим оповідачем світ подвійно кодований, бо на власні суб’єктивні враження та емоції накладається все ж таки сфера денотатів,

того, що було реально і що слугувало фундаментом для тієї епохи. Крім того, відновлена у пам'яті Трушка Халявського драматургічна послідовність із симетричним чергуванням актів бенкету, ретельна деталізація, прискіплива увага до самого церемоніалу підготовки, зустрічі і проводжання гостей свідчать про орієнтацію на загальні місця літературного застілля цієї доби. Зі свого боку сучасні автору тексти ретранслюють барокову традицію з її тяжінням до гіперболізації, нагромадження, карнавального гротеску. Будь-які повсякденні реалії в естетиці бароко перетворювалися на справжній церемоніал з домішками пихатості і демонстрацією надмірності. Така тернарна структура, що складається з власного, дещо наївного і очищеного від культурно-цивілізаційних туманностей бачення, денотатів з прирощеними до них в уяві наратора конотативними смислами і традиційних схем літературного бароко, сприяє створенню місткого образу розкішної учти з обов'язковим дотриманням правил, етикету: „И что это были за банкеты!.. Куда! В нынешнее время и не приснится никому задать такой банкет, и тени подобного не увидишь; а еще говорят, что все вдалися в роскошь! Да какая была во всем чинность и регула!..” [5. с. 13].

Гостинність у літературі постає потужним ритуальним комплексом, крізь призму якого вибудовується уявлення про тезаурус епохи, загальні тенденції розвитку культури. Вона поєднує в собі ознаки ритуалу, антропологічної моделі і культурної універсалії, актуалізуючи в конкретних текстах індивідуальний набір значень і дотичних до них шляхів утілення практик повсякдення. Твір Квітки-Основ'яненка відтворює принципово важливі для української літератури перших десятиріч XIX століття способи взаємодії персонажів зі світом, ілюструє ситуації зустрічі суб'єкта з об'єктом на рівні потужних ритуальних комплексів та універсально-знакових моделей.

Список використаних джерел та літератури

1. Сентиментальна „провінція” (Нова українська література на етапі становлення). Харків: [б.в.], 2006. 322 с.

2. Делез Ж., Гваттари Ф. Что такое философия?; пер. с фр. С. Н. Зенкин. М. : Институт экспериментальной социологии. СПб.: Алетейя, 1998. 287 с.

3. Зенкин С. Н. К антропологическому и литературному определению гостеприимства. Работы о теории. М. 2012. С. 179–191.

4. Зеров М. Українське письменство; упоряд. М. Сулима. К. : Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2003. 1301 с.

5. Квітка-Основ’яненко Г. Ф. Зібрання творів у 7 т. Т. 4. К.,1979. С. 7–197.

6. Лескинен М. В. Жанровые классификации и проблема адекватности читательского восприятия. Из истории критики и рецепции романа Григория Квитки-Основьяненко „Пан Халявский”. *Человек-творец в художественном пространстве славянских культур.* М., СПБ., 2013. С. 102–127.

7. Лотман Ю. М. Семиосфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи. Исследования, заметки. Ю. М. Лотман. СПб, 2000. С. 12–149.

8. Шпенглер О. Закат Европы. Минск. 1999. 720 с.

9. Pisarek A. Gościnność polska. O kulturowych konkretyzacjach idei. Katowice: grupa kulturalna.pl, 2016. 264 s.

References

1. Sentymentalna „provintsiia” (Nova ukrainska literatura na etapi stanovlennia). Kharkiv : [b.v.], 2006. 322 p.

2. Delez Zh., Gvattari F. Chto takoe filosofiya?; per. s fr. S. N. Zenkin. M. : Institut eksperimental'noy sotsiologii. SPb. : Aleteyya, 1998. 287 p.

3. Zenkin S. N. K antropologicheskomu i literaturnomu opredeleniyu gostepriimstva. Raboty o teorii. Moskva. 2012. P. 179–191.

4. Zerov M. Ukrainske pysmenstvo; uporiad. M. Sulyma. K. : Vyd-vo Solomii Pavlychko „Osnovy”, 2003. 1301 p.

5. Kvitka-Osnovianenko H. F. Zibrannia tvoriv u 7 t. T. 4. K., 1979. P. 7–197.

6. Leskinen M. V. Zhanrovye klassifikatsii i problema adekvatnosti chitatel'skogo vospriyatiya. Iz istorii kritiki i retseptsii romana Grigoriya Kvitki-Osnov'yanenko „Pan Khalyavskiy”. Chelovek-tvorets v khudozhestvennom prostranstve slavyanskikh kul'tur. M., SPB., 2013. P. 102–127.

7. Lotman Yu. M. Semiosfera. Kul'tura i vzryv. Vnutri myslyashchikh mirov. Stat'i. Issledovaniya, zametki. Yu. M. Lotman. SPb, 2000. P. 12–149.

8. Shpengler O. Zakat Evropy. Minsk. 1999. 720 p.

9. Pisarek A. Gościnność polska. O kulturowych konkretyzacjach idei. Katowice: grupa kulturalna.pl, 2016. 264 s.

A. T. Malinovskiy,
Candidate of Philology,
Associate Professor of the Department of World Literature
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
malinowski_artur@ukr.net

HOSPITALITY IN UKRAINIAN LITERATURE IN THE FIRST HALF OF THE XIX CENTURY: RITUAL – ANTHROPOLOGY MODEL – CULTURAL UNIVERSAL

Summary

Hospitality is considered as a kind of social-role behavior and as a type of communication in Ukrainian literature of the first half of the nineteenth century. The phenomenon of hospitality is the realization of the philosophy of dialogue, meeting I with the Other. Various manifestations of this communication in the literature are analyzed; the specific importance of ritual, anthropological model and cultural universality in the works is emphasized. Hospitality is a kind of anthropotechnics that regulates a peron's daily life, ritualizes their social relations, and distributes status roles.

Among the so-called anthropologists who present human behavior first and foremost in an ethological dimension with a stable and dynamic habit, a complex conception of the world, hospitality is perhaps the most indicative one. This category is so common that it is in some sense equal to such cultural and civilizational universals as truth, beauty, good, being. It encodes the emblem and sign sphere of life, the verbal / non-verbal behavior of a human, the discourse of communication with the Other, the special rhetoric of recognizing and accepting another into their world.

Key words: anthropology, hospitality, social-role behavior, Other, ritual.

Надійшла до редакції 29.08.2019 р.

УДК 81'42:398.332.416(=161.2):316.346.2-055.2
DOI: https://doi.org/10.18524/2413-0613.2019.23.183136
О. В. Яковлєва,
доктор філологічних наук, професор кафедри загального та слов'янського
мовознавства філологічного факультету
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар 24/26, м. Одеса, 65058, Україна,
olga.yakovleva.1920@gmail.com

ҐЕНДЕРНИЙ СТЕРЕОТИП ФЕМІННОСТІ В КОНТЕКСТІ РИТУАЛІВ НА РІЗДВЯНІ СВЯТА В УКРАЇНСЬКІЙ ТРАДИЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ

Відповідно до актуальних понять у межах лінгвістичної ґендерології – *фемінна ґендерна поведінка* і *маскулінна* – основна увага у статті приділяється проявам стереотипу фемінності у ритуальних магічних діях дівчат і жінок на різдвяні свята в Україні. Описані та проаналізовані символічні значення окремих предметів та магічних дій, які були обов'язковими напередодні Різдва. У представленій розвідці виділяються і пояснюються „нелогічності" у виконанні деяких магічних ритуалів, які у традиційній культурі вважаються суто жіночими, зокрема, долучення чоловіка до захисних магічних дій. Відмічається аксіологічний аспект у виконанні ритуалів на різдвяні свята, акцентується увага на елементах руйнації ґендерних стереотипів у наш час.

Ключові слова: ґендерний стереотип, фемінність, маскулінність, ритуал, Різдво, імітативна магія.

Дихотомія чоловічого та жіночого начал – одна з основоположних і найдавніших. Взаємодія представників обох статей споконвіку регламентується суспільством, на цей процес впливають культурні, економічні та політичні фактори, які формувалися в різні історичні періоди. В останні роки суттєво змінилися норми поведінки й оцінки людей, які відрізняються статевими ознаками. На рубежі XX–XXI ст. науковці „встановили певну закономірність, відповідно до якої жіночій статі відповідала фемінна гендерна поведінка, а чоловічій – маскулінна" [10, с. 83]. До середини минулого століття пануючим серед дослідників був консерватизм у тлумаченні ґендерних ролей відповідно до фізіологічних ознак, що, в свою чергу, сприяло актуалізації поняття *ґендерний стереотип* (цей термін був уведений у 2-й пол. XX ст. колективом авторів на чолі з І. Броверман), і його розуміли як загальноприйняте уявлення про розрізнювальні характеристики чоловіків і жінок [там само, с. 84]). Подальші дослідження в межах лінгвістичної ґендерології, зокрема постмодерністського дискурсу [10], довели, що бурхливі зміни у суспільстві пов'язані з руйнацією ґендерних стереотипів і появою таких понять, як *ґендерна ідентичність*, *квір* (ідентифікація маргіналізованих сексуальних нахилів) тощо.

У зв'язку з вищезазначеним, актуальним вважаємо детальний аналіз ґендерного стереотипу фемінності, який, по-перше, є давнішим (пор.: „Спостереження лінгвістів показують, що в протиставленні *чоловік/жінка* первинною була назва жінки як більш значущої для прадавнього часу людини в родовому колективі" [20, с. 104]); і, по-друге, саме цей стереотип є чітко представленим у мовних проявах традиційної культури українців.

Сучасні різноаспектні дослідження проблем лінгвістичної ґендерології свідчать про те, що зацікавленість дуальною єдністю чоловічого і жіночого начала залишається на високому рівні в нашій країні. Огляду робіт у цьому аспекті присвячені праці Наталії Гоца [5]; Юлії Маслової [11]; Олени Левченко [8]. Л. Васильєва описала прояви маскулінності та фемінності на матеріалі слов'янських мов [1]. Науково-теоретична проблематика висвітлення ґендерних

стереотипів була об'єктом уваги Т. Сукаленко [18]. Актуальні проблеми ґендерної ідентичності як феномена трансдисциплінарної природи проаналізовані у монографії А. Марчишиної [10].

Мета представленої розвідки – описати найважливіші традиційні обов'язки жінки-господині на різдвяні свята, проаналізувати й пояснити сакральний або символічний зміст таких ритуальних дій.

Сучасні матеріали стосовно календарних обрядів, зокрема й різдвяних свят, свідчать, що ці дні вважалися магічними; це був час повороту сонця на літо, тобто час новоліття. Таке розуміння обумовлювало й особливу ритуальну поведінку людей [4, с. 66]. Дослідники дійшли висновку, що на початку XXI ст. у багатьох українських різдвяно-новорічних обрядах вже відбулася втрата чіткого ґендерного розподілу виконавців обрядовіх дій [19, с. 318]. Зараз науковці лише в загальних рисах констатують, що робили люди перед святом: „До цього часу (мається на увазі *Святий вечур* (*вечір*) – О. Я.) треба завершити всю господарську і хатню роботи, накрити на стіл, прикрасити оселю різдвяними саморобними прикрасами – на столі покласти: свічку, ритуальний хліб „керечун", „крайчун", часник по краях столу під стуловкою (скатеркою), дідух, сіно, металевими лінзами обв'язати лаби (ніжки) столу" [4, с. 67]. Насправді, в ритуальних діях наших предків були чіткі ґендерні розмежування. Жінки прибирали хати, які треба було двічі вибілити та вимастити, розмальовували піч або комін, образи заквітчували городнім та лісовим зіллям [7, с. 17]; все треба було перемити: вікна, двері, лави, мисники [16, с. 23]. Господиня завчасно купляла новий посуд, шила-вишивала нову білизну для всіх членів родини – все мало бути новим перед святом народження сонця, яке релігія пов'язала з народженням Ісуса Христа [16, с. 28].

Генеральне прибирання хати напередодні Різдва, з нашої точки зору, має символічне значення творення оновленого мікросвіту родини (пор.: *На Свят-Вечір все, що є в господарстві, має бути на своєму місці* [16, с. 29]), упорядкування (пор. *ряд, порядок*) хаосу (*безладу*), захисту від негативу (тобто *лиха*). Різдво як свято народження нового Сонця (часи язичництва), Ісуса

Христа (після прийняття християнства) в уявленні предків – це межа між старим і новим, минулим і майбутнім, життям і смертю; і перехід такої межі є дуже небезпечним [21, с. 127–129]. У цей період активізуються всі негативні сили, захисту від яких потребує родина. Магічні ритуальні дії, спрямовані на захист сім'ї, виконували, як правило, жінки. Наприклад, щоб „закрити рота" своїм ворогам, господиня затикала клоччям усі дірки в лавках і ослонах [3, с. 46]. Також вона зав'язувала на мотузці стільки ґудзів, скільки мала ворогів. А коли всі сідали вечеряти, жінка сідала на мотузку [3, с. 46], і це означало, що в результаті такої імітативної магії вона зав'язувала рота всім ворогам, і вони будуть мовчати протягом усього наступного року. У деяких регіонах України до захисних ритуалів долучався чоловік: він забивав дірки в лавах (щоб лихе не приховалося!), а господиня перед тим „виливала водою ці дірки" [7, с. 26], кропив хату і подвір'я свяченою водою, приносив до хати свіжої води, щоб помилися всі члени родини тощо. Таке, на перший погляд, не правомірне втручання чоловічого начала у чіткий ґендерний розподіл магічних ритуальних дій (зокрема, суто жіночим був обов'язок забезпечувати сім'ю водою; тільки жінки в обрядах набирали так звану досвітню воду) ми пояснюємо тим, що на різдвяні свята чоловік символічно виконував роль жерця, ототожнювався з божеством, у присутність якого при виконанні всіх справ свято вірили.

І. Нечуй-Левицький звернув увагу на те, що у колядках згадується давній міфічний образ якогось світлого бога на ім'я Пан Господар. „Пан Господар, – пише дослідник, – то давній найстарший бог світла або неба, схожий на індійського Варуну, котрий збудував світ і вивів на небо сонце й зорі…" [12, с. 15–16]. У щедрівках з Лемківщини закарбована ідея про те, що *новоліття* (новий рік) має зустрічати пан господар як сам Господь Бог: *Встань, газдо, горі – Новий Рік у дворі; пускай старий, приймай Новий Рік до хати!* [6, с. 2]. Суто жіночою справою було приготування на Святу Вечерю дванадцяти ритуальних страв, куті та узвару. Тут мали місце регіональні відмінності: *Кутю у нас* (на Закарпатті – О. Я.) *не варили, а обов'язковою була фасоля з грибами, капустою, варили пироги (вареники) із капустою, картоплю, швабські трині, вар*

(компот), смажена риба, гриби, хліб [4, с. 68]. Але першою магічною дією господині було *добування нового вогню*, коли вона, ставши обличчям до схід сонця, викресала „новий огонь" [3, с. 45] і розпалювала піч. З трипільських часів сакральним вважалося місце, де зберігався вогонь у печері, пізніше – у хаті. „Піч – наче мати рідна", – казали в давнину. З тих часів хатнім вогнем опікувалась господиня [21, с. 190–191]. Традиційна роль жінки при випіканні обрядового хліба закарбована у стародавній колядці: *Ци дома, дома господинечка? Єсть вона дома, в новій світлонці. Що ж вона робить? – Колачі плете* [2, с. 230].

В різних регіонах України на Різдво випікали різний обрядовий хліб. На Поліссі це були „круглі форми – паляниці, менші хлібинки – палінки, кулідки, коржики, пампушки, млинці тощо. На Наддніпрянщині пекли паляниці, пироги, калачі, книші… Для закликання душ предків з вирію…, випікали пташки" [15, с. 281]. На Закарпатті цікавим передріздвяним ритуалом було випікання особливого обрядового хліба, який називали *крайчун* (*корочун, карачун, кречун, красун, керечун тощо*). В. Войтович зауважив, що питання етимології даного слова залишається відкритим [2, с. 247]. Російські дослідники пов'язують цей відомий у карпатсько-балканському ареалі календарний термін зі спільнослов'янським дієсловом *korciti*, що перекладається рос. „*идти, багать*". Різдвяний хліб *корочун* був символом багатства сім'ї, хазяйка випікала його з особливими пересторогами, одягнувши вивернутий кожух і рукавиці, щоб забезпечити добробут у родині; з цим хлібом дівчата гадали, а крихти треба було спалити або закопати в землю [17, с. 468–469]. Українські дослідники вважають, що такий „хлібець", як *карачун,* символізував зимове сонцестояння, він супроводжував усі святки, а вживали його „після Василів (14 січня – О. Я.) і тримали до весни, щоб вийти з ним на перший засів яровини" [16, с. 32–33]. Випікала *карачун* господиня або ввечері, або у ніч перед Різдвом, або „мама пекла крайчун під час вечері… Спечений крайчун мав стояти на столі до Василія разом із вівсяним снопом" [4, с. 68]. Ритуал випікання карачуна у гуцулів передбачав, щоб жінка „одягалася в гуню і натягала рукавицю, бо гола

рука – це бідність, а крачун – символ достатку” [16, с. 32]. Гуня (гуцульська ґуґля) – це елемент обрядового весільного вбрання, мала форму мішка, не зашитого з одного боку. Її накидали на плечі і чоловіки, і жінки. За кроєм гуня нагадувала поховальний саван, а також ця накидка перегукується з перев’язуванням немовляти повивачем. Такі ритуальні форми одягу об’єднує ідея кокоморфності як символічна характеристика тіла лімінальних персонажів [9, с. 191–194]. Лімінальні особи – це головні особи в сімейних обрядах (народження дитини, весільному та поховальному), які ще називають обрядами переходу [21, с. 124–134]. Різдво як один з найважливіших календарних обрядів теж належить до обрядів переходу, а жінка, яка випікала *карачун* (зазвичай цей хліб мав круглу форму, і як багатозначний символ асоціювався із сонцем, народження якого святкували), була причетна до ритуалу „народження”, отже, її гуня символізувала таку лімінальну особу. Всі без винятку обряди переходу були небезпечними, вони мають спільну організуючу ідею межі між цим світом і потойбіччям (обряд народин і поховальний), а також межі між „своїм” (світом) та „чужим” у весільному обряді. Щоб захистити від злих сил себе і всю родину, худобу та майно, господар, наділений божественною силою, тільки на Різдво виконував низку захисних ритуалів. Наприклад, на Закарпатті захисні магічні дії виконували господар із сином [16, с. 33–34; 7, с. 21].

В сімейних обрядах функцію захисниці-берегині брала на себе жінка. Та й під час різдвяних свят вона теж долучалася до таких ритуалів. В. Скуратівський зауважив: *коли не було сина, обхід робив господар з дружиною, яка одягала чоловічу шапку* [16, с. 33]. О. Воропай додає: обходили двір зі „святочним” хлібом, медом та маком **господар і господиня** (виділено нами – О. Я). „Біля обори, де стоять корови, господиня густо посипає насінням дикого маку, – щоб відьми, його визбируючи, не могли приступити до худоби. … Йдучи в обхід, жінка вбирає собі на голову чоловічу шапку, – щоб цілий рік ходити простоволосою” [3, с. 47]. Перевдягання взагалі та вдягання жінкою чоловічої шапки зокрема, робилося в давнину з ціллю „збити з пантелику”, „заплутати

злих духів", щоб вони не встигли нашкодити. Тож жінка, яка вбиралась у чоловічу шапку, символічно допомагала чоловікові виконувати функцію захисника сім'ї та всього хазяйства, підсилюючи його божественну енергію. Вдягання чоловічої шапки з ціллю ходити протягом року простоволосою має символічне значення, що пов'язане з волоссям взагалі.

По-перше, покривання голови дівчини (жінки), коли не ховається коса, мало символічне значення здоров'я, краси, багатства та плідності. [14, с. 152]. Чоловіча шапка в цьому ритуалі, скоріше за все, не закривала все волосся жінки, як це було у випадку з хустиною (очіпком): заміжні жінки не ходили з непокритою головою. По-друге, покривання волосся, – на думку О. Потебні, – позбавляло жінку (дівчину) таємничої сили, здатності ворожити, чаклувати. Останні обрядові дії виконувались жінками з непокритою головою [14, с. 151–152]. Отже, бажання ходити протягом року простоволосою ми розуміємо як право жінки, якого вона позбавлялась на Різдво, повернути собі магічну силу, бути головним суб'єктом і об'єктом у майбутніх сімейних і календарних обрядах, здатність виконувати всі інші ритуали.

На Різдво в межах хати (це був жіночий простір мікросвіту родини) господиня виконувала такі ритуали: під скатертину, якою накривали стіл перед Святою вечерею, по всіх чотирьох кутах вона укладала часник, промовляючи магічні слова: *Злая сило, темна сило, іди на болота, очерети, яри-скелі, у глибокі води-прірви, куди курячий голос не доходить, куди світ-сонце не світить…* [7, с. 25]. Мати-хазяйка свяченою водою освячувала вечерю перед тим, як родина сідала за стіл. Стійким є вірування, що на Різдво до хати першим має зайти представник чоловічої статі. Тоді в родині всі будуть щасливими, здоровими і багатими. „А якщо першою зайде жінка, то в домі оселяться хвороби й негаразди. Порядні господині боялися на Різдво йти у гості без запрошення" [4, с. 66]. Як і в інших народів, в українській міфології смерть і хвороби уособлюються в образі жінки, хоча є дані про невизначеність обличчя смерті, її зооморфність у вигляді ведмедя, зайця, кішки, жаби тощо [21, с. 122]. З описаним вище пов'язують і ритуали колядування. Першими по більшій

частині України колядували діти, зазвичай хлопчики 7–8 років; вони заходили до хати, бо хлопчик символізував прибуток і успіх. Дівчата, як правило, не ходили або не заходили до хати. Є дані, що в деяких місцевостях України, крім хлопчачих, ходили й дівочі ватаги [16, с. 40]. Сьомого січня колядувала церковна громада, збираючи гроші для церкви; а ввечері колядували вже всі: і хлопці, і дівчата. Результати польових досліджень календарної обрядовості в Одеській області в середині минулого століття свідчать про нівелювання ґендерних особливостей у ритуалах на різдвяні свята. Наприклад, бажано, щоб на Різдво першим зайшов чоловік або хлопчик – тоді родина буде здорова. Якщо ж першою прийде жінка, то нічого не буде. Інший варіант: „якщо першою зайде жінка, у господарстві з'явиться теличка, а коли чоловік, то буде бичок" [13, с. 269].

Отже, в минулому столітті в різних регіонах України ритуали на різдвяні свята втратили не тільки ґендерні особливості (пор.: „…*замість парубочих та чоловічих гуртів колядників…, виконавцями до того суто чоловічого фольклору стали дівчата та жінки, які іноді виражають протест, коли старші люди не пускають їх колядувати*" [19, с. 316]), а й перестали бути магічними діями, направленими на примноження добробуту в сім'ї та на захист родини. Проведений аналіз етнографічного матеріалу дозволяє зробити висновки стосовно стереотипу фемінності, закарбованого в ритуалах на різдвяні свята у традиційній культурі українців. Перш за все, жінка опікувалась мікросвітом родини, вона була берегинею порядку в сім'ї (пор.: *Нащо кращий скарб, коли в сім'ї лад; В хаті жінка три кути держить, муж – четвертий*). Перед Різдвом, яке у віруваннях асоціювалося з оновленням світу, дівчата з соломи та житніх стебел робили павуків (пор.: на Поліссі такого павука називали „солом'яник"; ними прикрашали покуття, і то була складна система – модель сотворіння Світу [15, с. 279]), з тіста або глини виготовляли їжаків, щоб прикрасити оселю; жінки займались символічним оновленням мікросвіту своєї родини: вони мили, білили, чепурили піч, шили новий одяг тощо. По-друге, суто жіночою справою було виконання захисних ритуалів у календарних та сімейних обрядах. Різдво в

цьому плані не було винятком, хоча в цих ритуалах жінка грала другорядну роль помічниці. По-третє, жінка в традиційній культурі – хранителька домашнього вогнища (пор.: *Жіноча дорога – від печі до порога*). На Різдво вона „добувала новий вогонь”, готувала ритуальні страви, пекла ритуальний хліб, накривала на стіл разом із чоловіком. Колядування на різдвяні свята віддзеркалює прадавній архетип чоловічого начала як позитивного, жіночого – як негативного. Хоча такі ґендерні стереотипи в середині минулого століття в різних регіонах України вже були майже зруйновані.

Перспективним у майбутніх розвідках буде аналіз проявів маскулінності та фемінності в українській традиційній культурі в обрядовому дискурсі в широкому значенні, куди увійдуть і ритуали календарних та сімейних обрядів, і обрядові пісні, що супроводжують майже всі ритуальні дії.

Список використаної літератури та джерел

1. Васильєва Л. Маскулінність і фемінність у мові (на матеріалі слов’янських та неслов’янських мов) // *Слов’янський збірник*: Зб. наук. праць. Чернівці: Букрек, 2017. Вип. 21. С. 141–156.

2. Войтович В. М. Українська міфологія. Вид. 2-е, стер. К. : Либідь, 2005. 664 с.

3. Воропай Олекса. Звичаї нашого народу. К. : Оберіг, 1993. 592 с.

4. Гайова Є. Філософія буття в лемківських зимових обрядах та звичаях (Різдво, Василія, „бабин святий вечір”, Івана Хрестителя, Стрітення Господнє) на експедиційних матеріалах, зібраних у Великоберезянському районі Закарпатської області // *Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу*. Збірка наукових праць. Мат. міжнар. наук. конф. „Одеські етнографічні читання”. Одеса, 2011. С. 65–75.

5. Гоца Н. Вивчення мови крізь призму гендерних теорій // *Мовознавство,* 2013. № 5. С. 55–58.

6. Жіноча воля. Двотижневик для сільського жіноцтва. Коломия, 1–7 січня 1934 р. С. 2.

7. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Т.1: Зимовий цикл. Торонто, 1964. 154 с.

8. Левченко О. Лінгвістичні дослідження гендеру в Україні // *Людина. Комп’ютер. Комунікація*: збірник наукових праць.Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2017. С. 74–83.

9. Маєрчик М. Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу : монографія. К. : Критика, 2011. 326 с.

10.Марчишина А. А. Ґендерна ідентичність в англомовному постмодерністському дискурсі: соціокультурний та лінгвопоетичний аспекти (на мат. наукових, публіцистичних та художніх текстів): монографія. Кам’янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2018. 452 с.

11.Маслова Ю. Особливості розвитку гендерних лінгвістичних досліджень в Україні // *Наукові записки національного університету „Острозька академія”*. Сер. „філологічна”. 2015. Вип. 5–7. С. 100–105.

12.Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. 2-е вид. К. : Обереги, 2003. 144 с.

13. Петрова Н. Календарна обрядовість українців Миколаївського району Одеської області середини
XX ст.: нові польові матеріали // *Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу*. Збірка наукових праць. Мат. міжнар. наук. конф. „Одеські етнографічні читання”. Одеса, 2011.

14.Потебня А. Символ и миф в народной культуре / Сост., подг. текстов, статья, коммент. А. Л. Топоркова. М.: Лабиринт, 2007. 480 с.

15.Свирида Р. Українська Коляда на теренах Полісся й Наддніпрянщини // *Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу*. Збірка наукових праць. Мат. міжнар. наук. конф. „Одеські етнографічні читання”. Одеса, 2011. С. 278–287.

16.Скуратівський В. Святвечір. (у 2 к.). К.: Вироб.-комерц. фірма „Перлина”, 1994.

17.Славянские древности: этнолингвистический словарь : [в 5 т.]. Т. 2. / под ред. Н. И. Толстого. М. : Межд. отношения, 1999. 697 с.

18.Сукаленко Т. М. Метафоричне вираження концепту *ЖІНКА* в українській мові: Монографія. К., Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 240 с.

19.Сушко В. Різдвяно-новорічна обрядовість українців Слобожанщини у XX ст. // *Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу*. Збірка наукових праць. Мат. міжнар. наук. конф. „Одеські етнографічні читання”. Одеса, 2011. С. 313–321.

20.Таранець В. Г. Діахронія мови : збірник статей. Одеса : Друкарський дім, 2008. 232 с.

21.Яковлєва О. В. Обрядовий дискурс у системі національної лінгвоментальності : монографія. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2014. 396 с.

References

1. Vasylieva L. Maskulinnist i feminnist u movi (na materiali slovianskykh ta neslovianskykh mov) // Slovianskyi zbirnyk: Zb. nauk. prats. Chernivtsi: Bukrek, 2017. Vyp. 21. P. 141–156.

2. Voitovych V. M. Ukrainska mifolohiia. Vyd. 2-e, ster. K. : Lybid, 2005. 664 p.

3. Voropai Oleksa. Zvychai nashoho narodu. K. : Oberih, 1993. 592 p.

4. Haiova Ye. Filosofiia buttia v lemkivskykh zymovykh obriadakh ta zvychaiakh (Rizdvo, Vasyliia, „babyn sviatyi vechir”, Ivana Khrestytelia, Stritennia Hospodnie) na ekspedytsiinykh materialakh, zibranykh u Velykoberezianskomu raioni Zakarpatskoi oblasti // Kalendarna obriadovist u zhyttiediialnosti etnosu. Zb.nauk.prats. Mat. mizhnar. nauk. konf. „Odeski etnohrafichni chytannia”. Odesa, 2011. P. 65–75.

5. Hotsa N. Vyvchennia movy kriz pryzmu hendernykh teorii // Movoznavstvo. 2013. № 5. P. 55–58.

6. Zhinocha volia. Dvotyzhnevyk dlia silskoho zhinotstva. Kolomyia, 1-7 sichnia 1934 r. P. 2.

7.Kylymnyk S. Ukrainskyi rik u narodnykh zvychaiakh v istorychnomu osvitlenni. T.1: Zymovyi tsykl. Toronto, 1964. 154 p.

8. Levchenko O. Linhvistychni doslidzhennia henderu v Ukraini // Liudyna. Kompiuter. Komunikatsiia : zbirnyk naukovykh prats.Lviv : Vyd-vo Lvivskoi politekhniky, 2017. P. 74–83.

9. Maierchyk M. Rytual i tilo. Strukturno-semantychnyi analiz ukrainskykh obriadiv rodynnoho tsyklu : monohrafiia. K. : Krytyka, 2011. 326 p.

10. Marchyshyna A. A. Genderna identychnist v anhlomovnomu postmodernistskomu dyskursi: sotsiokulturnyi ta linhvopoetychnyi aspekty (na mat. naukovykh, publitsystychnykh ta khudozhnikh tekstiv): monohrafiia. Kamianets-Podilskyi: PP Buinytskyi O. A., 2018. 452 p.

11. Maslova Yu. Osoblyvosti rozvytku hendernykh linhvistychnykh doslidzhen v Ukraini // Naukovi zapysky natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia „filolohichna". 2015. Vyp. 5–7. P. 100–105.

12. Nechui-Levytskyi I. Svitohliad ukrainskoho narodu. Eskiz ukrainskoi mifolohii. 2-e vyd. K. : Oberehy, 2003. 144 p.

13. Petrova N. Kalendarna obriadovist ukraintsiv Mykolaivskoho raionu Odeskoi oblasti seredyny KhKh st.: novi polovi materialy // Kalendarna obriadovist u zhyttiediialnosti etnosu. Zbirka naukovykh prats. Mat. mizhnar. nauk. konf. „Odeski etnohrafichni chytannia". Odesa, 2011.

14. Potebnia A. Symvol y myf v narodnoi kulture / Sost., podh. tekstov, statia,komment. A. L. Toporkova. M.: Labyrynt, 2007. 480 p.

15. Svyryda R. Ukrainska Koliada na terenakh Polissia y Naddnipranshchyny // Kalendarna obriadovist u zhyttiediialnosti etnosu. Zbirka naukovykh prats. Mat. mizhnar. nauk. konf. „Odeski etnohrafichni chytannia". Odesa, 2011. P. 278–287.

16. Skurativskyi V. Sviatvechir. (u 2 k.). K.: Vyrob.-komerts. firma „Perlyna", 1994.

17. Slavianskye drevnosty: etnolynhvystycheskyi slovar : [v 5 t.]. T. 2. / pod red. N. Y. Tolstoho. M. : Mezhd. otnoshenyia, 1999. 697 p.

18. Sukalenko T. M. Metaforychne vyrazhennia kontseptu ZhINKA v ukrainskii movi: Monohrafia. K., Vydavnychyi dim Dmytra Buraho, 2010. 240 p.

19. Sushko V. Rizdviano-novorichna obriadovist ukraintsiv Slobozhanshchyny u KhKh st. // Kalendarna obriadovist u zhyttiediialnosti etnosu. Zbirka naukovykh prats. Mat. mizhnar. nauk. konf. „Odeski etnohrafichni chytannia". Odesa, 2011. P. 313–321.

20. Taranets V. H. Diakhroniia movy : zbirnyk statei. Odesa : Drukarskyi dim, 2008. 232 p.

21. Yakovleva O. V. Obriadovyi dyskurs u systemi natsionalnoi linhvomentalnosti : monohrafia. Odesa: Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnykova, 2014. 396 p.

O. V. Yakovleva,
Doctor of Philology, Full Professor
of General and Slavic Linguistics Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
olga.yakovleva.1920@gmail.com

GENDER STEREOTYPE OF FEMININITY IN THE CONTEXT OF RITUALS ON CHRISTMAS IN UKRAINIAN TRADITIONAL CULTURE

Summary

The dichotomy of male and female origins is one of the most fundamental and ancient. The interaction of the representatives of both sexes is initially regulated by society. Hence cultural, economic and political factors, which are formed in different historical periods, influence this process. Modern, impetuous changes

in society are associated with the destruction of gender stereotypes and the emergence of concepts such as *gender identity, queer* (identification of marginalized sexual inclinations), etc.

The purpose of the article is to describe the most important traditional duties of the Ukrainian woman-mistress on Christmas holidays, to analyze and explain the sacred or symbolic content of such ritual actions. At the beginning of the XXI century in many Ukrainian Christmas and New Year rituals there has already been a loss of a clear gender distribution of ritual duties. However, in the ritual actions of our ancestors, there were clear gender divisions: the woman took care of the microcosm of the family, was engaged in its symbolic renewal; she guarded the customs of the family. It was purely a woman's job to perform protective rituals: the hostess put garlic under a tablecloth on all four corners of the table, sanctified dinner with holy water before the family sat down at the table, and so on. In the Ukrainian traditional culture, a woman is the keeper of the hearth. At Christmas she "extracted a new fire", prepared ritual dishes, baked holy ritual bread, and laid the table. Caroling on Christmas holidays reflects the ancient archetype of masculine origin as a positive, female – as a negative. However such gender stereotypes in the middle of the last century in various regions of Ukraine have already been almost ruined. The analysis of masculinity and femininity in the Ukrainian traditional culture in a ritual discourse in a broad sense, which include the rituals of calendar and family rites, and ceremonial songs that accompany almost all ritual actions will be prospective for future articles.

Key words: gender stereotype, femininity, masculinity, ritual, Christmas, imitative magic.

Надійшла до редакції 31.07.2019 р.

НАШІ ЮВІЛЕЇ

До 70-річчя кандидата філологічних наук, доцента Г. Ю. Касім

11 березня 2019 року відзначила свій ювілей український мовознавець, фахівець у галузі ономастики, перекладу, полоністка, кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства Галина Юріївна Касім.

Галина Юріївна народилася 11.03.1949 в Одесі в сім'ї викладачів. Її батько, Юрій Федорович Касім (1919–1984), філолог-україніст, працював в Одеському педагогічному інституті, а з 60-х років XX ст. і до своєї смерті – на кафедрі української мови Одеського університету. Мати, Лідія Филимонівна Касім (1922–1997), біолог за освітою, так само працювала у вишах – спочатку в медінституті, потім в педагогічному; при цьому не тільки професійно читала лекції, а й виховувала двох доньок – Галину й Олену (1958–1999) та, як і всі інші жінки тієї країни, де їй випало жити, готувала, прибирала, прала і робила ще купу подібних речей.

У 1966 р. Г. Ю. Касім, закінчивши школу, вступила на філологічний факультет Одеського університету й у 1971 р. закінчила його, отримавши диплом з відзнакою. Свою трудову діяльність почала як лаборант кафедри загального та слов'янського мовознавства Одеського університету, з 1972 року працювала асистентом цієї кафедри, пізніше старшим викладачем, і по сьогоднішній час – доцентом. Перебуваючи в заочній аспірантурі (1975–1978), під керівництвом проф. Ю. О. Карпенка написала й 1978 року захистила кандидатську дисертацію „Топонімічні композити Північного Причорномор'я". В 1986 р. Г. Ю. Касім присвоєно звання доцента по кафедрі загального та слов'янського мовознавства. У 70-ті – 90-ті рр. минулого століття наукові інтереси її пов'язані переважно з дослідженням топонімії. Свою викладацьку діяльність Г. Ю. Касім починала з розробки й читання лекційних курсів „Вступ до мовознавства" й „Старослов'янська мова", пізніше були розроблені курси „Загальне мовознавство", спецкурси з топонімії та ономастики, курс „Теорія та практика перекладу", практичний курс польської мови. Після впровадження на філологічному факультеті спеціалізації „Польська мова" у 2004 р. Г. Ю. Касім активно включилася в роботу з майбутніми полоністами (практичні заняття з польської мови для першокурсників, курси „Теоретична фонетика польської мови", „Теорія та практика перекладу" для полоністів). Протягом усього часу роботи в університеті Г. Ю. Касім постійно керувала студентськими науковими роботами різноманітної тематики.

З кінця 80-х р. р. Г. Ю. Касім читала лекції в Інституті вдосконалення вчителів в Одесі; на сьогодні працює в Одеській філії „Інституту модернізації змісту освіти", є заступником редактора „Словянського збірника", редактором низки підручників польської мови для шкіл з українською мовою навчання, де викладається польська мова, написаних О. А. Войцевою та Т. Г. Бучацькою, бере участь у проведенні шкільних олімпіад та роботі МАН. Останнє

десятиліття наукові інтереси Г. Ю. Касім пов'язані з дослідженням інноваційних процесів в лексиці української мови та розглядом засобів виразності у текстах ЗМІ (оказіоналізми, семантичні зрушення, крилаті вислови), а її викладацький досвід представлено у методичних посібниках.

Колектив кафедри загального та слов'янського мовознавства щиро вітає науковця і педагога, чарівну та гарну жінку Галину Юріївну Касім з 70-річчям і бажає їй міцного здоров'я, щастя, добробуту, успіхів у всіх справах і починаннях!

Список основних наукових праць кандидата філологічних наук, доцента Галини Юріївни Касім

1972

Динамика русских ойконимов с суффиксом *-ск* // *Вопросы топонимики СССР*: Материалы Топонимической комиссии 1970/71 и 1971/72 гг. М., 1972. С. 32–33.

1974

Складні ойконіми Північного Причорномор'я // *Питання ономастики Південної України*. К.: Наук. думка, 1974. С. 119–122.

Методичні вказівки з курсу „Вступ до мовознавства" для студентів-заочників. Одеса, 1974.

1975

Топонімія північно-східної Одещини. Конспект лекцій. Відп. редактор Ю. О. Карпенко. Одеса, 1975. 89 с. Співавтори: Ю. О. Карпенко, А. Т. Бевзенко, К. Е. Гагкаев, Н. Г. Рядченко, Л. . Стичишина, Л. С. Терешко. Про ономастичні дослідження в Одеському університеті в 1971–1973 роках // *Повідомлення української ономастичної комісії*. Вип. 13. К.: Наук. думка, 1975. С. 50–52.

1977

Псевдокомпозиты в топонимии // *Вопросы ономастики*. Вып. 12. Свердловск, 1977. С. 67–75.

Про причини появи топонімічних композитів // *Мовознавство*, 1977. № 4. С. 76–80.

1978

Через дефіс чи разом? // *Культура слова*. Вип. 14. К.: Наук. думка, 1978. С. 73–78.

Топонімія південно-східної Одещини. Методичні вказівки. Відп. редактор Ю. О. Карпенко.Одеса, 1978. 84 с. Співавтори: Ю. О. Карпенко, А. Т. Бевзенко, Н. Г. Рядченко, Л. П. Зеленко, Е.Е. Мінкевич.

Топонимические композиты Северного Причерноморья. Автореф. дис. … канд. филол. наук Ужгород, 1978. 26 с.

1981

Гідроніми Нижнього Подністров'я. За ред. Ю.О. Карпенка. Київ-Одеса: Вища шк., 1981. 112 с. Співавтори: Ю. О. Карпенко, А. Т. Бевзенко, Л. П. Зеленко, Е. Е. Мінкевич, Н. Г. Рядченко.

1982

Матеріали для практичних занять із вступу до мовознавства для студентів українського відділу філологічного факультету. Одеса: ОДУ, 1982. 25 с.

1983

О переосмыслении топонимов // *Методы топонимических исследований*: сб. науч. тр. Свердловск, 1983. С. 29–34.

1984

Об экспрессивности в топонимии // *Русская ономастика*: Сб. науч. тр. Одесса, 1984. С. 16–21.

1985

Робоча програма зі вступу до мовознавства для спеціальності „Українська мова і література" для студ. 1 курсу філол. ф-ту. Одеса: ОДУ, 1985.

Методические указания и упражнения по курсу „Введение в языкознание" для студ. 1 курса філол. ф-та и ф-та РГФ. Одесса: ОГУ, 1985. 40 с. Співавтор: Н. Г. Рядченко.

1986

Композиты в истории восточнославянской топонимии // *Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах*. К.: Наук. думка, 1986. С. 66–69.

1987

Особенности семантизации межъязыковых омонимов при изучении инославянских языков в украинско-русской аудитории // *Дев'ята республіканська славістична конференція 12–14 травня 1987 р.*: тези доп. і повід. Одеса, 1987. Співавтор: Е. Е. Мінкевич.

1988

Об эффективных формах контроля СРЗ по общему языкознанию: тез. конф. профессорско-преподавательского состава „Проблема совершенствования учебно-воспитательно го процесса и повышения эффективности СРЗ". Одесса: ОГУ, 1988. Соавторы: Ф. П. Сергеев, Н. Г. Рядченко.

О некоторых особенностях развития мужского и женского именника (на материале имен русских жителей Одесской области) // *Актуальные вопросы русской ономастики*: сб. науч. тр. Киев: УМК ВО Минвуза УССР, 1988. С. 63–73. Соавтор: Е. Ю. Касим.

1989

О редчайших именах украинского населения Одесщины // Деп. в ИНИОН АН СССР, № 32393 от 30.12.1989. 21 с. Соавтор: Е. Ю. Касим.

Методические указания и задания по польскому языку для студентов вечернего и заочного обучения филол. ф-та. Одесса, 1989. 65 с. Соавторы: Г. Ю. Касим, А. Г. Степанян.

1990

Матеріали для організації самостійної роботи і контролю знань студ. 1 курсу при вивченні дисципліни „Вступ до мовознавства". Одеса: ОДУ, 1990. 27 с.

Цель и средства включения мотивации имени собственного в художественный текст // *Шоста республіканська ономастична конференція 4-6 грудня 1990 року*: тези доп. та повід. Одеса, 1990. С. 119–121.

Можливості використання опорних сигналів при вивченні фонетики у курсі „Вступ до мовознавства”: тези доп. обласної міжвуз. наук.-метод. конф. „Шляхи посилення практичної спрямованості у викладанні близькоспоріднених (української та російської) мов”. Одеса, 1990. С. 85–86.

1991

В. И. Григорович как исследователь топонимии // *Профессор В. И. Григорович*: тез. докл. обл. науч. чтений, посв. 175-летию со дня рождения ученого-слависта. Одесса, 1991. С. 23–26.

Роль німецького етносу у формуванні топосистеми Північного Причорномор’я: тез. докл. 4 конф. молодых ученых и специалистов. Ужгород, 1991. С. 155-156.

Повідомлення про Шосту ономастичну республіканську конференцію в розділі „Хроніка журналу „Мовознавство” // *Мовознавство*, 1991. № 4. С. 77–78.

1992

Возможности использования топонимического материала на уроках русского языка // Начальная школа: проблемы, опыт, решения. Измаил, 1992. С. 37–39.

1993

Динаміка номінаційних моделей в ойконімії Одещини // Проблеми контрастивної лінгвістики: тези міжвуз. наук. конф. Кіровоград, 1993. С. 292–293.

Зв’язок топонімії Одещини з історією заселення краю // *Класична педагогіка і філологія в світлі сучасних завдань шкільної і вузівської словесності*. Ч. 2. Одеса, 1993. С. 33–35.

Сліди польських антропонімів в ойконімії Одещини // *Актуальні проблеми відродження мов і культур західних та південних слов’ян в Україні*: тези доп. міжвуз. наук.-практ. конф. Ч. 2. Одеса, 1993. С. 173–176.

1994

Деякі кількісні показники розвитку молодої топонімічної системи кінця 18 – першої половини 19 ст. // *Проблеми регіональної ономастики*: тези доп. та повід. наук. семінару. К., 1994. С. 28–30.

Принципи номінації поселень у молодій топонімічній системі: діахронічний аспект // *Склад і слово в діахронії: слов’янські та германські мови*. К., 1994. С. 95–106.

1995

Поняття топонімічної системи і прояви системності в топонімії Одещини // *Відродження мов і культур західних та південних слов’ян в Україні*. К.: Вежа, 1995. С. 50–55. Співавтор: Е. Е. Мінкевич.

Роль польского этноса в формировании топонимии Одесщины // *Kontakty polsko-wschodniosłowiańskie* / pod red. Mariana Bobrana. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1995. С. 103–107.

Перенесені топоніми як характерна ознака молодої топонімічної системи // *Мова*, 1995. № 1–2. С. 30–34.

1996

Програма курсу „Вступ до мовознавства” // *Програми дисциплін кафедри загального та слов’янського мовознавств*а. Одеса: ОДУ, С. 1–5.

Вилково: город в дельте Дуная (к 250-летию основания). Одесса: Чорномор’я, 1996. 184 с. Співавтори: В. Силантьєва-Скоробогатова, Е. Е. Мінкевич.

1997

Етимологія і топонімічний контекст // *Ономастика та етимологія*. К.: НАНУ, Інститут української мови, 1997. С. 90–96. Співавтор: О. Ю. Касім.

1998

Вплив представників польського та болгарського етносу на формування топонімічної системи Одещини // *Слов'янський збірник*. Вип. 3. Одеса: Астропринт, 1998. С. 166.

1999

Відображення форми об'єкта в гідронімії Одещини // *Щорічні записки з українського мовознавства. Одеса*, 1999. С. 50–61. Співавтор: Е. Е. Мінкевич.

Мовний спектр топонімічної системи Одещини // *Наша школа,* 1999. № 2–3. С. 157–159.

Про власні назви гідрооб'єктів озера Ялпуг, які функціонують у болгарських поселеннях // *Наша школа,* 1999. № 2–3.С. 169–171. Співавтор: Е. Е. Мінкевич.

Гідронімія нижньої частини басейну Тилігулу // *Записки з ономастики*. Вип. 3. Одеса: Астропринт, 1999. С. 82–88. Співавтор: Л. П. Зеленко.

Словник гідронімів верхньої частини басейну Тилігулу // *Записки з ономастики*. Вип. 1. Одеса: Астропринт, 1999. С. 92–104. Співавтор: Л. П. Зеленко.

2003

Роль кінетичних невербальних засобів комунікації в художньому тексті // *Записки з українського мовознавства*. Вип. 12. „Українська ментальність: діалог світів". Одеса: Астропринт, 2003. С. 408–410.

2005

Три хвилі перейменувань в ойконімії Одещини XX століття // *Записки з загальної лінгвістики*: зб. наукових праць. Одеса: ОРІДУ-НаДУ, 2005. Вип. 6. С. 84–94.

2012

Витоки експресивності оказіоналізмів, уживаних у текстах ЗМІ // *Мова: науково-теоретичний часопис з мовознавства*. № 18. Одеса: Астропринт, 2012. С. 104–107.

Креси, кресовий, кресов'як в українській мові та сучасному україномовному публіцистичному дискурсі // *Слов'янський збірник*. Чернівці: Букрек, 2012. Вип. XVI. С. 139–148.

2013

Локально марковані полонізми в українській мові початку XXI ст. // *Слов'янський збірник*. Чернівці: Букрек, 2013. Вип XVII. С. 210–219.

Використання семантичного розвитку власної назви у сучасних ЗМІ // Слов'янський збірник. Чернівці: Букрек, 2013. Вип. XVII. С. 136–147. Співавтор: Е. Е. Мінкевич.

Робоча програма і контрольні тести з дисципліни „Польська мова" для студентів І курсу спеціальностей „Українська мова і література зі спеціалізацією „Польська мова", „Мова і література: російська зі спеціалізацією „Польська мова". Чернівці: Букрек, 2013. 43 с. Співавтор: О. А. Войцева.

2014

Експліцитні індикатори деонімізації пропріальних назв у публіцистичному тексті // Слов'янський збірник. Чернівці: Букрек, 2014. Вип. XVIII. С. 34–53 Співавтор: Е. Е. Мінкевич.

Veni, vidi, vici // „Людиною бути – це мистецтво”. Збірник пам’яті доктора філологічних наук, професора А. К. Смольської / Редколегія: Є. М. Черноіваненко (відповід. ред.) та ін. Одеса, 2014. С. 43–49. Співавтор: Е. Е. Мінкевич.

Деривaційна реакція на політичні реалії: оказіоналізми, похідні від Крим та кримнаш / крымнаш // *Вісник Одеського національного університету*. Т. 19. Вип. 4 (10). Філологія. 2014. С. 67–71.

2015

Нові польські запозичення в українській мові: примхи мовців чи потреби мови? // *Слов’янський збірник*: Зб. наук. праць. Чернівці: Букрек, 2015. Вип. 19. С. 166–175.

Різновиди сигналів про іитертекстуальність фрагментів сучасного публіцистичного тексту // *Вісник Одеського національного університету*. Т. 20. Вип. 2 (12). Філологія. 2015. С. 135–143.

Заміна компонента як найчастотніший прийом трансформації інтертекстуальних одиниць у текстах сучасних ЗМІ // *Записки з українського мовознавства*. Збірник наукових праць. Одеса, 2015. Вип. 22. С. 85–94.

2016

Деривационные потенции имен собственных в текстах русскоязычных СМИ // *Коммуникативные параметры текста II* / pod red. Zofii Czapigi i Jolanty Kur-Kononowicz. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2016. S. 24–38.

Польсько-український лексико-тематичний словник: навч. посіб. з дисципліни „Польська мова” для студ. І курсу спец. „Українська мова і література зі спец. „Польська мова”, „Мова і література: російська зі спец. „Польська мова”. Одеса : Астропринт, 2016. 84 с. Співавтори: О. А. Войцева, Л. І. Яковенко, А. Ястшембська.

Крылатые слова и цитаты в современных масс-медиа: от Пушкина до Путина и от Достоевского до Улицкой // *Слов’янські наукові читання*: літературознавчий та лінгвокультурологічний аспекти. Зб. наук. статей за матеріалами Всеукраїнської конференції. Одеса: Астропринт, 2016. С. 320–328.

Польська мова як джерело запозичень для української мови XXI ст. // *Одеська лінгвістична школа*: *інтеграція підходів*: колект. моногр. за заг. ред. Ковалевської Т. Ю. Одеса: ПоліПринт, 2016. С. 86–104.

Вживання національно прецедентних крилатих висловів та цитат в сучасних мас-медіа України // *Слов’янський збірник*: зб. наук. праць. Чернівці : Букрек, 2016. Вип. 20. С. 204–219.

О некоторых смысловых и структурных трансформациях интертекстуальных единиц в современной публицистике // Текст. *Предложение. Слово. Исследования по русскому языку II* / Pod red. Artura Czapigi, Zofii Czapigi. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2016. S. 131–142.

Проблема передачі інтертекстуальних одиниць російського походження в публіцистичному тексті українською мовою // *Вісник Одеського національного університету*. Т. 21. Вип. 2 (14). Філологія. 2016. С. 130–139.

2017

Різновиди антонімічних трансформацій інтертекстуальних одиниць у текстах сучасних українських ЗМІ // *Слов’янський збірник*: зб. наук. праць. Чернівці: Букрек, 2017. Вип. 21. С. 177–189.

2018

Использование интертекстуальных единиц из поэтических текстов А. Блока и О. Мандельштама в современных СМИ // *Срібний вік: діалог культур*. Збірник наукових статей за

матеріалами IУ Міжнароднлї наукової конференції пам’яті проф. С. П. Ільйова. Одеса: Астропринт, 2018. С. 490–498.

Пути и приемы антонимических преобразований устойчивых выражений в современных СМИ // *Текст – Предложение – Слово. Исследования по русскому языку III*. Redakcja Artur Czapiga i Zofia Czapiga. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2018. S. 20–31.

„Золотий ювілей”: історія і сучасність кафедри загального і слов’янського мовознавства філологічного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова. Редколегія: О. А. Войцева (відпов. ред.) та ін. Одеса: Айс-Принт, 2018. 36 с. (у співавторстві).

Програми лекційних курсів, семінарських і практичних занять кафедри загального та слов’янського мовознавства: метод. посіб. / відпов. ред. д-р філол. наук, професор О. А. Войцева. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018. 186 с. (у співавторстві).

Нові фемінітиви в сучасних українських ЗМІ // *Слов’янський збірник*: зб. наук. праць. Одеса: ФОП „OLEDAD TEC”, 2018. Вип. 22. С. 70–77.

Польсько-український лінгвокраїнознавчий словник. = Polsko-ukraiński słownik lingworealioznawczy / Упорядники: О. Войцева, Г. Касім, Є. Ковалевський. Київ: ТОВ НТВ „Інтерсервіс”, 2018. 192 с.

2019

Перейменування в топонімії Одещини як наслідок декомунізації: результати й проблеми // *Слов’янський збірник*: зб. наук. праць. Одеса: ФОП “OLEDAT TEC”, 2019. Вип. 23. С. 7–17.

Укладач – к.ф.н., доц. Яковенко Л. І.

Фотографії з сімейного архіву Г. Ю. Касім

З мамою. 1952 р.

З батьками. 1954 р.

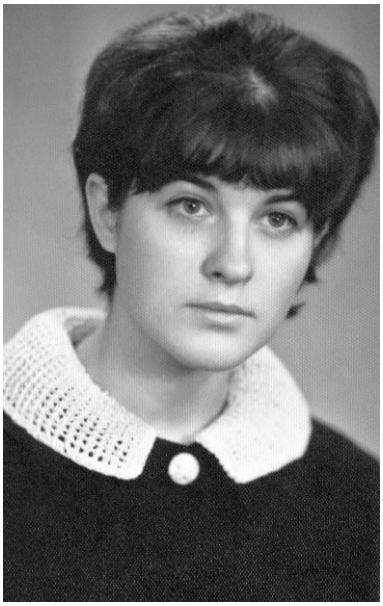

Г. Ю. Касім у 1969 р.

З синами Славком та Єгором. 1983 р.

О. А. Войцева, Г. Ю. Касім, Л. І. Яковенко зі студентами-полоністами.2010 р.

На засіданні наукового славістичного студентського гуртка. Е. Е. Мінкевич, Г. Ю. Касім, О. А. Войцева, Є. М. Черноіваненко, Л. І. Яковенко. 19.05.2016 р.

До 50-річчя доктора філологічних наук, професора М. Ф. Шацької

5 серпня 2019 р. виповнилося 50 років з дня народження доктора філологічних наук, професора Марини Федорівни Шацької. Марина Федорівна закінчила з відзнакою у 1991 р. філологічний факультет Одеського державного університету імені І. І. Мечникова. В 1993 р. захистила кандидатську дисертацію на тему: „Функціонування і розвиток російської дипломатичної термінології в XVIII ст.” у спеціалізованій Вченій раді Одеському державному університеті. З 1991 р. по 1993 р. Марина Федорівна працювала лаборантом кафедри російської мови Одеського державного університету імені І. І. Мечникова, а з 1993 р. по 1994 р. – асистентом цієї кафедри.

В 1994 р. переїхала разом з батьками до м. Волгоград і почала працювати у Волгоградському державному педагогічному університеті старшим викладачем, доцентом на кафедрі російської мови і методики її викладання у початковій школі. З 1996 р. і по теперішній час М. Ф. Шацька працює на філологічному факультеті (сьогодні – інститут російської мови і словесності) у Волгоградському державному педагогічному університеті (зараз – Волгоградський державний соціально-педагогічний університет). У 2010 р. вона захистила докторську дисертацію на тему „Взаємодія лексичної і синтаксичної семантики в російському художньому тексті: міжрівневі контакти і механізми аномальних трансформацій при породженні мовної гри”, науковий консультант – доктор філологічних наук, професор В. І. Супрун. Теоретичне значення дослідження М. Ф. Шацької полягає в тому, що праця розвиває теорію лексичної семантики і семантичного синтаксису, сприяє подальшому розвитку теорії тексту / дискурсу й опису їх категорій, глибоко аналізує різнорівневі мовні аномалії спонтанного характеру. Результати дослідження являють системний опис механізмів семантико-синтаксичних трансформацій при породженні мовної гри.

З 2011 р. М. Ф. Шацька працює на посаді професора, читає лекційні курси: „Сучасна російська мова”, „Культура мовлення”, „Педагогічна риторика”, „Культура ділового спілкування”, „Прагмалінгвистика”, „Практикум зі слов’янських мов (українська мова)”, „Комунікативна лінгвістика” та ін. Марина Федорівна є членом дисертаційної ради при Волгоградському державному соціально-педагогічному університеті, автором понад 150 наукових і науково-методичних робіт, опублікованих в Росії, Україні, Болгарії, Греції, Румунії, Іспанії, Чехії, Німеччині, Китаї. Сфера її наукових інтересів: сучасна та історична лексикологія, семантичний синтаксис, мовна гра, риторика, сучасне словотворення і морфологія. Під керівництвом М. Ф. Шацької захистили кандидатські дисертації А. Д. Бутакова (2015 р.), А. С. Пучнина (2016 р.), С. В. Горностаєв (2018 р.), вона керує науковою роботою аспірантів та студентів.

З 2019 р. М.Ф. Шацька затверджена Комітетом освіти, науки і молодіжної політики Волгоградської області головою регіональної предметної комісії державної підсумкової атестації. Марина Федорівна бере активну участь у волонтерській діяльності: є керівником курсів з польської та української мови у Волгоградській універсальній науковій

бібліотеці імені М. Горького, за що отримала звання „Меценат 2018 року”, а також працює у слов’янському центрі „Славия” і ансамблі „Слово славне”.

Члени редколегії „Слов’янського збірника” щиро вітають Марину Федорівну з ювілеєм і бажають їй радості, щастя, невичерпної енергії, творчих сил, талановитих учнів і натхнення!

Список основних наукових праць доктора філологічних наук, професора Марини Федорівни Шацької

1987

Развитие дипломатической семантики в общеупотребительных словах русского языка // *Семантика языка и текста*. Вторые Кировоградск. семант. чтения: тез. межвуз. науч. конф. Кировоград: КГПИ, 1987. С. 18–19.

1988

Лексика, связанная с понятием «население» в международном праве XVIII в. // *Актуальные проблемы исторической лексикологии и лексикографии восточнославянских языков*: Вторая всес. конф.: тез. докл. Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1988. С. 188–189.

1990

Функционирование и развитие русской дипломатической терминологии в XVIII веке. // *Семантика мови і тексту*. Мат. міжвуз. наук. конф. Ч. 3. Івано-Франківськ: Вид-во Івано-Франківськ. педінституту, 1990. С. 328–329.

1991

Наименования дипломатических агентов в русском языке XVIII века // *Профессор Виктор Григорович*: тез. докл. обл. науч. чтений, посв. 175-летию со дня рождения ученого-слависта. Одеса: Вид-во ОДУ, 1991. С. 63–65.

1992

Функционирование и развитие дипломатической лексики русского языка в XVIII веке (учебно-методическое пособие). Метод. указания по спецкурсу для студ. 4 курса заочн. формы обучения филол. ф-та.Одесса: Изд-во ОГУ, 1992. 32 с.

1993

Функционирование и развитие русской дипломатической терминологии в XVIII в. Дис. … канд. филол. наук: 10.02.01. Одесса, 1963. 257 с.

Функціонування і розвиток російської дипломатичної термінології у XVIII ст. Автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 – російська мова. Одеса, 1993. 15 с.

Явища синонімії та полісемії у дипломатичній термінології XVIII століття // *Актуальні проблеми відродження мов і культур західних та південних слов'ян в Україні*: тези допов. і повід. Ч. 3. Одеса, 1993. С. 272–273.

Спостеження над російською дипломатичною термінологією у XVIII столітті // *Проблеми контрастивної лінгвістики*: тези міжвуз. наук. конф. Кіровоград: КДПІ, 1993. С. 228–229.

Лексика дипломатичного етикету та посольського привілею у російській мові XVIII ст. // *Семантика мови і тексту*: мат. міжвуз. наук. конф. Ч. 3. Івано-Франківськ: І-ФПІ, 1993. С. 137–138.

Вхождение международно-правовой лексики в русский язык из западноевропейских в XVIII веке // *Лінгводидактика слов'янських мов як феномен культури*: темат. зб. наук. праць. Київ: Вид-во КДУ, 1993. С. 84–90.

Найменування актів дипломатії в російській мові XVIII століття // *Актуальні питання мовознавства у світлі праць Б. О. Ларіна і Ф. П. Філіна*: тези доп. Київ: Вид-во КДУ, 1993. С. 123–124.

Про сучасну українську дипломатичну термінологію // *Проблеми становлення української термінології*: наук.-метод. мат. Житомир, 1993. Вип. 3. С. 12–13.

1994

Функціонування російської дипломатичної термінології у XVIII ст. // *Функциональная лингвистика*: мат. межд. науч. конф. Ч. 2. Симферополь: СГУ, 1994. С. 12–13.

1995

Наблюдения над дипломатической лексикой русского языка XVIII веке // *Кирилло-Мефодиевские традиции на Нижней Волге*: тез. докл. Волгоград: Перемена, 1995. Вып. 2. С. 41–42.

Найменування поняття „міжнародний союз" у російській мові XVIII ст. // *Склад і слово в діахронії: слов'янські та германські мови*: зб. праць. Київ: Вид-во Інституту системних досліджень освіти, 1995. С. 116–124.

Из истории терминологии международного права // *Функционирование языковых единиц в разных речевых сферах: факторы, тенденции, модели*: тез. докл. межвуз. науч. конф. // Редкол.: Кудряшова Р. И. (отв. ред.) и др. Волгоград: Перемена, 1995. С. 17–18.

Как определить падеж? // *Русский язык в школе*, 1995. № 5. С. 58–64.

1996

Наблюдения над формированием международно-правовых понятий „территория" и „население" // *Проблемы славянской филологии*: материалы науч. конф. Самара: Изд-во СГПУ, 1996. С. 62–67.

Составные термины как компонент фразеологической системы // *Взаимодействие языковых уровней в сфере фразеологии*: тез. докл. межд. науч.-практ. конф. Волгоград: Перемена, 1996. С. 56–58.

1997

Историко-сравнительный анализ лексики: на примере дипломатической лексики русского языка XVIII века. Основы лингвистических исследований: учеб. пособие по спецкурсу для студ. филол. ф-тов вузов. Волгоград: Перемена, 1997. 162 с. Соавтор: Ф. П. Сергеев.

Методические разработки к практическим занятиям по теме „Словообразование русского языка" для студ. филол. ф-та. Волгоград: Перемена, 1997. 42 с.

Из истории русских дипломатических терминов // *Кирилло-Мефодиевские традиции на Нижней Волге*. Волгоград: Перемена, 1997. Вып. 3. С. 17–18.

Нейтралитет. Суверенитет // *Русская речь*, 1997. № 2. С. 115–118.

Из истории международных терминов // *Языковая личность: проблемы семантики*. Сб. науч. тр. Волгоград: Учебно-педагог. комплекс, 1997. С. 31–35.

1998

Практические занятия по курсу „Морфология русского языка". Методическая разработка. Волгоград: Перемена, 1998. 32 с.

Легат, нунций, интернунций // *Русская речь*, 1998. № 6. С. 76–80.

1999

Современное русское словообразование. Современный русский язык: Система основных понятий: Учебное пособие: В 2 ч. / Под общ. ред. Л. Б. Селезневой. Ч. I: Понятия общие. Фонетика. Лексикология. Словообразование / Сост. Л. Б. Селезнева, Т. А. Пережогина, М. Ф. Шацкая. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 1999. 184 с.

Именования глав государств // *Русская речь*,1999. № 2. С. 77–83.

Лексика русского уголовного права на газетной полосе // *Русский язык: история и современное состояние*: мат. Всерос. науч. конф., посв. 90-летию со дня рожд. проф. А. А. Дементьева. Самара: Изд-во СамГПУ, 1999. С. 141–146.

Идиомы и перифразы-советизмы в зеркале современного языкового сознания // *Коммуникативно-прагматические аспекты фразеологии*: тез. докл. межд. конф. Волгоград: Перемена, 1999. 185–188.

Из истории именований дипломатических представителей папы римского // *Семантика языка и текста*: сб. статей. Волгоград, 1999. С. 36–42.

Обозначение понятий „международный союз", „союзник" // *Кирилло-мефодиевские традиции на Нижней Волге*: тез. докл. и мат. науч. конф. Вып. 4. Волгоград: Перемена, 1999. С. 67–72.

Трудные случаи словообразовательного анализа // *Проблемы современной филологии в педагогической практике (школа-колледж-вуз):* мат. науч.-метод. конф. Волгоград: Колледж, 1999. С. 50–53.

2000

Трудные и спорные случаи словообразовательного анализа. Методические рекомендации для студентов-филологов педагог. вузов. Волгоград: Перемена, 2000. 49 с.

2001

Договор, трактат, пакт // *Русская речь*, 2001. № 1. С. 67–72.

2002

Обозначение понятий мира и войны в русском дипломатическом языке XVIII века // *Вопросы региональной лексики*: сб. статей. Волгоград: Перемена, 2002. С. 272–279.

Нота, ультиматум, санкции // *Русская речь*, 2002. № 3. С. 82–85.

Обозначение понятий „дипломатические сношения", „переговоры" в русском языке XVIII века // *Кирилло-Мефодиевские традиции на Нижней Волге*: мат. науч. конф. Вып. 5. Волгоград: Перемена, 2002. С. 157–162.

2003

Тема „Глагол" в курсе морфологии современного русского языка для студ. филол. ф-та. Вопросы и задания. Волгоград: Перемена, 2003. 48 с.

Становление терминообозначения концепта „международное право" в русском языке // Проблемы вербализации концептов в семантике языка и текста: мат. межд. симпозиума. Ч. 2. Волгоград: Перемена, 2003. С. 57–59.

2004

Методическая разработка к практическим занятиям по теме „Морфемика и словообразование русского языка" для студ. филол. ф-та. Волгоград: Перемена, 2004. 44 с. Соавтор: Ф. П. Сергеев.

Обозначение понятия „посредничество" в русском дипломатическом языке XVIII века // Кирилло-Мефодиевские традиции на Нижней Волге. Вып. 6. Волгоград: Перемена, 2004. С. 34–39.

Идиомы и перифразы-советизмы в зеркале современного языкового сознания // *Русская речь*, 2004. № 5. С. 57–59.

2005

Лексико-тематическая группа обозначений преступников // *Функциональные аспекты русского языка*: сб. науч. статей. Волгоград: Перемена, 2005. С. 139–149.

Вхождение иноязычной международно-правовой лексики в русский язык в XVIII веке // *Язык. Дискурс. Текст*: труды и мат. конф., посв. юбилею проф. Гавриловой Г. Ф. Ч. II. Ростов-на-Дону: РГПУ, 2005. С. 132–134.

Из истории наименований дипломатических представителей // *Актуальные вопросы лексикологии и фразеологии*: сб. науч. тр. Тула, 2005. С. 318–325.

Говорка… переговоры: Русская дипломатическая лексика // *Русская речь*, 2005. № 6. С. 62–65.

2006

Обычай – обыкновение – международное право // *Русская речь*, 2006. № 4. С. 86–89.

2007

Переходные явления в современной морфологии. Волгоград: Перемена, 2007. 56 с.

Методические указания по курсу „Русский язык и культура речи". Волгоград: Изд-во ВКБ, 2007. 76 с.

Особенности семантического моделирования предложений в условиях комического контекста // *Языковая личность в иноязычной среде: литературные традиции и новации* / Под ред. П. Е. Бухаркина, Н. О.Рогожиной, Е. Е. Юркова. Ч. II. СПб.: МИРС, 2007. С. 271–276.

Языковая личность Сергея Довлатова: особенности репрезентации логических пропозиций // Национально-культурное пространство и проблемы коммуникации: мат. межд. научно-практ. конф. Ч. I. СПб.: ИВЭСЭП, 2007. С. 194–197.

Компликаторы в структуре диалога // *Динамика и функционирование русского языка: факторы и векторы*: сб. науч. статей по мат. межд. конф. / Науч. ред. Е. В. Брысина. Волгоград: Изд-во ВГИПК РО, 2007. С. 78–82.

Языковая личность С. Довлатова: семантические и синтаксические трансформации при создании комического эффекта // *Довлатовские чтения: мат. Всероссийской научно-практической конференции*. Уфа: Изд-во Филиала ГОУ ВПО „Московский государственный гуманитарный университет имени М. А. Шолохова", 2007. С. 194–198.

Актантные перекодировки // Известия *на Научен Център „Св. Дазий Доростолски"*. Книга II към Русенски университет „Ангел Кънчев". Русе: Печатница „Тибо", 2007. С. 84–90.

Репрезентация логических пропозиций // *Текст. Дискурс. Жанр*: мат. межрегион. науч.-практ. конф. Балашов: Николаев, 2007. С. 82–87.

Актанты и сирконстанты в комическом контексте // *Язык и культура в России: состояние и эволюционные процессы*: мат. межд. науч. конф. / отв. ред. Н.А. Илюхина, Н.К. Данилова. Самара: Изд-во „Самарский университет", 2007. С. 269–272.

Категории модуса и диктума в комическом контексте // *Язык на перекрестке культур*: межд. сб. науч. тр. по лингвокультурологии / под ред. Е. Е. Стефанского. Самара: Самар. гуманит. акад., 2007. С. 30–36.

Событийные пропозиции в комическом контексте // *Знаменские чтения: Филология в пространстве культуры*: мат. Всеросс. науч.-практ. конф. Тобольск: ТГПИ им. Д. И. Менделеева, 2007. С. 70–73.

Категории модуса в условиях языковой игры // *Язык и культура*: материалы Международной научной конференции, посвященной 70-летию проф. Л. В. Савельевой. Петрозаводск: КГПУ, 2007. С. 124–127.

2008

Эмотив, пациентив… // *Рациональное и эмоциональное в литературе и фольклоре*: мат. IV межд. конф., посв. памяти А. М. Буланова / отв. ред. Н. Е. Тропкина. Ч. 2. Волгоград: Изд-во ВГИПК РО, 2008. С. 227– 232.

Наблюдения над семантическими и синтаксическими преобразованиями в комическом контексте // *Известия ВГПУ*. Серия „Филологические науки", 2008. № 2. (26). С. 20–25.

Ономасиатив как особый конституент глубинной структуры предложения (к проблеме квалификации) // *Известия ВГПУ*. Серия „Филологические науки", 2008. № 5 (29). С. 85–90.

Семантический синкретизм в условиях языковой игры // *Филологические науки*, № 4. 2008. С. 62–71.

Межуровневые аттракции языковых единиц при порождении языковой игры // *Вестник Санкт-Петербургского университета*. Вып. 2. Ч. II. Серия 9. Филология, востоковедение, журналистика, 2008. С. 91–96.

Верительная и отзывная грамоты // *Русская речь*, № 2. 2008. С. 80–83.

Функционирование актантов субъектного типа в условиях языковой игры // *Вестник Челябинского государственного университета*. Научный журнал. Филология. Искусствоведение, 2008. Вып. 24. № 23 (124). С. 151–162.

Семантический синкретизм и глубинная структура предложения // *Альманах современной науки и образования.* № 2 (9): Языкознание и литературоведение в синхронии и диахронии и методика преподавания языка и литературы. В 3 ч. Ч. 1. Тамбов: „Грамота", 2008. С. 217– 220.

Вопросы языка и литературы в современных исследованиях. *Материалы Международной научно-практической конференции „Славянская культура: истоки, традиции, взаимодействие" IX Кирилло-Мефодиевских чтений*. Москва-Ярославль: Ремдер, 2008. С. 119–124.

Межуровневые аттракции языковых единиц с позиции семантического синтаксиса // *Rossica Olomoucnsia XLVI-II*: Sbornic příspěvků z mezinárodni conference XIX. Olomoucké dni rusistů 30.08 – 01.09. 2007. Olomouc, 2008. С. 167–171.

Семантические перекодировки в модусной характеристике высказывания // *Известия Южного федерального университета. Филологические науки*, 2008. № 1. С. 85–91.

О некоторых проблемах взаимодействия языка и мышления при порождении языковой игры // *Фундаментальные и прикладные исследования в системе образования*: Сб. науч. тр.

VI межд. науч.-практ. конф. : Т. 1. Общественные науки / Отв. ред. Н. Н. Болдырев. Тамбов: Изд-во Першина Р.В., 2008. С. 203–207.

Полипропозитивность как отражение сложной картины мира языковой личности С. Довлатова // *Слово, высказывание, текст в когнитивном, прагматическом и культурологическом аспектах*: сб. ст. участников IV межд. конф. 25–26 апр. 2008 г. Челябинск: ООО „Издательство РЕКПОЛ", 2008. Ч. 2. С. 382– 386.

Языковая игра: семантический синтез на лексическом и синтаксическом уровнях // *Меняющаяся коммуникация в меняющемся мире* – 2: сб. статей / отв. ред. Г. Г. Слышкин. – Т. 2. Волгоград: Изд-во ФГОУ ВПО ВАГС, 2008. С. 59–62.

Нулевые компоненты в составе диктемы (на материале языковой игры) // *Язык и межкультурная коммуникация МК-2-08*: мат. II межд. науч. конф. / сост. О. Б. Смирнова. Астрахань: Издательский дом „Астраханский университет", 2008. С. 64–66.

Влияние лексической и синтаксической семантики предиката на актантную рамку высказывания // *Проблемы семантики и функционирования языковых единиц разных уровней*: сб. науч. ст. Иваново: Ивановский гос. ун-т, 2008. С. 252–257.

Инкорпорированные и экскорпорированные актанты в условиях языковой игры // *Актуальные процессы в современной грамматике*. Мат. межд. конф. // Под ред. С. В. Иванова, О.В. Фокиной. М. Ярославль: Ремдер, 2008. С. 284– 287.

Актанты объектного типа в условиях языковой игры // *Русская литература в контексте мировой культуры. Место и роль русской литературы в мировом образовательном пространстве* / под ред. П. Е. Бухаркина, Н. О. Рогожиной, Е. Е. Юркова. В двух томах. Т. 1. Ч. 2. СПб.: МИРС, 2008. С. 150– 156.

Функционирование актантов адресатного и инструментального типов при порождении языковой игры // *Вестник Волгоградского государственного университета*. Серия 2 (8). Языкознание, 2008. С. 62–67.

Семантическая редукция до нуля при порождении языковой игры // *Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки*, 2008. Вып. 10 (66). С. 37–42.

Функционирование актантов объектного типа в условиях языковой игры // *Вестник Адыгейского государственного университета. Серия „Филология и искусствоведение*", 2008. Вып. 1 (41). С. 176–181.

Трансформации в семантической структуре предложения при порождении языковой игры // *Вестник Поморского госуниверситета*. Научный журнал. Серия „Гуманитарные и социальные науки", 2008. № 14. С. 282–288.

Функционирование актантов и сирконстантов локативного и темпорального типов в условиях языковой игры // *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*: Общественные и гуманитарные науки: научный журнал. СПб., 2008. № 12 (84). С. 188–196.

Креативность современной языковой личности: субъект в условиях языковой игры // *Русский язык как государственный язык Российской Федерации и как язык*

межнационального общения в ближнем зарубежье: сб. мат. межд. науч.-практ. конф. / сост. ред. О. В. Гневэк, З. М. Уметбаев. Магнитогорск: МаГУ, 2008. С. 40–44.

Авторизация и персуазивность при формировании языковой игры // *Studia universitatis babeş-bolyai*. Series FILOLOGIA. Vol. 53 (LIII). No. 1. Cluj-Napoca: Cluj university press, România, 2008. С. 51–56.

Актанты инструментального типа в условиях языковой игры // *Мат. межд. конф. „Гуманитарные науки в России XXI века: тенденции и перспективы":* сб. науч. тр. Архангельск: КИРА, 2008. С. 51–56.

Многозначность единиц лексического и синтаксического уровней и проблема перевода // *Русский язык и культура в зеркале перевода:* мат. межд. науч.-практ. конф. Греция, Салоники, 2008. С. 256–257.

Контекстуальный потенциал ономасиативов // *У чистого истока родного языка*: сб. науч. ст. к 60-летию проф. В. И. Супруна / под ред. Е. В. Брысиной. Волгоград: Перемена, 2008. С. 252–256.

Языковая игра в аспекте семантического синтаксиса: учебное пособие к спецкурсу. Волгоград: Перемена, 2008. 115 с.

2009

Антифрастическая функция скрытого отрицания в языковой игре // *Филологические науки*, 2009. № 5. С. 89–96.

Формирование семантики отрицания в условиях языковой игры // *Язык и общество: проблемы, поиски, решения* // Мат. межд. научно-практ. конф. науч. сессии „XI Невские чтения" / Под общ. ред. Д. Г. Ищук. СПб.: Изд-во Невского ин-та языка и культуры, 2009. С. 243– 249.

Механизм формирования аномальных сочетаний в условиях языковой игры // *Вопросы языка и литературы в современных исследованиях*. Мат. межд. научно-практ. конф. „Славянская культура: истоки, традиции, взаимодействие. X Юбилейные Кирилло-Мефодиевские чтения". М.: РЕМДЕР, 2009. С. 238– 244.

О некоторых проблемах взаимоотношения языка и сознания при формировании языковой игры // *Русский язык: проблемы функционирования и методики преподавания на современном этапе*: мат. межд. научно-практ. конф. / Отв. ред. Т. И. Суркова. Пенза: ПГПУ им. В. Г. Белинского, 2009. С. 111–112.

Имплицитное отрицание в языковой игре (синтагматический аспект) // *Языковые категории и единицы: синтагматический аспект*: мат. восьмой межд. конф. / Отв. ред. М. В. Пименова. Владимир: ВГГУ, 2009. С. 404–407.

О некоторых особенностях композиции смыслов в условиях языковой игры // *Структурно-семантические параметры единиц языка и речи*: Сб. науч. ст. / Отв. редактор О. М. Чупашева. Мурманск: МГПУ, 2009. С. 134–139.

Семантический и синтаксический параллелизм в рассказе С. Довлатова „Дорога в новую квартиру” // *Studia universitatis babeş-bolyai*. Series FILOLOGIA. Vol. 54 (LIV). No.1. Cluj-Napoca: Cluj university press, România, 2009. С. 129–136.

Скрытая категория *актуальность / узуальность* предиката в условиях языковой игры // *Функциональный анализ значимых единиц русского языка*: *Язык и регионы*: межвуз. сб. науч. ст. / Отв. ред. С. П. Петрунина. Вып. 4. Новокузнецк: РИО КузГПА, 2009. С. 338–343.

Скрытая категория *контролируемость / неконтролируемость* в условиях языковой игры // *Русский язык в современном мире: константы и динамика*: мат. межд. науч. конф. / науч. ред. Е. В. Брысина. Волгоград: Перемена, 2009. С. 271–282.

Конкретная / неконкретная референция имени существительного в условиях языковой игры // *Взаимодействие лексики и грамматики в русском языке: проблемы, итоги и перспективы*: сб. мат-лов Всерос. науч. конф. / отв. ред. А. Л. Шарандин. Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г. Р. Державина, 2009. С. 144–151.

Пропозиции характеризации в условиях языковой игры // *Русский язык в системе славянских языков: история и современност*ь (вып. III). Сб. науч. трудов. М.: Изд-во МГОУ, 2009. С. 349–354.

Определенность / неопределенность референции, имени существительного в условиях языковой игры // *Русское слово*: сб. науч. тр. / науч. ред. Е. И. Алещенко. Волгоград: ВГАПК РО, 2009. Вып. 2. С. 67–72.

2010

Взаимодействие лексической и синтаксической семантики в русском художественном тексте: межуровневые контакты и механизмы аномальных трансформаций при порождении языковой игры. Волгоград: Перемена, 2010. 200 с.

Взаимодействие лексической и синтаксической семантики в русском художественном тексте: межуровневые контакты и механизмы аномальных трансформаций при порождении языковой игры. Дисс. … доктора филол. наук. спец. 10.02.01 – русский язык. Волгоград, 2010. 460 с.

Механизмы аномальной синтагматики в условиях языковой игры // *Игра как прием текстопорождения*: коллективная монография / под ред. А. П. Сковородникова. Красноярск: Сибирский федеральный университет, 2010. С. 271–282.

Агенс в условиях языковой игры // *Актуальные проблемы лингвистики XXI века*: мат. межд. науч. конф. / отв. ред. В. Н. Оношко. Киров: ВятГГУ, 2010. С. 256–260.

Пропозиции отождествления в условиях языковой игры // II межд. конф. „Русский язык и литература в международном образовательном пространстве: современное состояние и перспективы”. Т. 1. Гранада: Rubiños-1860, S.A., 2010. С. 305–310.

Причинно-следственные отношения в языковой игре // *Язык и общество: проблемы, поиски, решения* // Мат. межд. науч.-практ. конф. науч. сессии „XII Невские чтения” / Под общ. ред. Д. Г. Ищук. СПб.: Изд-во Невского ин-та языка и культуры, 2010. С. 309–314.

Категория отрицания в языковой игре // *Мова*. Одесса, 2010. Вып. 15. С. 27–32.

Алогизм в языковой игре (на примере каузальных отношений) // *Меняющаяся коммуникация в меняющемся мире* – 5: сб. статей; V межд. научно-практ. конф. / отв. ред. Г. Г. Слышкин, И. С. Бессарабова. Волгоград: Изд-во ФГОУ ВПО, 2010. С. 226 –228.

Особенности формирования каузальных пропозиций в условиях языковой игры // *Язык и культура. К юбилею проф. Э. Ф. Володарской* / Под ред. чл.-корр. РАН Ю. Л. Воротникова. М.: Изд-во Ин-та иностранных языков, 2010. С. 254–257.

2011

Риторика и основы делового общения для общеобр. учрежд. и учрежд. доп. образования, ведущих проф. подг. старшеклассников. Волгоград: „Интеграл", 2011. 18 с.

Взаимодействие квалификативных категорий при порождении языковой игры // *Речевое общение*: специализ. вестник/ под ред. А. П. Сковородникова. Вып. 13 (21). Красноярск: Сибирский федеральный университет, 2011. С. 39–46.

Особенности функционирования модусной категории *оценочность* в условиях языковой игры // *Вопросы языка и литературы в современных исследованих*: Мат. межд. научно-практ. конф. „Славянская культура: истоки, традиции, взаимодействие. XII Кирилло-Мефодиевские чтения", 17 мая 2011 г. М.; Ярославль: Ремдер, 2011. С. 395– 398.

Семантические трансформации каузальных пропозиций в условиях языковой игры // *Язык и межкультурная коммуникация*: мат. второй межд. научно-практ. конф.: в 2 т. Т. 2 / отв. ред. О. А. Александрова, Е. Ф. Жукова. Великий Новгород, 2011. С. 190–195.

2012

Языковая игра. Аномалии и парадоксы эксплицитных и имплицитных смыслов // *Germany, Saarbrücken*: LAP LAMBERT Academic Publishing GmbH & Co. KG, 2012. 485 с.

Диктема – единица текста или дискурса? // *Мова*. Вип. № 17, присв. пам'яті члена-кореспондента НАН України, доктора філол. наук, проф. Ю. О. Карпенка. Одеса: Астропринт, 2012. С. 179–182.

О некоторых особенностях означающего и означаемого в языковой игре // *Славянские языки и культуры в современном мире*: II межд. науч. симпозиум: тр. и мат. / Составители О. В. Дедова, Л. М. Захаров, К. В. Лифанов; Под общим рук. М. Л. Ремнёвой. М.: Изд-во Моск. ун-та, 2012. С. 135–136.

Взаимовлияние семантических и логических аномалий в условиях языковой игры // *Слов'янський збірник*: Зб. наук. праць. Вип. № XVI, присв. пам'яті доктора філол. наук, проф. А. К. Смольської. Чернівці: Букрек, 2012. С. 198–209.

Релятивные пропозиции в аспекте языковой игры // Русистика в начале третьего тысячелетия: проблемы, итоги, перспективы: мат. I межд. науч. конф. Петрозаводск: ПетрГУ, 2012. С. 18–21.

2013

Противительные пропозиции в условиях языковой игры // *Языковые категории и единицы: синтагматический аспект*. Мат. десятой межд. конф., посв. 60-летию кафедры русск. яз. Владимир: Транзит-ИКС, 2013. С. 658–661.

Языковая игра в произведениях русской литературы XX века: семантико-синтаксический аспект // *Сталинградская гвоздика*: сб. материалов межд. форума препод. русск. яз. и лит-ры / Под ред. И. А. Прихожан и В. И. Супруна. Волгоград: Изд-во ИП Поликарпов И.Л., 2013. С. 264–268.

Предикатный криптотип ‘контролируемость / неконтролируемость’ в русском и украинском языках // *Русский язык на евразийском пространстве: совместное достояние и новые вызовы*: сб. мат. межд. конф. / Под ред. И. А. Прихожан и В. И. Супруна. Волгоград: Изд-во ИП Поликарпов И.Л., 2013. С. 244–254.

Сопоставительные пропозиции в языковой игре // *Русский язык как государственный язык Российской Федерации*: мат. межрег. науч. конф. / сост.: Е. В. Брысина, В. И. Супрун. Москва – Волгоград: Про100 Медиа, 2013. С. 43–47.

Рецензия на монографию Марьянчик В. А. „Аксиологичность и оценочность медиа-политического текста” // *Жанры и типы текста в научном и медийном дискурсе*. Межвуз. сб. науч. тр. Вып. 11 / Отв. Ред. А. Г. Пастухов. Орел: ФГБОУ ВПО „ОГИИК”, ООО „Горизонт”, 2013. С. 280–283.

Учебник с „ловушками” // *Русский язык в школе*, 2014. № 3. С. 23–29.

Аномальная каузация в художественной прозе (на материале рассказов В. М. Шукшина) // *Шукшинские чтения*: сб. мат. науч. конф., посв. памяти В. М. Шукшина / Под ред. В. И. Супруна и М. Ф. Шацкой. Волгоград: Изд-во МОУ ЦДОД „Олимпия”, 2014. С. 53–57.

Лексические и деривационные особенности существительных с финалью *-к(а)* в заволжских говорах // *Вестник ВолГУ*. Серия 2. Языкознание, 2014. № 5 (24). С. 17–24. DOI: http://dx.doi.org\10.15688\jvolsu2.2014.5.2

2015

Синтаксис повествовательных предложений в заволжских говорах // *Известия ВГПУ*. Серия: Педагогические науки. Филологические науки. Исторические науки, 2015. № 3 (98). С. 160–163.

Проблемы словообразовательного анализа в курсе русского языка // *Русский язык в школе*, 2015. № 5. С. 4–10.

Особенности морфологии имен существительных в заволжских говорах // *Русское слово*. Вып. 4. К юбилею декана филологического факультета проф. Е. В. Брысиной / Под ред. Е. И. Алещенко. Волгоград: Изд-во ЦДОД „Олимпия”, 2015. 356 с.

Криптотип ‘адресат / обобщенно-личность’ в условиях языковой игры // *APRIORI*. Серия: Гуманитарные науки, 2015. № 2. URL: http://apriori-journal.ru/seria1/2-2015/Shackaya.pdf/

Ложное отождествление в языковой игре: к проблеме взаимодействия языка и мышления // *Актуальные проблемы теоретической и прикладной лингвистики*: сб. ст. II Всеросс. науч.-практ. конф. Пенза РИО ПГСХА, 2015. 128 с.

Языковая игра на страницах произведений М. Веллера // *Юмор и сатира в координатах XXI века*: сб. науч. ст. по мат. I межд. научно-практ. конф. / Под ред. М. Н. Капрусовой, Р. Е. Тельпова. Варна: Център за науч. изследвания и информация „Парадигма”, 2015. С. 107–111.

Специфика именной морфологии в заволжских говорах // *Язык и культура Юга России: аспекты толерантного взаимодействия*: сб. науч. тр. по материалам межд. науч.-практ. конф. / отв. ред. Е. В. Брысина. Волгоград: Перемена, 2015. С. 249–254.

2016

Современные проблемы русского языка. Словообразование и морфология : учеб. пособие. М.: Флинта: Наука, 2016. 152 с.

Региональные этнолингвистические исследования на кафедре русского языка ВГСПУ // *Известия Волгогр. гос. пед. ун-та*. Серия: Педагогические науки. Филологические науки. Исторические науки и археология, 2016. № 5 (109). С. 76–84.

Специфика говора с. Беляевка Старополтавского района Волгоградской области // *Известия Волгогр. гос. пед. ун-та*. Серия: Педагогические науки. Филологические науки. Исторические науки, 2016. № 8 (112). С. 131–135.

Оценочные перекодировки аксиогенных ситуаций в условиях языковой игры // *Ценностная картина мира: лингвокультурные аспекты*: коллективная монография / Отв. ред. Ван Минъюй, В.И. Карасик. Волгоград: Парадигма, 2016. С. 217–230.

О некоторых особенностях формирования диатезы в языковой игре // *Слов'янський збірник*: Зб. наук. праць. Чернівці: Букрек, 2017. Вип. 21. С. 108–120.

Соотношений понятий „правда” и „истина” в славянской ментальности // *Славянский вклад в мировую цивилизацию: материалы межд. конф.* / науч. ред. проф. Л. А. Шестак. Волгоград: Перемена, 2017. С. 300–308.

Столкновение ценностей в комическом контексте // *Ценности в лингвокультурном аспекте: языковое сознание, коммуникация, текст: мат. межд. науч. к*онф. Тяньцзинь, 2017. С. 245–252.

2018

Прикладные аспекты лингвистики: юрислингвистика, лингвомаркетинг и лингводидакккктика. Глава III. Лингводидактика: учебная модель презентации профессионального знания. Волгоград: Перемена, 2018. 201 с.

Маркеры трансформаций социальных категорий модуса в комическом контексте (на материале русской и украинской прозы) // *Известия ВГПУ*. Серия: Педагогические науки. Филологические науки. Исторические науки, 2018. № 7 (130). С. 109–116.

Рациональная и эмоциональная оценка в языковой игре // *Электронный научно-образовательный журнал ВГСПУ „Грани познания*”, Февраль 2018. № 1 (54). С. 87–90. http://grani.vspu.ru/files/publics/1519857722.pdf

Именной криптотип ‘наличие / отсутствие волевого начала’ в языковой игре // *Фортунатовские чтения в Карелии*: сб. докладов межд. науч. конф. в 2 ч. / науч. ред. Н. В. Патроева; предисл. Н. В. Патроевой и О. В. Никитина. Петрозаводск: ПетрГУ, 2018. С. 29–31.

Противительные пропозиции в условиях языковой игры // *Русское слово*. Сб. науч. тр. к юбилею доктора филологических наук, проф. В. И. Супруна / Под ред. Е. И. Алещенко. Вып. 6 Волгоград: Изд-во ООО РА „Фортесс”, 2018. С. 90–96.

Семантико-синтаксические парадоксы и аномалии в языке произведений С. Довлатова и М. Веллера // *Сталинградская гвоздика:* сб. мат. межд. конф. / Под ред. И. А. Прихожан и В. И. Супруна. Вып. 3. Волгоград: Фортесс, 2018. С. 229–235.

2019

Формирование и развитие видов речевой деятельности (слушание, чтение, говорение, письмо) на уроках русского языка и литературы: обучающие и диагностирующие материалы. Волгоград: РИЦ ГАУ ДПО „ВГАПО”, 2019. 52 с.

Прагмалингвистика. Практикум для магистрантов и аспирантов. Волгоград: Перемена, 2019. 61 с.

Языковая игра в аспекте семантического синтаксиса. Учеб. пособие по спецкурсу. Волгоград: Перемена, 2019. 130 с. http://www.iprbookshop.ru/87200.html/

Функции криптотипа ‘личность / неличность’ в языковой игре (на материале русской и украинской художественной прозы) // *Известия ВГПУ*. Серия: Педагогические науки. Филологические науки. Исторические науки, 2019. № 6 (139). С. 151–155.

Укладач – к.ф.н., доц. Бутакова А. Д.

Фотографії з архіву М. Ф. Шацької

М.Ф. Шацька з О. А. Войцевою у кабінеті польської мови на філол. ф-ті ОНУ. 3.08. 2009 р.

М. Ф. Шацька з аспіранткою А. Д. Бутаковою 21. 10.2010 р.

Урок української мови на Фестивалі слов'янських мов. Березень 2010 р.

М.Ф. Шацька на новорічному засіданні клубу любителів польської мови в бібліотеці ім. М. Горького. Грудень 2018 р.

М. Ф. Шацька на захисті учня, аспіранта С. Горностаєва, з С. В. Мякишевою, Т. В. Черніциною. 6. 06.2018 р.

Студентська наукова школа Літні ахтубинські читання”. Липень 2019 р.

Слов’янський центр ВДСПУ „Славія” на Дні міста. 1.09.2019 р.

М.Ф. Шацька з Д. Клеховським, польським піаністом Т. Ріттером і керівником центра міжкультурної комунікації Н. Н. Козинчук. 18.02.2019 р.

ISNN 2413–0613

Міністерство освіти і науки України
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Філологічний факультет

Наукове видання

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ ЗБІРНИК

Заснований у 1996 р.

Випуск № **23**

Підписано до друку 22.11.2019.
Формат 60х84/16. Папір друкарський.
Гарнітура «Times». Друк цифровий. Обл.-вид.арк. 12,4.
Тираж 300 прим. Зам. № 22/11.

Українською, білоруською, болгарською, польською, російською,сербською, мовами
Головний редактор: д-р філол. наук, професор О. А. Войцева

На обкладинці: Ян Матейко. „Апостоли слов'ян" 1885 р. (зберігається у базиліці Вознесіння Діви Марії та святих Кирила і Мефодія м. Велеград, Чехія; колишня столиця Великої Моравії, в 863–866 рр. тут жили і проповідували слов'янські просвітителі, брати Кирило і Мефодій). URL: http://www.krajoznawcy.info.pl/polonika-w-morawskim-kosciele-6777/

Віддруковано з оригінал-макета у видавництві
ФОП «OLEDAT TEC»
вул. В.Чорновола, буд. 4, кім. 22,
м. Одеса, Одеська обл., 65012